HORIA MATEI
ENIGMELE TERREI
VOL. I

Celui care a fost prof. dr. G.G. CONSTANTINESCU, prietenului generos şi tovarăşului de îndelungi şi fermecătoare conciliabule nocturne, clădite pe aripile unei fantezii fertile.

ÎN LOC DE INTRODUCERE:

Scrisoare către cititor

Ţi-ai dat vreodată seama, cititorule, cât de diferite sunt uneori reacţiile noastre în faţa unei privelişti monumentale, fie ea chiar făurită de mâna omului? Este firesc să fie aşa: cel ce apreciază o face totdeauna în funcţie de concepţiile sale, de pregătirea sa, de simpatiile sale artistice, de gustul său, ba uneori intervin elemente de ordin şi mai intim. Un prieten întors dintr-o călătorie în Valea Nilului îmi povestea că Piramida lui Keops l-a impresionat şi în acelaşi timp i-a produs o senzaţie de aversiune: „Ştiam că la ridicarea ei munciseră sute de mii de oameni decenii în şir şi nu mă puteam stăpâni să mă întreb câte mii, câte zeci de mii dintre ei au murit de istovire, de insolaţie, de friguri, de bici; auzeam parcă scrâşnetele scripeţilor, pocniturile biciului, vaietele sclavilor care fuseseră schingiuiţi acolo...”

Desigur, prietenul meu este o fire impresionabilă, un temperament artistic dotat cu o fecundă imaginaţie; dar această împletire a unor senzaţii în aparenţă incompatibile nu este un lucru chiar atât de neobişnuit — am trăit această experienţă în toamna târzie a anului 1972, când mă aflam călător în Bretania şi am avut prilejul să vizitez impresionantele monumente megalitice de la Carnac şi Locmariaquer: prima impresie este una de copleşire — închipuiţi-vă mii şi mii de pietre uriaşe, înfipte în sol pe distanţe de zeci de kilometri, după o geometrie care nu este geometrie de vreme ce e lipsită de orice logică, dar pe care o bănuim că are o semnificaţie care astăzi, după trei, patru sau poate chiar cinci milenii ne scapă. Totuşi, un înţeles trebuie să aibă, căci altfel ce rost ar mai fi avut această muncă titanică, acest efort cu totul ieşit din comun... Şi atunci intervine a doua senzaţie, a absurdului, a ineptului izvorât din conceptul de inutilitate - fiindcă noi, oamenii practici din ultimul pătrar al veacului XX, nu putem înţelege o asemenea risipă uriaşă de forţe: mii de blocuri cântărind zeci de tone fiecare, transportate uneori de la distanţe mari - sute de mii de oameni angajaţi într-un efort gigantic vreme de veacuri în şir... ca să înfigă nişte pietre în sol. Pentru ce? Cred că acolo, pe malul breton al Atlanticului, şi atunci, în acea după-amiază plumburie de toamnă s-a născut ideea acestei cărţi.

Te vei întreba, poate, cititorule, ce înţelegem, în fond, prin „enigmele Terrei”? Termenul „enigme” este, desigur, convenţional şi poate că nu lipsit de o uşoară nuanţă de arbitrar, dar încetăţenit prin numeroase lucrări, unele redactate de autori a căror probitate ştiinţifică este mai presus de orice îndoială, oricum, o enigmă este enigmă numai atâta vreme cât este

nerezolvată, după aceea devine o întâmplare, un fapt, un fenomen sau un complex de fenomene supuse raportului obiectiv, necesar între cauză şi efect. Troia din epopeile lui Homer a fost şi ea o enigmă până ce Schliemann a dezgropat-o la Hissarlâk, tot aşa pigmeii din textele lui Herodot până ce Schweinfurth i-a întâlnit în bazinul superior al Zairului. De aceea, lucrarea de faţă - ca şi altele, asemănătoare ca temă, apărute la noi sau aiurea — ar fi putut purta titlul: „Deocamdată enigme”...

Dar cum să alegi din multiplele şi variatele procese şi fenomene ce ţin de istorie, arheologie, geologie, paleontologie şi diverse alte discipline, pe cele mai semnificative, cu alte cuvinte care sunt criteriile de care se cuvine să ţinem seama într-o asemenea selecţie? O enigmă o constituie şi străvechea coloană de fier din India (de ce nu ruginește?), „meteoritul” din Tunguska (cometă de antimaterie? explozie nucleară? navă cosmică?), aşa-zisul triunghi al morţii din regiunea Bermudelor (anomalie magnetică?), O.Z.N.-urile (meteoriţi? fulgere globulare? nave cosmice?), uriaşul monolit de la Baalbek (cum a fost deplasat?), ca să nu mai vorbim de mult discutata hartă a amiralului Piri Reis, de contururile de la Nazca şi de atâtea altele, despre care s-a scris mult, poate că mult mai mult decât ar fi meritat... Toate acestea nu şi-au găsit locul în volumul de faţă (unele sunt menţionate în treacăt), deoarece le-am socotit fapte mai mult sau mai puţin izolate — criteriul de la care am pornit în selectarea temelor este însemnătatea lor în cadrul procesului complex al cunoaşterii legat de dezvoltarea civilizaţiei noastre. Fără îndoială că va fi foarte interesant, chiar pasionant, să aflăm de ce natură era meteoritul (?) din Tunguska, sursele de informaţie ale lui Piri Reis pentru întocmirea hărţii sale şi pricina pentru care dispar fără urmă atâtea nave în regiunea Insulelor Bermude - şi poate (ba chiar probabil) că până la urmă aceste (deocamdată...) enigme îşi vor găsi dezlegarea, dar avem toate temeiurile să presupunem că soluţiile nu vor adăuga elemente esenţiale cunoştinţelor noastre despre natură şi societate în cadrul procesului evoluţiei istorice.

Dimpotrivă, temele „clasice” (dacă putem spune aşa) din acest domeniu — civilizaţia atlantizilor, ansamblurile megalitice, piramida lui Keops, marile culturi precolumbiene ş.a. — ne duc în ceea ce au enigmatic la înseşi izvoarele istoriei, la acea epocă încă insuficient cunoscută, care formează frontiera incertă dintre preistorie şi istorie; ele ridică probleme pasionante tocmai pentru că, în lipsa unor certitudini, ne mişcăm pe terenul nesigur al presupunerilor, având în faţa noastră, larg deschis, orizontul vast al ipotezelor. Ascunse sub vălul de mister îngroşat de trecerea veacurilor, nu rareori a mileniilor, ele se prezintă nespus de atrăgătoare, şi, foarte numeroşi amatori pasionaţi urmăresc cu un interes firesc activitatea specialiştilor care folosesc mijloacele şi metodele ştiinţei din zilele noastre, din această epocă marcată de profunda revoluţie tehnico-ştiinţifică; este o înfruntare uriaşă şi acerbă în cadrul căreia piramidele, megalitele, templele, statuile, scrierile nedescifrate, îşi dezvăluie cu încetineală şi zgârcenie tainele.

Majoritatea temelor tratate în cadrul acestui volum au generat discuţii impregnate uneori de o supărătoare prolixitate; au fost emise ipoteze hazardate, bazate pe presupuneri lipsite de date obiective, ba chiar de verosimilitate, având doar calitatea de a fi atrăgătoare şi de a tranşa dintr-o dată şi categoric toate chestiunile controversate. O asemenea ipoteză este cea a unei vizite efectuate pe Terra de fiinţe raţionale venite din alte lumi; extratereştrii ne-ar fi învăţat pe noi, pământenii, să deplasăm greutăţi uriaşe, să clădim piramide, să ne exprimăm gândurile în scris, să ne măsurăm

planeta, să conturăm exact continentele pe hărţi şi multe altele. O ipoteză care aminteşte de o istorioară de demult: Laplace i-a trimis lui Napoleon un exemplar din tratatul său de mecanică cerească; peste câtva timp, întâlnindu-l pe astronom, i-a spus; „N-am găsit nicăieri în cartea dvs. numele Creatorului”; iar Laplace i-a răspuns zâmbind: „N-am avut nevoie de această ipoteză, sire”. Cam aşa se întâmplă lucrurile şi cu ipoteza „extraterestră”: marea majoritate a celor ce se ocupă cu aspectele enigmatice ale Terrei noastre — oameni de ştiinţă ca Ivar Lissner, Richard Hennig, C.W. Ceram, Alain Decaux, Thor Heyerdahl, N.F. Jirov, J.V. Luce, ca să nu citäm decât câţiva — n-au avut nevoie de această ipoteză, după cum n-au avut nevoie nici de pretinse străvechi documente şi inscripţii criptografice, nici de misterioase scrieri păstrate în arhivele unor mănăstiri tibetane sau indiene şi nici de legende esoterice al căror tâlc ar fi apanajul unui mic număr de iniţiaţi. Desigur că, vizita unor făpturi venite de undeva din Cosmos şi purtătoare ale unei civilizaţii superioare, nu este un fapt imposibil, dar e foarte puţin probabil şi, oricum, înainte de a încerca să dovedim că vizitatorii i-au învăţat pe arhitecţii faraonilor cum să proiecteze şi să constru-iască piramide, se cuvine să dovedim că au vizitat într-adevăr bătrânul nostru Pământ; altfel, cădem în ceea ce logicienii numesc ignoratio elenchi, adică substituim teza de demonstrat printr-o alta care, ce-i drept, e foarte ispititoare şi rezolvă dintr-o dată toate „enigmele”, ceea ce nu împiedică însă raţionamentul să rămână ancorat în sofistică. Deocamdată, aşadar, am crezut că se cuvine să-i lăsăm pe extratereştri în seama autorilor de science-fiction şi a scenariştilor de seriale TV care au realizat adesea lucruri într-adevăr remarcabile în exploatarea acestei atrăgătoare teme.

O caracteristică a ipotezelor formulate în legătură cu ceea ce numim enigmele Terrei este că au avut partizani înflăcăraţi şi duşmani înverşunaţi — unele s-au lovit de la început de un scepticism intransigent şi în ultimă instanţă mărginit, altele au fost îmbrăţişate cu prea multă uşurinţă, în ciuda faptului că se bazau pe interpretări subiective sau chiar pe simple afirmaţii, iar nu pe fapte, pe conexiuni între fenomene şi în legătură cu esenţa fenomenelor şi cauza care le produce; din fericire, sunt destul de numeroşi oamenii de ştiinţă care au pornit de la principiul strict ştiinţific că ipoteza reprezintă o verigă în procesul descoperirii adevărului şi permite sistematizarea materialu-lui faptic, de asemenea, că poate contribui şi la descoperirea unor date noi, că are aşadar şi un rol euristic.

Cu precădere am ales tocmai aceste ipoteze, ştiinţifice, bazate pe informaţii acurate, ipoteze care, chiar dacă nu aduc totdeauna în favoarea lor dovezi peremptorii, în orice caz se bucurau de sprijinul unor argumente logice şi, în consecinţă, convingătoare; în expunerea şi analizarea acestor ipoteze m-am străduit să nu pun patimă nici când pledez în favoarea unora dintre ele şi nici în combaterea altora, astfel încât cititorul să aibă elementele necesare pentru a-şi forma o părere proprie, devenind într-un fel colaboratorul autorului. Dar fiindcă, aşa cum arătam la începutul acestor rânduri, orice apreciere este legată de firea şi aptitudinile celui care apreciază, n-am scăpat de tentaţie şi am plătit tributul cuvenit fanteziei, cu osebire în acele pagini în care m-am străduit să demonstrez că legenda, mitul, chiar şi basmul — elemente fundamentale ale culturii universale, oglindă a sufletului şi sentimentelor etern umane — nu sunt totdeauna pură fabulaţie, ci constituie de multe ori ecoul unor evenimente petrecute în vremuri depărtate; procedând astfel, parcă vedeam cu ochii minţii o pagină din Sadoveanu, cel care a ştiut ca nimeni altul să însufleţească istoria şi care, evocând viaţa lui Ştefan cel Mare, spunea, cu aproape o jumătate de veac în

urmă: „... nu sunt realităţi numai clădirile de piatră şi peticile de hârtie; mitul păstrează eternităţii lamura sufletului generaţiilor.”

În ce măsură am reuşit să redau toate acestea, eşti, cititorule, cel mai îndreptăţit să judeci.

H.M.
Bucureşti, ianuarie 1978

Continente dispărute

INSULELE CELOR 1000 DE ENIGME

„Din păcate, concluziile la care ne duce studierea scoarţei terestre au un caracter cu totul incomplet, deoarece nu ştim nimic despre continentele dispărute şi ştim foarte puţin despre schimbările care s-au petrecut în contururile ţărmurilor noastre.”

*Jacques de Morgan în **L'Humanité préhistoriqué**, 1921.*

„Cum a apărut această insulă singuratică în mijlocul oceanului? Nu este ea cumva o frântură dintr-un continent scufundat? Cine a construit statuile uriaşe fără picioare, cu un fel de joben pe cap, cu chipuri prelungi, cu urechi trupuri şi braţe lungi? Nu cumva sunt ele monumente ale unei civilizaţii care a pierit?

*I.P. Maghidovici în **Istoria descoperirilor geografice**, 1957.*

„Această zvâcnire de stâncă ivită în imensitate nu poate avea nume, atât de insolită şi de profundă dăinuie prezenţa ei pe hărţile lumii. Insula Giganţilor s-a ridicat în tăcere şi a murit părăsită. Cine va şti vreodată dacă hula oceanului n-a acoperit, cu linţoliul său tulbure, o cu totul altă lume, care n-a vrut sa ne lase decât aceasta mărturie firavă?”

*Francis Mazière în **Fantastica Insulă a Paştelui**, 1965.*

CONTINENT: Diviziune geografică alcătuită dintr-o întindere mare de uscat, mărginită, total sau parţial, de mări şi de oceane, cuprinzând şi unele insule sau arhipelaguri vecine.

***Dicţionarul explicativ al limbii române**, 1975.*

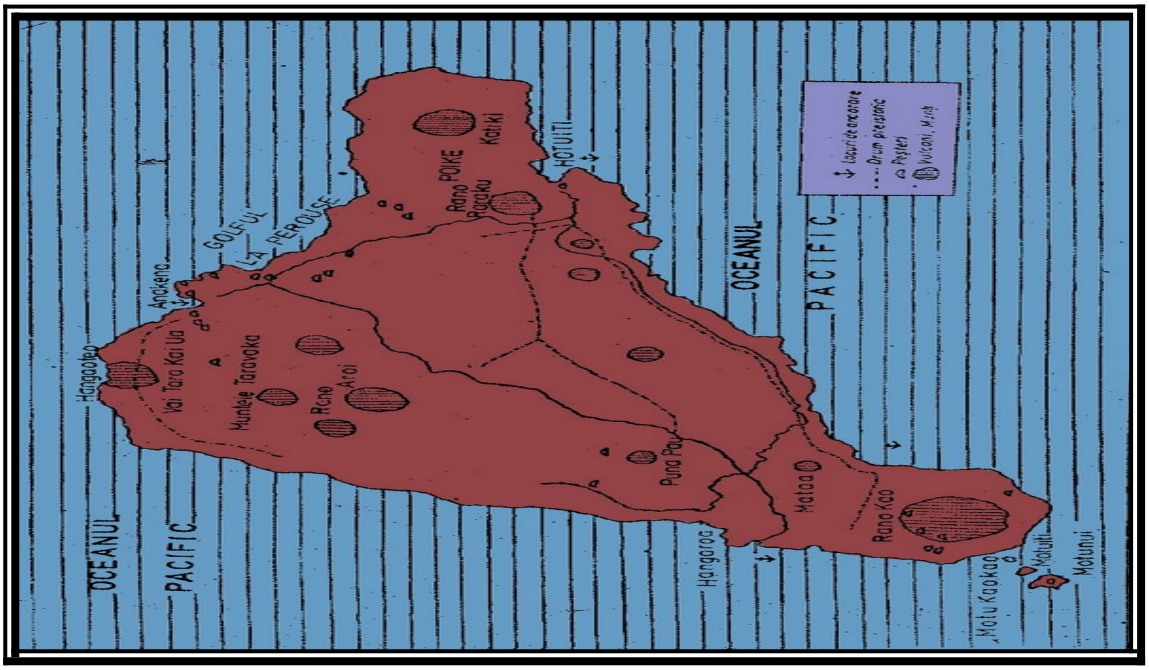

- **CĂLĂTORIILE LUI JAMES CHURCHWARD.**
- **TRISTA FAIMĂ A INSULEI KRAKATOA.**
- **DERIVA CONTINENTELOR ŞI EXPANSIUNEA FALIILOR OCEANICE.**
- **TAINELE INSULEI PAŞTELUI.**
- **CINE AU FOST „SCULPTORII DE PAKEOPA” ŞI „VÂNĂTORII DE MOA”?**
- **MIGRAŢIILE POLINEZIENE: O PASIONANTĂ ÎNTRECERE SPORTIVĂ-ŞTINŢIFICĂ.**
- **IPOTEZE ÎN LEGĂTURĂ CU ŢARA MU - CONTINENTUL SCUFUNDAT.**

Pe cuprinsul Oceanului Pacific nu mai există astăzi „pete albe” — până şi cele mai mici petice de pământ au fost identificate, localizate (în raport cu meridianul Greenwich şi Ecuatorul), măsurate, studiate ca structură (ele sunt, în general, de origine vulcanică sau coraligenă), ca faună, floră, condiţii climatice ş.a.m.d. Unele dintre ele au fost, din păcate, folosite ca teren de experimentare a bombei atomice (atolul Bikini din Arhipelagul Marshall), pe altele s-au construit rezervaţii naturale (Insulele Galapagos ş.a.) pentru ocrotirea plantelor şi animalelor rare, ceea ce este nespus de îmbucurător.

Şi totuşi, mai există până astăzi, pe insulele celui mai mare ocean de pe Terra, câteva taine — probleme nelămurite, controversate, care duc şi în zilele noastre la confruntări între diferite puncte de vedere, ba chiar la dispute înverşunate între specialişti, partizani ai uneia sau alteia dintre teorii sau ipoteze. Una dintre aceste probleme este cea a migraţiilor: de unde au venit locuitorii insulelor aflate în bazinele central şi răsăritean ale Pacificului? Dinspre apus, din Polinezia (cum susţin neozeelandezul P.H. Buck, americanul K.P. Emory ş.a.) sau dinspre ţărmurile sud-americane (englezul William Ellis, francezul Paul Rivet, norvegianul T. Heyerdahl ş.a.)?

Pe marginea acestor două orientări principale — şi din îmbinarea lor sub diferite aspecte — s-au născut cam treizeci de ipoteze, toate mai mult sau mai puţin fundamentate prin cercetări şi descoperiri arheologice, antropologice, etnografice, oceanografice, ba chiar prin cercetări ţinând de aspecte secundare, cum ar fi studierea ambarcaţiilor cu balansoar polineziene şi a plutelor din lemn de balsa preincaşe. În focul disputelor ştiinţifice şi discuţiilor — care s-au încins mai cu seamă în anii de după cel de-al doilea război mondial şi continuă până în zilele noastre — câţiva dintre preopinenţi şi-au amintit de o lucrare mai veche a unui anume James Churchward, lucrare care nu stârnise cine-ştie ce vâlvă la vremea ei, deşi era rodul a trei decenii (ultimele ale veacului trecut) de cercetări şi călătorii în toate colţurile lumii.

James Churchward nu contrazice nici una dintre orientările privind migraţiile din insulele Pacificului — conform ipotezei sale, locuitorii mai noi ai Insulei Paştelui, Arhipelagului Hawaii sau Noii Zeelande puteau să fi venit de la răsărit, de la apus sau de aiurea — numai că locuitorii cei mai vechi, adevăraţii băştinaşi n-au venit de nicăieri: ei se aflau aici acum cincizeci de milenii, pe un întins continent numit Mu şi care a fost înghiţit de apele oceanului ca urmare a unui cataclism de proporţii uriaşe.

Să vedem ce spune Churchward, a cărui ipoteză, supusă unei critici riguros ştiinţifice, fără îndoială că păcătuieşte, în câteva puncte de susţinere — şubrede în lumina stadiului actual al cercetării — dar care în nici un caz nu poate fi acuzat de lipsă de imaginaţie:

„Cu mult, foarte mult timp în urmă, în vremurile străvechi — sunt câteva mii de ani de-atunci — dar în pragul a ceea ce numim vremurile istorice, se afla un vast continent în mijlocul Oceanului Pacific, acolo unde nu vedem astăzi decât «marea şi cerul» şi mici arhipelaguri pe care le numim Insulele Mărilor Sudului.

Era o foarte frumoasă regiune tropicală acoperită cu vaste câmpii. Văile şi câmpiile erau fertile, creştea aici iarbă şi câmpurile erau cultivate, iar colinele erau adumbrite de o minunată vegetaţie tropicală. Nici un munte nu se ridica în acest paradis terestru, fiindcă munţii nu se iviseră încă din măruntaiele pământului.

Acest pământ uriaş şi bogat era brăzdat de numeroase fluvii, râuri şi izvoare, care şerpuiau între colinele joase şi câmpiile roditoare. Vegetaţia luxu-riantă acoperea totul cu podoaba ei verde şi bogată. Mii de flori îmbălsămate erau răspândite pe arbori şi acopereau tufişurile; ţărmurile mărilor erau străjuite de palmieri şi în văile râurilor ferigile înalte se clătinau în adierea vântului.

În văi, râurile formau lacuri în jurul cărora înflorea lotusul. Fluturi în mii de culori se roteau pe sub arbori şi păsările ciripeau, plutind din floare în floare şi strălucind în soare ca nişte bijuterii înaripate.

În pădurile virgine rătăceau turme de mastodonţi uriaşi şi de elefanţi, agitându-şi urechile imense pentru a se feri de insectele înţepătoare.

Marele continent fremăta de viaţă fericită asupra căreia «64.000.000 făpturi umane» (*Codex Troanus*) domneau ca stăpâni absoluţi. Drumuri largi duceau în toate direcţiile «ca o pânză de păianjen» şi pietrele cu care erau pavate se îmbinau atât de bine, încât iarba nu putea creşte între dale (tăbliţă din Insula Paştelui).

În acea epocă, cei 64.000.000 locuitori formau zece triburi, sau «popoare», deosebite unul de celălalt, dar aflate sub aceeaşi cârmuire.

Cu multe generaţii în urmă, populaţia îşi alesese un conducător la numele căruia adăugase prefixul Ra. El a devenit atunci conducătorul

hieratic şi împărat sub numele de «Ra Mu». Împărăţia s-a numit Imperiul Soarelui [...]

În acea epocă, poporul din Mu era în cel mai înalt grad instruit şi civilizat. Pe pământ nu exista sălbăticie şi nici nu existase vreodată, căci toate popoarele de pe pământ erau copiii lui Mu şi se aflau sub suzeranitatea patriei-mume [...]

Aceşti locuitori ai Ţării Mu erau navigatori îndrăzneţi şi marinari care cutreierau lumea cu navele lor «de la oceanul de răsărit la cel de apus şi din mările de miazănoapte la cele de miazăzi...». Erau, de asemenea, mari arhitecţi care clădeau temple uriaşe şi palate de piatră. Tot aşa, sculptau şi ridicau monoliţi gigantici în chip de monumente.

În Ţara Mu se aflau şapte oraşe principale, sedii ale cultului divinităţii, ale ştiinţelor şi erudiţiei. Şi multe alte oraşe mari şi aglomeraţii erau răspândite în cele trei regiuni.

La gurile fluviilor se construiseră numeroase porturi, de unde navale porneau către toate zările şi unde înflorea negoţul. Ţara Mu era marele centru al civilizaţiei şi comerţului; toate celelalte ţări ale lumii nu erau decât coloniile ei."

Cele de mai sus nu sunt extrase dintr-o povestire de science-fiction (cum am fi îndreptăţiţi să presupunem judecând după conţinut şi mai ales după modul de expunere) ci, cum arătam, dintr-o lucrare în care autorul ei, americanul James Churchward, emite o ipoteză întemeiată pe diferite documente pe care le-ar fi cercetat — aşadar, o lucrare ştiinţifică; rămâne de văzut cât de ştiinţifică este şi în ce măsură textul lui Churchward (curăţat de lirismul şi fantezia proprii autorului) poate constitui un punct de plecare care să confirme sau să infirme ipoteza existenţei, în antropogen, a unui continent astăzi dispărut — Ţara Mu, pe care unii cercetători mai noi au numit-o Atlantida Pacificului sau Pacifida.

Dar cine este James Churchward şi cum a ajuns la formularea ipotezei sale?

Totul a pornit de la unul din rarele manuscrise ale civilizaţiei maya, numitul *Codex Troanus*, păstrat în biblioteca de la British Museum; etnograful francez Brasseur de Bourbourg (1814—1874) susţinea că ar fi descifrat un fragment din acest manuscris (scrierea maya nu este nici până astăzi complet descifrată), găsind acolo o mărturie demnă de încredere în legătură cu un cataclism teluric petrecut într-o epocă foarte îndepărtată şi care a dus la scufundarea, în apele oceanului, a unui uriaş continent. De aici, savantul francez trăgea concluzia că este vorba de Atlantida menţionată de Platon în două dintre *Dialogurile* lui şi că maiaşii ar fi descendenţii vechilor atlantizi, fapt care explică civilizaţia lor avansată în raport cu cele ale populaţiilor învecinate. Ipoteza lui Brasseur de Bourbourg a stârnit, firește, interesul oamenilor de ştiinţă şi câţiva atlantologi mai vechi şi mai noi au cercetat-o — din păcate însă, fără a insista prea mult asupra faptului că descifrarea unui fragment de text redactat într-o scriere încă nedescifrată poate da naştere la (justificate) suspiciuni...

Între partizanii înflăcăraţi ai originii atlantide a maiaşilor s-a aflat, la început, James Churchward, care, apoi, a dus mai departe cercetările lui Brasseur de Bourbourg, lărgindu-i ipoteza, ba chiar ajungând să elaboreze o ipoteză proprie: continentul despre care se relatează în codicele maya de la British Museum este mult mai vechi decât Atlantida — el a dispărut în apele Oceanului Pacific cu 16.000 ani în urmă, poate chiar cu 25.000 ani, după ce civilizaţia lui s-a răspândit pe întreg globul pământesc, inclusiv în regiunile locuite de atlantizi.

Dovezile în sprijinul ipotezei sale, J. Churchward le-a găsit în diferite documente care transmiteau peste generaţii tradiţia despre Ţara Mu, documente aflate, în general, în păstrarea preoţilor unor vechi religii răspândite pe tot globul. Fiindcă Churchward a fost, înainte de toate, un mare călător. În 1868, pleacă în India, unde, într-o mănăstire budistă, leagă o trainică prietenie cu un preot, care îi arată nişte tăbliţe vechi de piatră, explicându-i cum trebuie interpretate semnele gravate pe ele; până la urmă, Churchward reuşeşte să le citească în limba străveche în care au fost scrise — după părerea lui, o limbă universală, folosită de întreaga populaţie care trăia în Ţara Mu şi în coloniile ei.

Cum tăbliţele nu erau complete, Churchward începu să colinde pământul pentru găsirea altor surse de informaţii despre Ţara Mu; vizitează Insulele Caroline, Tibetul şi alte regiuni ale Asiei Centrale, apoi Egiptul — unde descifrează (de fapt interpretează), inscripţii într-o scriere pictografică — de asemenea, străbate Siberia, apoi Noua Zeelandă, unde, se ocupă de civilizaţia maori, după care, vreme de doi ani, studiază tradiţiile băştinaşilor din Samoa, Tahiti, Insulele Marchize şi Tonga; ultima călătorie o întreprinde, bineînţeles, în Yucatan şi în regiunile care păstrează vestigiile civilizaţiei maya (acolo unde s-a născut *Codex Troanus*), precum şi ale altor culturi vechi mexicane şi mezoamericane.

Principalele documente studiate de Churchward în decursul călătoriilor sale şi care i-au servit la fundamentarea ipotezei cu privire la existenţa, în trecutul îndepărtat, a unui continent situat între America şi Asia sunt următoarele: tăbliţele descoperite în vechiul templu indian, despre care Churchward ne informează că au fost scrise „în patria-mumă Mu” şi au ajuns apoi în Birmania şi, în sfârşit, în templul indian, unde au fost păzite cu străşnicie vreme de cincisprezece milenii; tăbliţele de piatră descoperite în Mexic cu prilejul săpăturilor arheologice din regiunea Tollan (Tula), redactate într-o scriere ceva mai recentă, dar derivând din aceleaşi caractere folosite în Ţara Mu; epopeea sanscrită *Ramayana*, scrisă de Valmiki după dictarea unui mare preot, în care se menţionează migraţiunea unei populaţii venite de pe meleaguri depărtate, din răsărit; manuscrise păstrate în bibliotecile lamaseriilor din Tibet (Lhassa) asupra cărora Churchward este foarte reticent; documente (tăbliţe, inscripţii şi simboluri), statui şi monumente arhitectonice aflate pe insulele polineziene (Mangaia, Tongatapu), în Micronezia (Insulele Mariane şi Ponape) şi mai ales în Insula Paştelui, poreclită pe drept cuvânt „Insula celor 1.000 de enigme” (şi de care ne vom ocupa pe larg mai departe).

În sfârşit, *Codex Troanus* a format obiectul unor cercetări amănunţite, ca şi tăbliţele din regiunea Tollan şi templul maya de la Uxmal (în Yucatan) pe baza cărora Churchward l-a supralicitat pe Brasseur de Bourbourg adăugând Pacifida pe lista continentelor dispărute, ba chiar ajungând la concluzia că până şi povestirea biblică despre facerea lumii s-a născut tot în Ţara Mu.

Este interesant felul cum descrie J. Churchward cataclismul care a dus la pieirea celei mai mari părţi a Ţării Mu (textele folosite aici consţituie o traducere prescurtată după ediţia franceză — James Churchward: *Mu*, *le continent perdu*, trad. France-Marie Watkins, Ed. J’ai lu, Paris, f. a.), descriere verosimilă, asemănătoare — în punctele ei esenţiale — cu cele ale unor cataclisme reale, petrecute în vremurile istorice, ce-i drept, niciodată de o asemenea amploare şi nici în bazinul răsăritean al Pacificului, ci în cel vestic, regiune bogată în activitate vulcanica şi mişcări tectonice:

„În timp ce această naţiune puternică se afla la zenitul ei, ţara fiind acoperită de nenumărate temple şi monumente, a fost victima unui cataclism.

Zgomote urcând din măruntaiele pământului, urmate de zguduiri telurice şi erupţii vulcanice, cutremurară partea sa meridională. În lungul tuturor coastelor ei, valuri imense se năpustiră acoperind câmpiile şi înghiţind minunatele oraşe. Vulcanii scuipară flăcări, fum şi lavă. Ţara fiind un şes întins, lava nu se scurse, ci se îngrămădi formând piramide, care, mai târziu deveniră stânci, aşa cum se pot vedea astăzi pe anumite insule ale sudului. Până la urmă vulcanii se potoliră şi se stinseră.

După catastrofă, poporul din Mu îşi recăpătă calmul. Oraşele distruse fură reclădite şi viaţa continuă.

Mai multe generaţii după acest cataclism, când fenomenul era aproape uitat, Mu a fost din nou victima unor cutremure de pământ. «Întreg continentul se ridică şi se undui ca valurile oceanului. Pământul se cutremură şi fremătă ca frunzele arborilor pe furtună. Templele şi palatele se prăbuşiră, monumentele şi statuile se răsturnară. Oraşele nu mai erau decât grămezi de ruine.» (*Codex Troanus*, *Codex Cortesianus* şi *Documentul de la Lhassa*).

În timp ce pământul se ridica şi iarăşi se scufunda, fremăta şi se clătina, izbucni focul din adâncuri, străpungând norii cu trosnete înfundate, ca un uriaş rug cu diametrul de cinci kilometri (vulcanii din Hawaii, Ninafou ş.a.). Flăcările ajungeau până la fulgerele care brăzdau cerul. Fumul gros acoperea continentul. Din nou valuri uriaşe se năpustiră asupra câmpiilor. Oraşele împreună cu toţi locuitorii lor dispărură în valuri. Strigătele de groază ale mulţimii se ridicau către cer. Poporul se refugia în temple şi cetăţui, de unde era alungat de flăcări şi fum, iar bărbaţii şi femeile, purtând veşmintele lor scumpe şi bijuterii, urlau: «Mu, salvează-ne!».

Când soarele crepusculului apăru la orizont, de sub mantia de fum negru care acoperea întreg continentul, părea un bulgăre de foc incandescent şi ameninţător. După ce dispăru dincolo de orizont, neguri opace se răspândiră peste tot, străpunse când şi când de fulgere.

În cursul nopţii, Mu a fost complet distrus. Cu un zgomot înfiorător, de apocalips, ţara condamnată se scufundă în adâncurile bântuite de flăcările infernului, «într-un ocean de foc» care, astfel, punea stăpânire pe victima sa. Mu şi cei 64.000.000 locuitori ai săi fură astfel sacrificaţi.

În timp ce Mu se scufunda în genunea lui de foc, se ivi o nouă forţă nimicitoare — o sută treizeci milioane metri cubi de apă! Din toate părţile, valuri gigantice se năpusteau cu furie. Ele se întâlniră deasupra pământului pe cale de a fi înghiţit, ca într-un cazan dantesc.

Mu, Patria-mumă a Omului, cu oraşele lui mândre, templele şi palatele lui, artele, ştiinţele şi cultura lui, nu mai era decât un vis al trecutului. Apa era giulgiul lui. […].

După ce au acoperit pământul cu tot ce se afla pe el, apele se liniştiră, satisfăcute parcă de opera lor nimicitoare, şi aceste ape se numesc astăzi Oceanul Pacific. Niciodată un nume n-a sunat mai ironic!”.

Am fi înclinaţi să socotim imaginile de mai sus („danteşti”, „ de apocalips”, ca să folosim chiar expresiile autorului) exagerate, dacă istoria mai veche şi mai nouă a insulelor Pacificului nu ne-ar oferi unele exemple menite să ne dea de gândit — unul dintre ele fiind uriaşa erupţie a vulcanului Rakata de pe insula Krakatoa, în august 1883.

Insula Krakatoa este situată în strâmtoarea Sunda, între Sumatra (Sumatera) şi Java (Djawa), aşadar, nu prea departe de limitele nord-vestice ale ipoteticului continent Mu, aşa cum şi-l imagina Churchward. La 11 august

1883, vulcanul Rakata a dat primele semne că începe să se trezească, după ce vreme de peste două sute de ani „dormise”. La 20 august, un ofiţer de pe o navă de război germană a calculat, din curiozitate, înălţimea coloanei de cenuşă şi fum care ţâşnea din crater: 11.000 metri. La 25 august începu erupţia, care a doua zi atinse apogeul — o ploaie deasă de noroi, care ajungea până în insulele învecinate şi pe coastele Javei şi Sumatrei, unde, izvoarele şi fântânile au fost astupate, plantaţiile de orez, acoperite; soarele a dispărut şi, în plină zi, s-a lăsat un întuneric de nepătruns. Apoi, exploziile au început să zguduie măruntaiele pământului, craterul arunca în văzduh pietre, lavă şi noroi. Marea se năpustea urlând asupra uscatului — un val uriaş, înalt de 35 metri, se rostogoli înspre ţărm, distrugând totul în cale.

Când s-au ivit zorile zilei următoare, din insula Krakatoa nu mai rămăsese decât o treime: toată partea de nord dispăruse sub apă; în schimb, în sud şi în sud-vest, se adăugase o întindere apreciabilă, rezultată din depunerea magmei — insula avea acum 15,33 kilometri pătraţi, faţă de 35,5 kilometri pătraţi câţi avusese înainte. În jurul vulcanului — care continua să fumege — distrugerea era completă pe o rază de aproape 100 km; unele insule mai mici au dispărut în întregime, altele şi-au modificat forma, sporindu-şi sau reducându-şi întinderea.

În câteva dintre aşezările de coastă ale Sumatrei şi Javei, apa măturase totul în calea ei; valuri măsurând peste 30 metri azvârliseră până departe, pe uscat, ambarcaţiuni şi chiar nave mai mari, apoi, retrăgându-se, luaseră cu ele oameni, animale, clădiri, arbori smulşi din rădăcini. Mai multe oraşe de pe coastele Sumatrei şi Javei, printre care Anjer, au fost distruse. Insule şi bancuri din piatră ponce au închis intrarea în porturi, iar în strâmtoarea Sunda navigaţia devenise foarte dificilă. Pasagerii de pe nava olandeză „Batavia”, care a trecut prin Strâmtoarea Sunda la 3 septembrie, au fost îngroziţi de mulţimea cadavrelor care pluteau pe apă.

Cataclismul de pe Krakatoa a făcut 40.000 victime omeneşti (unele surse citează cifre şi mai ridicate); el a fost atât de violent, încât s-a resimţit în toată lumea: unda de şoc a făcut ocolul Pământului ajungând, la 27 august 1883, la Paris — aşadar, o „călătorie” de 11.500 kilometri cu o viteză de 328 metri pe secundă, unda care a pornit în direcţia contrară (est) a sosit la Paris cu 14 ore şi jumătate în urma celeilalte, străbătând o distanţă de 28.500 kilometri; fenomenul s-a repetat de două ori, aproximativ la aceleaşi intervale, fiind observat la Greenwich, Bruxelles, Berlin, Viena, Roma, Neapole, Palermo, Madrid, Petersburg şi Moscova.

Uriaşa erupţie a vulcanului din Krakatoa n-a avut numai proporţii neobişnuite, ci şi urmări neobişnuite. Cenuşa, conţinând particule de materii colorate şi răspândindu-se pe o întindere de 750.000 kilometri pătraţi, a dat naştere unor fenomene ciudate, studiate (între alţii) de astronomul francez Camille Flammarion. Două luni după erupţie, la 26 noiembrie 1883, locuitorii Parisului admirau „licăriri de aramă” care „se reflectau în mii de lumini în ferestrele Luvrului”. La Roma, „Cetatea Eternă părea aprinsă de focul ceresc […] şi la o oră după apusul soarelui siluetele clădirilor aruncau umbre pe caldarâm”. Tot aşa, la Constantinopol, „moscheile, cu minaretele lor majestuoase înălţate către cer, se desenau fantastic pe fondul de purpură al orizontului”. Au fost „singurele efecte plăcute” (cum se spune într-un documentat articol din *Magazin istoric*, *nr*. 9/1971) ale giganticei erupţii care a creat insulei Krakatoa trista ei faimă.

Asemenea cataclisme nu sunt frecvente, dar nici foarte rare în regiunea Pacificului — în 1923, de pildă, unul dintre ele a făcut în oraşele Tokio şi Yokohama 143.000 victime; valurile uriaşe care urmează cataclismelor

oceanice (valuri care, în Japonia se numesc tsunami — nume intrat în ştiinţă pentru a le defini — se produc şi în alte regiuni: un val seismic a făcut (în 1775) 60.000 victime la Lisabona.

Descrierea cataclismului care a dus la scufundarea Ţării Mu nu este, prin urmare, neverosimilă — numai că ea se referă la mişcări tectonice foarte puternice, necunoscute în timpurile istorice şi care au acţionat asupra unui teritoriu foarte întins. În concepţia lui Churchward, continentul dispărut cuprindea un teritoriu mărginit la nord-est de Insulele Hawaii, la sud-est de Insula Paştelui, la sud-vest de Insulele Fiji; limita apuseană era formată de Arhipelagul Marianelor, pe care Churchward îl desemnează sub vechiul lui nume, Ladrones (cuvânt care în spaniolă înseamnă „hoţi"), nume dat de Magellan (în 1521), deoarece — după cum ne informează Pigafetta, cronicarul expediţiei — locuitorii de aici „sunt săraci, dar foarte îndemânatici şi mai cu seamă hoţi foarte iscusiţi", această ultimă afirmaţie fiind discutabilă.

În concepţia lui Churchward, continentul dispărut măsura circa 8.000 kilometri de la răsărit spre apus şi circa 5.000 kilometri de la nord la sud — o suprafaţă de aproximativ 40 milioane kilometri pătraţi (Europa nu are decât 10 milioane kmp). Dar, aceste cifre trebuie considerate cu multă prudenţă ca şi acelea legate de cronologia evenimentelor — civilizaţia continentului Mu, dispărut în urmă cu 16.000 sau 25.000 ani, ar fi atins o culme acum 50.000 ani; această prudenţă se impune deoarece metodele de calcul folosite de Churchward sunt mai mult decât îndoielnice şi aruncă asupra ipotezei sale unele umbre care nu fac decât să întărească impresia de fantastic.

Fără a lua, aşadar, în consideraţie cifrele avansate de Churchward, posibilitatea existenţei (într-un trecut mai îndepărtat sau mai apropiat) a unui continent dispărut în apele Oceanului Pacific se cuvine analizată sub aspectul geologic în ansamblu — de asemenea, sub aspect oceanologic, arheologic, etnografic, al perpetuării unor tradiţii, precum şi al florei şi faunei, în măsura în care admitem, împreună cu autorul ipotezei, că anumite arhipelaguri şi insule izolate au supravieţuit unei catastrofe telurice.

În argumentaţia partizanilor existenţei Pacifidei, datele furnizate de geologie ocupă, după cum e şi firesc, un loc privilegiat. În concepţia acestor oameni de ştiinţă, problema Pacificului nu poate fi abordată izolat, ci numai în contextul problemelor (foarte complexe) studiate de o disciplină recentă — atlantologia — pe care N.F. Jirov (în *Atlantida*, Moscova, 1964 — vers. rom. Edit. Ştiinţifică, Bucureşti, 1967) o defineşte astfel: „Atlantologia ca ştiinţă poate fi considerată unul dintre capitolele biogeografiei moderne a perioadei cuaternare (antropogenul) a istoriei geologice a Pământului şi mai ales a acelei părţi a acestuia, care, în mod cronologic, datează din timpul formării omului raţional, timp care a precedat direct epoca noastră istorică, începând cu ultima glaciaţie".

Dar, conform aceluiaşi autor, atlantologia nu este numai unul dintre capitolele biogeografiei, ci poate fi considerată şi unul dintre capitolele antropologiei, de vreme ce „îşi propune sarcina de a stabili conexiunile dintre posibilitatea existenţei şi pieirii, în diferite oceane, a unor mari porţiuni de uscat şi chiar continente şi *problema aşezării şi dezvoltării omenirii*" (subl. n.). Acest al doilea aspect al atlantologiei are implicaţii vaste în domeniul studiului originii, evoluţiei şi variabilităţii biologice a omului, îndeosebi în corelaţia cu condiţiile naturale, dar şi cu cele social-culturale.

De la început ne apare limpede faptul că, dintre cele două aspecte principale pe care le îmbracă existenţa, în trecut, a unui continent scufundat în sudul Oceanului Pacific — aspectul *geologico-geografic* şi cel *istorico-*

etnografic — cel dintâi are o importanţă primordială, celălalt fiindu-i într-o anume măsura subordonat. Din păcate, tocmai acest aspect (geologico-geografic) este cel mai puţin studiat şi — deşi astăzi nu mai suntem în situaţia de acum şase decenii, când cunoscutul arheolog francez J. de Morgan putea să afirme (în op. cit.) că „...nu ştim nimic despre continentele dispărute...” — trebuie să recunoaştem că, deocamdată, cunoştinţele noastre în acest domeniu sunt destul de precare.

În ultimele două decenii — şi mai ales în cadrul Anului Geofizic Internaţional (un an care a durat... 18 luni, de la 1 iulie 1957 şi până la 31 decembrie 1958, iar apoi a fost prelungit — oameni de ştiinţă şi nave prevăzute cu echipament specializat au pornit să cutreiere Oceanul Planetar, întreprin-zând cercetări şi obţinând unele rezultate interesante în ceea ce priveşte structura şi configuraţia reliefului submarin; aceste cercetări, care continuă până în zilele noastre, au extins orizontul cunoştinţelor noastre asupra „continentului invizibil” — cum sunt uneori denumite uriaşele suprafeţe ale fundului Oceanului Planetar. Într-adevăr, din studiul formelor de relief submarin rezultă, potrivit ipotezelor emise de mai mulţi oceanologi de faimă mondială, că ele sunt vechi pământuri continentale scufundate ca urmare a unor fenomene geologice complexe, desfăşurate în timp. Printre aceste pământuri se numără Platoul Albatros, situat în largul coastelor pacifice ale Mexicului şi Americii Centrale şi în prelungirea lanţului vulcanic care cuprinde şi Insula Paştelui, platou care, către apus se întinde (după unele cercetări) până în regiunea depresiunii submarine Kermadek-Tonga. Dacă în unele locuri ale acestei depresiuni măsurătorile indică peste 10.000 m adâncime, în partea răsăriteană a platoului fundul oceanului înregistrează „înălţimi” (Sherman-bank) situate la abia 20 m de suprafaţa oceanului.

Oceanologii au cules anumite dovezi care par să ateste că unele platforme oceanice au fost cândva subaeriene — printre aceste dovezi numărându-se carotele extrase din adâncurile solului submarin sau ale unor insule — de pildă, insula Rapa, una dintre cele mai sudice ale Polineziei. Aici, probele geologice au scos la iveală, de la adâncimi de circa 400 m, calcare coraligene; or, după cum se ştie, coralii se dezvoltă la adâncimi de 50-80 m, astfel că, prezenţa depozitelor coraligene în subsolul insulei nu poate fi explicată decât printr-o scufundare a uscatului — proces care s-a desfăşurat însă treptat, cu încetineală, de vreme ce a îngăduit organismelor tinere să clădească edificiul coraligen peste organismele moarte. De asemenea, procesul acesta ne permite şi o datare aproximativă: cum reciful de corali creşte cu circa 35 m într-un mileniu, este probabil că scufundarea s-a produs într-un interval de 10.000 ani. La aceleaşi concluzii au dus sondaje efectuate în regiunea arhipelagului Hawaii, pe atolul Funafuti (la nord-est de Samoa) şi în atolul Bikini din grupul insulelor Marshall, situate în nordul Polineziei.

Dacă asemenea probe extrase din solurile insulelor nu pot constitui dovezi peremptorii ale existenţei, în trecut, a unui continent în aceste locuri — deoarece (după toate probabilităţile) scufundarea a fost foarte lentă, iar nu subită ca urmare a unui seism — în schimb, alte cercetări efectuate pe fundul oceanului par să ducă la concluzii apropiate de ipoteza lui Churchward. Astfel, în zona submarină din apropiere de Insula Paştelui, o expediţie oceanografică rusă a constatat că, pe o rază de 6.000 m, adâncimea medie a apelor nu depăşeşte 150 metri. Mai mult: Insula Paştelui ar constitui partea cea mai înaltă a unui lanţ de munţi vulcanici submarini a căror activitate n-a încetat încă — lava aflată pe fundul oceanului, în apropierea insulei, nu este acoperită de mâl, stând, astfel, mărturie pentru desfăşurarea unor procese vulcanice recente. Nici aceste concluzii n-au

scăpat de focul criticii adversarilor existenţei Pacifidei: depunerile de mâl sunt aproape inexistente în locurile unde acţionează curenţii submarini puternici, pretind aceştia pe bună dreptate. Dar, oceanografia este şi ea, după cum se ştie, o ştiinţă relativ recentă, iar curenţii submarini din Oceanul Pacific sunt deocamdată insuficient studiaţi.

O seamă de specialişti, îndeosebi americani, ruşi şi englezi, susţin că, într-un trecut geologic nu prea îndepărtat, în aria Pacificului au existat două sau mai multe uriaşe întinderi continentale, rămăşiţe ale unui continent mai vechi, care se întindea din largul coastelor răsăritene ale Asiei până în Insula Paştelui, mărginindu-se la sud cu Australia, iar la nord cuprinzând un teritoriu din care astăzi a rămas arhipelagul Hawaii. Alţii, printre care N.R. Jirov (în op. cit.), sunt de părere că este vorba de trei teritorii, anume, Hawaida, Pacifida de Est şi Pacifida de Vest. Între acestea, partea formând blocul răsăritean al străvechiului continent — socotit de unii geologi şi oceanologi ca fiind Pacifida propriu-zisă — se apropie ca dimensiuni şi limite de legendarul continent Mu.

Între oamenii de ştiinţă contemporani ale căror lucrări pledează în favoarea tezei potrivit căreia în regiunile sud-vestice ale Oceanului Pacific ar fi existat un vast pământ continental, un loc de frunte îl ocupă geologul australian Rh.W. Fairbridge; în colaborare cu specialiştii din diferite domenii, îndeosebi englezi, Fairbridge a efectuat ample cercetări ajungând la concluzia că suprafaţa platformelor din regiunea cuprinzând insulele Fiji, Noua Caledonie şi Australia a fost odinioară mult mai întinsă, o mare parte a acestor teritorii fiind actualmente scufundată.

Această importantă descoperire a fost asociată cu mult discutata teorie a derivei continentelor, care, la Congresul internaţional de oceanografie de la New York (septembrie 1959) a întrunit sufragiul unui mare număr de savanţi; apoi, în 1974, în cursul operaţiei „Famous” (*French American Mid Ocean Undersea Study*) la care au participat cele mai moderne nave oceanografice americane şi franceze (submersibilele „Cyana” şi „Alvin”, batiscaful „Archimede”) s-au adunat noi dovezi că teoria derivei continentelor prin expansiunea fundurilor oceanice este o realitate.

Deocamdată este greu de spus în ce măsură aceste teorii şi ipoteze — majoritatea de dată recentă — sunt capabile să confirme existenţa unui continent (sau a mai multor continente) într-un trecut nu prea depărtat (în antropogen) în bazinul Oceanului Pacific. Pe de altă parte, tradiţiile orale culese din diferite regiuni ale Pacificului (Insula Paştelui, mica insulă Sal-y-Gomez şi altele) în care se menţionează o ţară întinsă, numită Hiva, scufundată în apele oceanului ca urmare a unui cataclism generat de mâna unui zeu, sunt contrazise de datele geologice acceptate, care nu par să indice puternice frământări tectonice la răsărit de Insulele Societăţii, în perioada existenţei omului. Şi totuşi, unele date mai noi pledează pentru posibilitatea unei scufundări de dimensiuni continentale: mai întâi, raportul oamenilor de ştiinţă cu prilejul înconjurului lumii efectuat de submarinul atomic american „Nautilus”, care au semnalat în apropierea Insulei Paştelui un „vârf” submarin foarte ridicat, încă neidentificat; apoi, lucrările profesorului H.W. Menard pentru Institute of Marine Resources şi Universitatea California, care — tot în apropiere de Insula Paştelui — a semnalat o importantă zonă de frângere a scoarţei, paralelă cu cea a Arhipelagului Marchizelor, precum şi o uriaşă punte (creastă) alcătuită din sedimente. (Aceste două descoperiri sunt încă două dintre motivele care pun în centrul cercetărilor legate de o posibilă scufundare continentală în Pacific, regiunea Insulei Paştelui.)

Insula Paştelui în perioada când a fost vizitată de La Pérouse (*1786*)

Oricum, cercetările efectuate de oceanografi şi geologi privind sfera complexelor probleme ce le ridică scufundarea unor mari întinderi continentale capătă amploare şi — ceea ce este nespus de îmbucurător — tind să se conjuge pe plan mondial prin colaborarea între echipe ele savanţi din diferite ţări; în februarie şi martie 1978, nouă oceanografi din Franţa, Statele Unite şi Mexic au întreprins, vreme de cincizeci de zile, cercetări în lungul dorsalei Pacificului de Est şi a faliei Tamayo, cu ajutorul „farfuriei submersibile Cyana". Pentru 1979 au fost prevăzute noi explorări în cadrul cărora cercetătorii americani de pe submarinul „Alvin" au continuat colaborarea cu colegii lor francezi.

Aceste cercetări, întreprinse cu mijloacele eficace ale ştiinţei contempora-ne, deschid numeroase fronturi de investigaţie în domeniul oceanologiei şi neotectonicei — incluzând chestiunile complexe legate de geneza şi evoluţia oceanelor, fenomenele tectonice şi vulcanice, evoluţia câmpurilor geomagnetice şi a glaciaţiunilor ş.a. — toate legate într-un fel sau altul de aspectul geologico-geografic al problemei Pacifidei, care, totuşi, nu este (deocamdată) în măsură să ne ofere o soluţie cât de cât mulţumitoare.

Rămâne aspectul istorico-etnografic, legat de existenţa oamenilor pe continentul sau continentele pacifide, de eventualele urme materiale lăsate de acesta populaţie în procesul complex al dezvoltării ei; în această direcţie se pot desprinde o seamă de concluzii interesante din studiul arheologic şi etnografic al unor arhipelaguri şi insule din Oceania şi îndeosebi a Insulei „Paştelui.

Probabil că, nici un petec de pământ din lume n-a stârnit în rândul oamenilor de ştiinţă atâta interes ca Insula Paştelui; numele i-a fost dat de amiralul Jakob Roggeween, care a poposit aici cu trei nave ale Companiei Olandeze a Indiilor de Est în a doua zi de Paşte a anului 1722. Aşa a intrat Roggeween — care n-a reuşit să încheie o călătorie în jurul lumii (la două veacuri după Magellan) — în istoria descoperirilor geografice, nedreptăţindu-l astfel pe piratul englez, Edward Davis, care zărise şi semnalase insula încă din 1687, fără a-i atribui însă vreun nume. În ultimul sfert de mileniu Insula

Paştelui a primit foarte multe nume — navigatori, călători, oameni de ştiinţă, arheologi şi etnografi, profesionişti şi amatori au poreclit-o: Insula Giganţilor, Insula Singurătăţii, Insula Tăcerii, Insula Urechilor Lungi, Spărgătoarele de Valuri, Insula Dezolării, Insula Vânturilor, iar locuitorii ei îi spun Matakiterani şi Te pito no te Henua, ceea ce în polineziană înseamnă „Buricul Pământului”.

Situată în plin ocean, la 2.600 mile de Tahiti (Arhipelagul Societăţii) şi 2.700 de Valparaiso (Chile), are a formă triunghiulară cu laturile de 16, 18 şi 24 kilometri, şi o suprafaţă de circa 118 kilometri pătraţi şi este în întregime vulcanică. Pe insulă trăiesc 1.000 de locuitori care vorbesc polineziana şi 40.000 de oi aparţinând administraţiei chiliene — cu trei veacuri în urmă populaţia era apreciată la 4.000-5.000 locuitori şi pe insulă nu se afla nici un animal domestic.

Insula Paştelui n-a devenit cunoscută europenilor prin mijlocirea lui Roggeween — Compania care-l angajase n-a socotit necesar să-i publice lucrarea „Jurnalul călătoriilor în vederea unor descoperiri” (care a fost tipărită o sută de ani mai târziu, în 1838) — în schimb, unul dintre însoţitorii lui, germanul Carl Friedrich Behrens, a reuşit să-şi publice „Călătoria prin ţările de miazăzi şi în jurul lumii din anii 1721—1722” câţiva ani mai târziu (în 1737), stârnind interesul unor cercuri relativ largi pentru acea vreme când Ştiinţa de carte nu era prea răspândită. De atunci şi până în zilele noastre, „tainele” Insulei Paştelui au pasionat pe oamenii de pretutindeni, pe savanţi ca şi pe simpli călători — ele l-au pasionat şi pe James Churchward, care nu putea să nu le lege de problema atât de labilă a Ţării Mu, continentul scufundat, aşa cum făcuse şi cu alte „taine” din India, din Yucatan şi din alte părţi ale lumii.

La Pérouse

Aceste taine ale Insulei Paştelui se grupează în jurul a trei obiective: mormintele acoperite cu platforme şi numite Ahu, dintre care unele datează dintr-o epocă foarte depărtată şi conţin schelete ale unor indivizi aparţinând unei populaţii dispărute de pe insulă; statuile gigantice, unele cântărind peste 20 tone, fără picioare, cu chipuri prelungi, mărturii ale unei arte

rafinate; tăbliţele cu scriere rongo-rongo, până astăzi nedescifrată — singura scriere găsită în mulţimea insulelor care formează Polinezia (ultimul cunoscător al acestei scrieri a murit în 1914, în timp ce pe insulă se afla o expediţie etnografică britanică).

Ahu-rile sunt destul de numeroase; până astăzi s-au descoperit peste două sute şaizeci, mare parte dintre ele având câte o statuie — moai în denumirea locală — în chip de monument funerar. Cavourile şi platformele cele mai impunătoare, pakeopa, aparţin unei epoci foarte depărtate şi sunt situate în apropiere de ţărm. Doi vestiţi navigatori care au vizitat insula, englezul James Cook (în 1774) şi francezul La Pérouse (în 1786); au remarcat şi au descris aceste monumente, atribuindu-le un simbol religios — părere confirmată şi de Roggeween care ne dă unele amănunte: „În lumina dimineţii", notează amiralul olandez, „marinarii i-au văzut pe indigeni prosternându-se idolilor, cu faţa spre soare şi oferindu-le drept jertfă anumite obiecte cărora le dădeau foc".

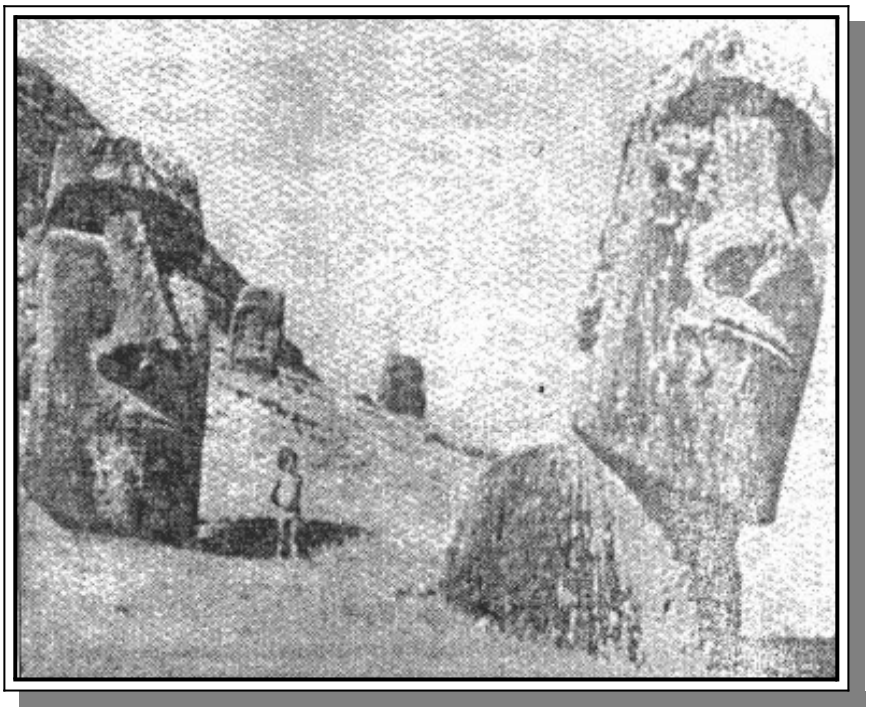

Doua capete uriaşe (*înălţimea 12 m*) *din Insula Paştelui*

Acest caracter sacru al ahu-rilor şi statuilor este astăzi obiect de controversă. Căci, dacă erau sacre „cum se face că băştinaşii au lăsat să fie violate sepulcrele, răpindu-li-se statuile? Înşişi pascuanii au ajutat la transportarea lor, la încărcarea pe navele care le duceau spre alte orizonturi", constată, pe bună dreptate, Louis Castex (în *Les secrets de l'ile de Pâques*, Hachette, Paris). Într-adevăr, diverse muzee din Europa şi America s-au îmbogăţit, de-a lungul anilor, cu statui şi alte obiecte din Insula Paştelui; începutul l-au făcut englezii (în 1868) când nava „Topaze" a ridicat o remarcabilă statuie, aflată astăzi la British Museum; patru ani mai târziu, soseşte în insulă corveta franceză „Flore", avându-l la bord pe Pierre Loti, ofiţer de marină şi romancier care va executa desene interesante, va scrie o frumoasă carte despre Insula Paştelui şi va lua cu el un cap de statuie uriaşă, aflat actualmente la Musée de l'Homme din Paris; nava germană „Hyaena" va aduce (în 1882) numeroase obiecte muzeelor germane, iar americanul Thompson, sosit cu nava „Mohican" (în 1886), va publica o lucrare

documentată şi va aduce muzeului din Washington o statuie intactă şi dale de piatră ornate. Această înşiruire este, din păcate, departe de a se sfârşi aici — iar dacă prezenţa unor obiecte de cultură materială pascuană în marile muzee publice este într-o oarecare măsură de înţeles, obiectele aflate în diverse colecţii particulare, unde au ajuns de multe ori pe căi lăturalnice şi chiar dubioase, nu are nici o justificare, ba este chiar dăunătoare, deoarece îngreunează activitatea de cercetare.

Care este originea statuilor? Cine au fost sculptorii lor? Căutând răspunsul la aceste întrebări, se cuvine să ţinem seama de faptul că Insula Paştelui este unul dintre cele mai izolate colţuri din lume. Aici nu se poate ajunge decât pe două căi: de răsărit, de pe coastele sud-americane, şi pe la apus, din insulele polineziene.

Thor Heyerdahl, „cel mai sportiv dintre savanţii aplecaţi asupra istoriei necunoscute”, cum îl numeşte Jean Maurice Hermann — caracterizare cum nu se poate mai potrivită, dacă luam în considerare expediţiile Kon-Tiki, în cadrul căreia intrepidul norvegian a traversat Pacificul (în 1947) pe o plută din lemn de balsa şi expediţia Ra II, peste Atlantic (în 1970), pe o navă din tulpini de papirus, de asemenea ceva mai recenta expediţie Tigris pentru traversarea Oceanului Indian pe o ambarcaţiune din trestie de Mesopotamia — Thor Heyerdahl, aşadar, izbit de asemănarea dintre uriaşele statui (precum şi ale altor elemente ale vechii culturi materiale şi ale tradiţiei pascuane) cu vestigiile unor culturi precolumbiene din Peru, a încercat şi a reuşit să demonstreze că Insula Paştelui putea fi abordată, cu mijloacele de navigaţie primitive folosite în urmă cu secole şi chiar cu milenii, de pe coasta apuseană a America de Sud.

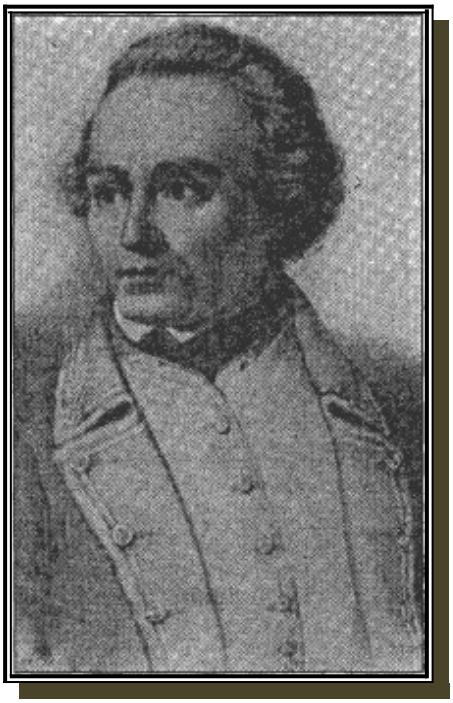

James Cook, navigatorul britanic care a redactat un interesant jurnal de călătorie în regiunile sudice ale Pacificului.

Arheologii şi etnografii mai noi par, însă, să revină la ipotezele formulate mai demult de energica doamnă Katherine Scoresby Routledge (conducătoarea unei expediţii etnografice engleze în 1914—1915) şi de regretatul Alfred Métraux (conducătorul unei expediţii franco-belgiene din

1934—1935) care, pune popularea Insulei Paştelui pe seama unor migraţii polineziene, prin urmare venite din nord-vest. În favoarea acestei teorii pledează, înainte de orice, faptul că polinezienii au fost din cele mai vechi timpuri navigatori (spre deosebire de vechile populaţii peruviene) precum şi unele similitudini în arta şi tradiţia orală.

În arhipelagul polinezian Toubouai, la numai 1.400 mile de Insula Paştelui, în Pitcairn (insulă devenită celebră prin odiseea revoltaţilor de pe „Bounty", din 1790 (sir John Barrow, *Revolta de pe Bounty*, Edit. Meridiane, 1976) s-au găsit statui foarte asemănătoare — deşi de proporţii mai reduse — precum cele tăiate în tuful vulcanului pascuan Rano-Raraku. De altfel, misiunea franco-belgiană condusă de Alfred Métraux (directorul prestigiosului Musée de l'Homme din Paris), din care făcea parte şi Henry Lavachéry (conservatorul Muzeului regal din Bruxelles) reunise numeroase elemente în favoarea asemănării dintre construcţiile pascuane şi cele din Insulele Marchize: altare, mici incinte sacre, case de oaspeţi, morminte. Statui asemănătoare s-au găsit şi în alte insule, îndeosebi în Raivavae, Tahiti şi Moorea.

Statuile pascuane, privite din spate, au înfăţişarea — după părerea lui Louis Castex (în op. cit.) — unor stele, ba chiar unul dintre ahu-uri poartă, în loc de statuie, o stelă în genul celor ce se găsesc în Insulele Tuamotu şi Arhipelagul Hawaii. Potrivit aceluiaşi autor, statuile pascuane sunt „fructul unei evoluţii a stelei. Este un antropomorfism aflat în logica esteticii realiste a pascuanilor. Aceasta din urmă ar fi rămăşiţa uneia dintre tendinţele primitive ale polinezienilor, fii îndepărtaţi ai unei Asii creatoare de imagini după chipul şi asemănarea vietăţilor, tendinţă care se simte încă în arta veche a marelui bazin al Pacificului". Iar un etnolog avizat de talia lui Kenett Emory (de la Bernice Bishop Museum) arată că, „este posibil să se descopere, în platformele cu statui din Insula Paştelui, o afinitate mai strânsă decât s-a crezut până acum cu *marae*-le polineziene". (Aceste *marae* sunt un soi de sanctuare sub cerul liber, altarul fiind construit dintr-o mică piramidă de pietre; aici erau înmormântate căpeteniile şi eroii polinezieni.)

Nu este lesne a lega vestigiile din Insula Paştelui — *ahu*-urile şi statuile gigantice şi, mai ales, cele mai vechi, aşa-numitele *pakeopa*, ale căror origini sunt deocamdată învăluite în taină (deşi, după cum arătam, ipotezele nu lipsesc) — de existenţa unui continent în cea mai mare parte dispărut, ca urmare a unui cataclism. Cât priveşte acest cataclism, asupra lui nu există nici urmă de îndoială — mărturie stau grămezile de cenuşă şi de lavă împietrită care învelesc coastele vulcanului Rano-Raraku; ba este chiar probabil că în regiune au avut loc două asemenea cataclisme, la un interval de timp nu prea mare. Ciudat este şi caracterul deşertic, dezolant, al peisajului în care se ridică statuile cu aspect straniu, cu feţele lor prelungi şi buzele subţiri, cu capetele acoperite de curioasele pălării cilindrice. Totul este nemişcat, împietrit, mort — aspect cu atât mai nefiresc cu cât, după cum se ştie, pantele vulcanilor sunt în general roditoare, generatoare de vegetaţie: în jurul vulcanului Etna, de pildă, se întind livezi de lămâi, portocali şi măslini, printre cele mai fertile ale Siciliei, iar pantele Vezuviului şi ale vulcanului Pico din Azore sunt acoperite de podgorii producătoare de vinuri vestite în toată lumea; primii oameni care au debarcat pe insula Krakatoa la câteva zile după uriaşul cataclism din 1883 au remarcat că plantele începuseră să încolţească şi au fost uimiţi de prezenţa insectelor pe solul pârjolit şi încă fumegând.

Nu este exclus ca aspectul dezolant de vegetaţie al Insulei Paştelui să se datoreze efectelor pustiitoare ale tsunami-urilor din această regiune supusă

seismelor; în 1960, după cutremurul din Chile, asupra Insulei Paştelui s-au năpustit trei asemenea valuri seismice, care au acoperit uscatul pe o adâncime de 600 metri, răsturnând cele cincisprezece statui, printre cele mai frumoase, aflate pe ahu-ul Tonga Riki — statui măsurând 7—9 metri şi cântărind 20—30 tone. Unii dintre aceşti uriaşi au fost târâţi pe o distanţă de o sută de metri şi sfărâmaţi, alţii s-au răsturnat doar, întinşi pe spate, cu ochii mari, deschişi spre cer.

Tsunami - gravură în lemn de Hokusai (1760—1849)

Şi totuşi, se pare că în trecut, Insula Paştelui avea o vegetaţie destul de bogată. Arheologul Carlyle Smith de la Universitatea Wyoming (S.U.A.), participant la expediţia Kon-Tiki, pretinde că, în urmă cu câteva veacuri, pe insulă se afla o pădure întinsă — Rano-Raraku era acoperit cu palmieri şi alţi arbori, între care o varietate de conifer necunoscută în Pacific. Din analiza fibrelor unor ţesături vechi (aflate la Muzeul din Washington) rezultă că este confecţionată din scoarţa unei specii de dud, care trebuie să se fi aflat din belşug pe insulă de vreme ce servea la îmbrăcăminte şi la ţesutul unor frânghii foarte rezistente folosite pentru transportarea statuilor atât de grele de la „atelierul” din coasta vulcanului şi până pe ţărm. (Acest soi de dud a fost botezat de botanişti *Broussenetia papyrifera*, deoarece, în răsăritul Asiei, din fibrele sale se confecţionează celebra hârtie de China şi de Japonia).

Transportul statuilor, unele cântărind peste 30 tone, este încă o chestiune controversată. În 1868, pentru a transporta o asemenea statuie de la câteva sute de metri de ţărm pe puntea navei „Topaze”, au fost necesari 200 de marinari pricepuţi în asemenea treburi şi tot atâţia indigeni. Faţă de aceasta, transportul unor statui mai grele, pe pantele accidentate ale vulcanului şi până aproape de ţărm, cu mijloace primitive, trebuie să fi cerut eforturi supra-omeneşti şi, înainte de toate, soluţii de o ingeniozitate părând să indice o concepţie tehnică destul de evoluată.

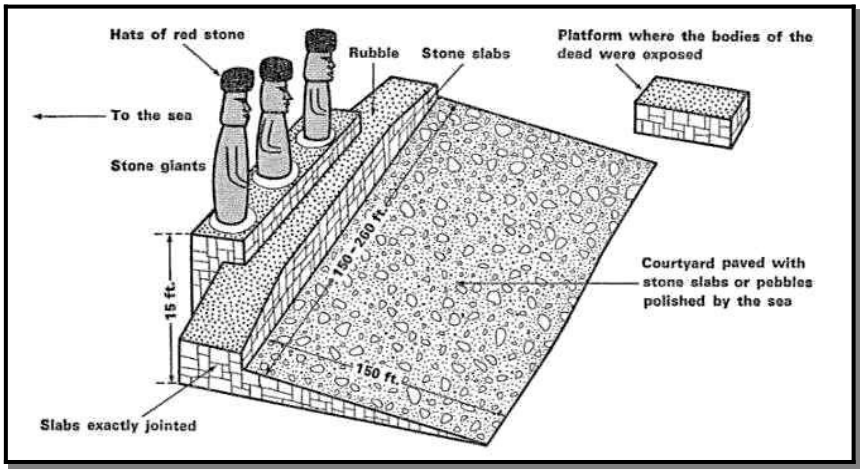

Planul unui Ahu-Moai (*după Fr. Mazière*)

Marea majoritate a cercetătorilor arheologi şi etnografi, care au întreprins studii în cadrul diferitelor expediţii pe Insula Paştelui, sunt de părere că pe acest petec de pământ izolat a trăit cândva o populaţie străveche — probabil sculptorii primelor platforme acoperite cu statui, ale acelor *pakeopa* — care, la un moment dat, a dispărut din motive necunoscute. O emigraţie în masă? O epidemie? Un uragan pustiitor? O erupţie catastrofală a lui Rano-Raraku? Fapt este că, populaţia polineziană — ai cărei urmaşi sunt pascuanii ce trăiesc astăzi pe insulă — a sosit aici relativ târziu, se pare că în migraţii cuprinzând două etape, în secolele XII şi XIII e.n.; ei sunt de un alt tip antropologic decât vechii locuitori. Polinezienii veniţi în prima etapă — tradiţia îi numeşte „urechile-lungi”, deoarece aveau obiceiul sa-şi lungească urechile — au fost exterminaţi de cei veniţi în etapa a doua (sub conducerea eroului legendar Hotu-Matua) după ce convieţuisera mai mult sau mai puţin paşnic vreme de aproximativ 350 ani. „În orice caz”, este de părere Francisc Mazière, „datele delimitează o certitudine: cele două migraţii au fost polineziene, dar ele nu ne arată, în nici un fel, ce s~a petrecut înainte, cine au fost oamenii care au construit Vinapu şi au sculptat statuile aparţinând primului stil. Poate că au venit dintr-o cu totul altă direcţie...”

Ahu Vinapu, la care se referă aici Fr. Mazière, este situat în nord-estul insulei, în apropiere de rada La Pérouse — o construcţie la care „arhitectura, atât de desăvârşită şi de inspirată, lasă loc unor anumite ipoteze [...]

Este sigur ca Ahu Vinapu reprezintă în arhitectura polineziană un traumatism [...] nu putem decât să constatăm caracterul neobişnuit al arhitecturii de la Vinapu, în care întâlnim elemente specifice, certe, ale construcţiilor preincaşe.” Prin urmare, Mazière (ale cărui cercetări au fost considerabil uşurate prin faptul că este căsătorit cu o polineziană, care a cules de la pascuani, a căror limbă o vorbea, tradiţia orală legată de istoria insulei) nu exclude complet ipoteza lui T. Heyerdahl, care se încadrează, de fapt, în teza mai largă a unor relaţii Polinezia-America de Sud susţinută şi de un savant de renume mondial ca Paul Rivet. (Lângă Tiahuanaco, pe ţărmul bolivian al lacului Titicaca, vechi centru religios preincaş, se găseşte un loc numit „Buricul Pământului”, amintind de acel Te pito te Henua, numele tradiţional al Insulei Paştelui).

Insula Paştelui nu este singurul petic de pământ al Oceaniei unde s-au găsit urmele unei populaţii străvechi. Istoricul englez Keith Sinclair (în *A history of New Zeeland*; primul capitol al acestei lucrări a fost reprodus, într-

o formă prescurtată, în *Magazin istoric*, nr. 6/1977) arată că săpăturile arheolo-gice efectuate pe cele două insule a căror istorie formează obiectul lucrării sale, „au scos la iveală câteva obiecte care atestă viaţa unei populaţii aproape uitate, vânătorii de păsări moa, poate, primii locuitori ai Noii Zeelande. În mormintele lor au fost găsite unelte şi podoabe confecţionate din oase şi ouă de moa, păsări care trăiau în grupuri numeroase pe pajiştile de pe ambele insule”.

Pasărea moa este astăzi dispărută, dar ornitologii au reuşit s-o identifice şi s-o clasifice (în familia Dinornithidae) — ea este înrudită cu pasărea kiwi, dar mai mare (peste 3 m), şi, mai degrabă, asemănătoare struţului, fiind, ca şi acesta, inaptă pentru zbor. Această pasăre nu se mai găsea pe insulele neo-zeelandeze la venirea europenilor (Abel J. Tasman în 1642, iar în veacul următor acelaşi James Cook care, în 1769, le-a cercetat în amănunţime litoralul); Populaţia băştinaşă (maori) are câteva legende în care este vorba de pasărea moa — ceea ce ne duce la concluzia că, în jurul anului 1350, când se presupune că polinezienii au venit cu flota lor de luntre în Noua Zeelandă, această pasăre, hrana principală a celor mai vechi locuitori, încă nu fusese exterminată.

Întocmai ca şi în cazul străvechilor locuitori ai Insulei Paştelui, a „sculpturilor de pakeopa”, originea şi evoluţia culturii „vânătorilor de păsări moa” (cum îi numeşte K. Sinclair, în lipsa unui nume gentilic) este obiect de controversă. Este adevărat că Sinclair, ca şi alţi cercetători, nu exclude originea polineziană, în favoarea căreia par să pledeze unele unelte, cârligele de undiţă şi anumite obiecte de podoabă, dar, acelaşi Sinclair adaugă că: „Unele dintre amuletele şi podoabele lor au o frumuseţe stranie, neobişnuită. În multe peşteri se mai pot vedea şi astăzi picturi ce le pot fi atribuite. Obiectele găsite atestă o cultură materială destul de dezvoltată...”. Ceea ce duce în mod firesc la concluzia că, „vânătorii de păsări moa” din Noua Zeelandă adoptaseră de la noii veniţi, polinezienii, unele unelte şi podoabe, probabil că şi cultura unor plante comestibile cum sunt kumara (cartoful dulce) şi rădăcina de ignam — iar imigranţii au învăţat de la străvechii locuitori cum să vâneze păsările moa. Asemenea „împrumuturi” se observă şi în alte regiuni din Pacific — în Insula Paştelui, străvechii locuitori au adoptat şi ei de la noii veniţi cârligele de undiţă şi ignamul, iniţiindu-i pe aceştia din urmă în miturile lor religioase şi folosirea scrierii rongo-rongo, strâns legată de activitatea sacerdotală.

Cine erau, aşadar, aceşti străvechi locuitori ai Oceaniei, ale căror urme le găsim nu numai în Insula Paştelui şi Noua Zeelandă, dar şi în Hawaii şi alte insule din bazinul Pacificului? Să lăsăm deocamdată deoparte ipoteza plină de fantezie avansată de Churchward, care-i socoteşte urmaşi direcţi ai celor zece „popoare” din Ţara Mu, şi să pornim de la următoarea ipoteză: dacă insulele respective au fost populate, în mai multe etape, prin migraţii de la răsărit sau de la apus, în veacurile XI-XIV, oare nu este posibil ca locuitorii străvechi ai acestor insule să fi venit aici tot prin migraţii, într-o epocă anterioară, poate în urmă cu câteva milenii?

Ipoteză interesantă, nu lipsită de argumente, şi care a început să se contureze încă din al doilea deceniu al veacului trecut, odată cu apariţia jurnalului de călătorie al germanului (de origine franceză) Adalbert von Chamisso, care a făcut parte din expediţia de pe nava „Riurik” (1815—1818) condusă de rusul (de origine germană) Otto von Kotzebue. Astăzi, Chamisso este cunoscut numai ca prozator — nuvela fantastică *Extraordinara poveste a lui Peter Schlemihl* a apărut în 1814, cu un an înainte de plecarea în călătoria pe bricul „Riurik”; el a fost însă şi un remarcabil poet, botanist şi

cercetător de meleaguri îndepărtate — şi cel dintâi a remarcat că idiomurile vorbite în insulele polineziene prezintă asemănări cu cele din Indonezia.

Mai târziu, când cercetările lingviştilor au demonstrat existenţa de rădăcini comune la unele cuvinte folosite în graiurile malaieze din sud-estul Asiei şi în cele din insulele Oceaniei, s-a emis ipoteza migraţiei malaiezo-polineziene — o deplasare determinată probabil de factori economici şi sociali — care ar fi avut loc aproximativ la începutul erei noastre şi ar fi pornit din regiunile Asiei de Sud-Est, către insulele care formează astăzi Polinezia. Argumentelor de ordin lingvistic în favoarea acestei ipoteze li se asociază şi cele de ordin etnografic: la data sosirii europenilor, tehnica navigaţiei se afla la un nivel relativ ridicat, polinezienii întreprindeau călătorii destul de lungi, se orientau după stele şi foloseau curenţii, marini — ceea ce duce la supoziţia că moşteniseră arta navigaţiei de la malaezieni, cu care aveau comun şi utilizarea luntrelor cu balansier (care, pe alocuri, s-au menţinut până astăzi). În sfârşit, se pare că şi unele culturi (trestia de zahăr ş.a.) s-au deplasat, împreună cu malaiezienii, către sud-est, unde au găsit soluri propice de dezvoltare.

Fibulă din Noua Zeelandă de la începutul sec.VI (*după M. Alpatov*)

O ipoteză diametral opusă a început să se contureze cam în aceeaşi vreme, ca urmare a cercetărilor întreprinse de englezul William Ellis, care a plecat (în 1816, prin urmare la un an după începerea călătoriei vasului „Riurik”) ca misionar în Hawaii, Tahiti şi în alte regiuni ale Oceaniei, unde avea să stea vreme de nouă ani. În relatarea călătoriei sale (*Polynesian Researches*, Londra, 1829), Ellis menţionează asemănarea unor structuri sociale, de asemenea, a unor tradiţii polineziene, cu acelea ale populaţiilor amerindiene de pe coasta apuseană a Lumii Noi; la aceasta se adaugă denumiri comune, de pildă a batatului american (*Ipomoea batatas* sau cartoful dulce, cum i se mai spune), numit *kumara* în unele idiomuri polineziene şi *kumar* în limbile checiua din vechiul Peru. Ellis s-a servit şi de un argument care, în vremurile mai recente, va da naştere unei pasionante întreceri sportive-ştiinţifice: existenţa Curentului ecuatorial de nord, care

porneşte de la coastele Americii Centrale şi se îndreaptă spre Arhipelagul Hawaii — de unde concluzia că, este mult mai lesne de ajuns în insulele Oceaniei dinspre răsărit, decât dinspre Asia de Sud-Est.

Deşi ipoteza emisă (cu oarecare timiditate) de W. Ellis n-a stârnit la vremea ei cine ştie ce interes în rândurile oamenilor de ştiinţă, ulterior — mai ales către sfârşitul secolului trecut — cercetări întreprinse în insulele Oceaniei păreau să aducă argumente în favoarea ei: în legendele polinezienilor culese de etnografi revin cu insistenţă şefii, mari şefi, regi şi chiar zei, veniţi din răsărit în fruntea unei flote de luntre — de asemenea, unele plante de cultură răspândite în Polinezia sunt originare din Lumea Nouă. Adversarii ipotezei lui W. Ellis aveau însă şi ei contra-argumentele lor: seminţele plantelor nu călătoresc numai cu navele grupurilor migratoare, ci şi cu alte mijloace (valurile, vânturile...) — iar legendele sunt totuşi legende...

Printre adepţii ipotezei peruviene se numără şi Thor Heyerdahl, care, în anii imediat următori celui de-al doilea război mondial, a hotărât să înlăture printr-o performanţă spectaculoasă argumentul-cheie al adversarilor săi: vechii peruvieni, pretindeau aceştia, n-ar fi putut străbate asemenea distanţe pe Oceanul Pacific, deoarece nu foloseau pentru navigaţie decât plutele. Pentru a-şi demonstra ipoteza, care pornea de la premisa că în migraţiile pe ocean distanţele nu constituie un factor decisiv dacă direcţiile vânturilor şi curenţilor sunt favorabile, Thor Heyerdahl a hotărât să întreprindă o expediţie care să repete drumul (ipotetic) străbătut de vechii locuitori din Tiahuanaco, între coastele peruviene şi insulele din răsăritul Pacificului.

În 1947, când a pornit expediţia sa, T. Heyerdahl abia împlinise 33 ani şi nu era prea cunoscut — deşi stârnise unele discuţii şi fusese învinuit de „superficialitate”, „grabă în formularea concluziilor”, „combaterea arbitrară a opiniilor altor oameni de ştiinţă”. Împreună cu câţiva prieteni, de diferite naţionalităţi, care-i împărtăşeau părerile ştiinţifice şi spiritul sportiv, a pornit la drum pe o plută din lemn de balsa, legată cu funii din fibre vegetale — aşadar, în condiţiile pe care le-ar fi avut, cu multe veacuri în urmă, vechii peruvieni; astfel a străbătut circa 8.000 km între Callao (Peru) şi arhipelagul Touamotou, iar relatarea călătoriei (*Expediţia Kon-Tiki* a apărut în versiunea românească în 1958) l-a făcut cunoscut în lumea întreagă.

Chiar dacă sub raport ştiinţific performanţa lui T. Heyerdahl are o valoare echivocă (el a demonstrat, după cum am mai remarcat, că o asemenea migraţie *ar fi putut avea loc*, iar nu că a şi avut loc), nu este mai puţin adevărat că ea constituie într-adevăr o performanţă — în ea regăsim două dintre atributele specifice marilor expediţii de explorare din trecut: temeritatea şi perseverenţa.

De altfel, călătoriile pentru demonstrarea experimentală a unor ipoteze, de ordin istorico-etnografic constituie o iniţiativă mai veche. Francezul Eric de Bishop — unul dintre partizanii ipotezei că migraţiile polineziene s-au efectuat de la vest spre est — a colindat, încă în anii dinainte de război, insulele Oceaniei cu o barcă dublă de tip polinezian. Într-o discuţie avută în anul 1956 cu Bengt Danielssohn (unul dintre membrii expediţiei „Kon-Tiki”), Bishop, referindu-se la un proiect recent al său, spunea: „Scopul călătoriei pe care o voi face este tot atât de serios ca şi acel al călătoriei întreprinse de voi pe «Kon-Tiki». Diferenţa însă constă în faptul că eu intenţionez să dovedesc o teorie cu totul opusă. Voi demonstra că polinezienii plecau din insulele lor spre America de Sud...”. În acelaşi an, Bishop şi-a construit o plută din lemn de bambus şi împreună cu patru însoţitori a plecat din insula Tahiti; pluta a

fost dusă de curenţi şi vânturi spre est, în direcţia cea bună, vreme de două luni. Apoi s-au ivit greutăţi — vântul şi curenţii au deviat de câteva ori pluta. În a patra lună, când navigatorii străbătuseră mare parte din drum, s-a dezlănţuit un uragan puternic, care i-a silit să abandoneze, lansând prin radio semnalul de alarmă; au fost luaţi la bordul unei nave, atunci când mai aveau de parcurs 900 kilometri până la ţărmul american şi se aflau nu departe de Insulele Juan Fernandez, celebre prin faptul că aici a trăit singur, vreme de peste patru ani (1704—1708), matelotul Alexander Selkirk, a cărui aventură avea să-i inspire lui Defoe celebrul său roman *Robinson Crusoe*.

Poate că performanţa realizată de Bishop (la vârsta de aproape 70 ani) nu trebuie socotită mai prejos de cea a lui Heyerdahl deşi aceasta din urmă s-a bucurat de o mai largă popularitate, probabil datorită faptului că a fost prima de acest fel. Oricum, Heyerdahl şi Bishop (care a murit doi ani mai târziu, în cursul altei expediţii, cu câteva zile înainte de apariţia cărţii sale *Cap à l'Est*) au demonstrat că din Oceania se poate ajunge în America de Sud şi că din Peru se poate ajunge în Oceania pe plute de balsa şi, respectiv, bambus.

Problema migraţiilor este însă mai complicată: însuşi termenul de migraţie include ideea unei deplasări în masă — „cu căţel şi cu purcel” cum spune vorba noastră populară: migraţiile sunt determinate de factori economici, sociali sau naturali, iar scopul lor (mărturisit sau nu) este, în general, de a întemeia în altă parte aşezări bazate pe aceleaşi relaţii şi norme de viaţă caracteristice grupului de migraţie; or, asemenea deplasări masive pe ocean apar ca foarte puţin probabile cu mijloace atât de primitive şi fragile cum sunt plutele, chiar alcătuite din materiale rezistente ca lemnul de balsa sau bambusul.

De asemenea, întemeierea unor comunităţi noi presupune prezenţa femeilor în grupurile migratoare (altfel respectiva comunitate s-ar stinge după o singură generaţie...) ceea ce iarăşi sporeşte dificultăţile deplasării, mai ales dacă se iau în considerare distanţele enorme dintre insulele situate în bazinul central al Pacificului. Evident că putem pleca de la presupunerea că — după cum reiese din numeroasele legende polineziene — grupurile migratoare, formate numai din bărbaţi, au găsit în insulele respective femei aparţinând unei populaţii mai vechi (ceea ce nu este exclus — „răpirea sabinelor” din istoria Romei antice corespunde unei practici larg răspândite în perioadele caracterizate prin migraţii masive); în acest caz, însă, ne aflăm din nou în faţa aceleiaşi întrebări de la care am pornit: cine erau aceste populaţii „mai vechi” şi de unde au venit?

Problemele migraţiilor au dus la discuţii pasionante la Congresul de la Honolulu (Hawaii) din 1961, la Congresul de antropologie şi etnografie de la Moscova, din 1964, şi la toate întrunirile ştiinţifice internaţionale de specialitate — fără a căpăta o rezolvare, în ciuda progreselor evidente realizate de cercetători. Mereu se găsesc noi dovezi în legătură cu migraţii asiatice în direcţia est-vest şi cu migraţii americane în direcţia vest-est, în timp ce originea celor mai vechi locuitori ai Polineziei rămâne o problemă controversată; ea ar căpăta o rezolvare logică prin confirmarea „ipotezei autohtone” (cum o numeşte pasionatul popularizator care a fost Aurel Lecca), cu alte cuvinte a ipotezei elaborate de James Churchward, bineînţeles curăţată de elementele ei fantastice sau numai exagerate proprii firii şi stilului original al autorului.

În felul său captivant şi plin de imaginaţie, James Churchward relatează astfel soarta pe care ar fi avut-o puţinii supravieţuitori ai milioanelor de locuitori din Ţara Mu:

„Pe aceste insule, pierdute pe întinsul mării agitate, supravieţuitorii populaţiei din Ţara Mu se strângeau unii într-alţii aşteptând cu teamă sfârşitul. Aproape întreaga populaţie fusese înghiţită. Cei câţiva supravieţuitori din Patria-mumă a Omului îşi dădură seama că nu mai au nimic, nici unelte şi nici veşminte sau adăposturi, doar puţin pământ şi deloc hrană. Marea fierbea în jurul refugiilor lor, iar deasupra capetelor lor nori de fum, de aburi şi de cenuşă ascundeau binefăcătorul soare şi întunecau lumina. Strigătele de deznădejde ale compatrioţilor lor le răsunau încă în urechi. Erau scene de oroare pentru cei ce scăpaseră, dar erau condamnaţi să moară de foame şi de frig. Rari au fost, cei ce putură supravieţui înfiorătoarei încercări şi numeroşi au fost cei ce muriră în chip jalnic.

Insulele din Mările Sudului sunt tot ce a rămas din aceste teritorii salvate, şi anumiţi locuitori ai acestei insule pot pretinde că sunt urmaşii direcţi ai poporului din Mu.

După câteva zile, fumul şi aburii sulfuroşi se risipiră în cele din urmă. Soarele străpunse perdeaua de nori. Noile insule erau bântuite de bărbaţi şi femei, făpturi îngrozite [...]. Trebuie să fi fost foarte jalnici aceşti supravieţuitori ai celei mai mari catastrofe din lume! [...]. Încetul cu încetul, în timp ce generaţiile se succedau, sărmanii locuitori ai insulelor decăzură din ce în ce mai mult, până ce înseşi tradiţiile trecutului, care la început erau transmise din tată în fiu, fură uitate. Măreţia lor trecută se şterse din conştiinţă tot aşa cum apele perfide ale Pacificului şterseră de pe faţa pământului Ţara Mu, dar, în ciuda faptului că acest trecut dispăruse din memoria indigenilor din respectivele insule, au rămas totuşi urme care să-i păstreze amintirea.”

Acesta este textul lui James Churchward (în completarea celor reproduse mai înainte) care ar putea să ne dea o indicaţie asupra celor mai vechi locuitori ai unor insule din Oceania; „constructorii de pakeopa” din Insula Paştelui, „vânătorii de moa” din Noua Zeelandă (şi alţii, din alte părţi) ar fi, deci, urmaşii popoarelor din Mu, continentul scufundat. În favoarea unei ipoteze asemănătoare pare să pledeze şi un cercetător modern ca Fr. Mazière (în op. cit.) atunci când arată: „Aici (e vorba de Insula Paştelui — n. n.) apar anumite urme ale acestui popor antediluvian, a cărui prezenţă începem s-o regăsim şi care va pune sub semnul întrebării toate noţiunile de timp şi de etică pe care ştiinţa noastră a voit să i le impună, fie din orgoliu, fie dintr-o extremă sărăcie a cunoaşterii”. Şi, mai departe: „Aflând despre existenţa acestei rase antediluviene şi neavând îndoieli asupra nivelului de cunoaştere a unei cu totul altei lumi, anumite informaţii de pe Insula Paştelui, pe care am fost autorizaţi să le înregistrăm, mi-au părut că trebuie comunicate cu luciditate...”.

Trebuie de la bun început să recunoaştem că ipoteza lui J. Churchward este ademenitoare — cu condiţia să lăsăm deoparte evidentele exagerări, mai ales în privinţa cifrelor (16.000 sau 25.000 ani, 64.000.000 locuitori), de asemenea şi unele expresii nu lipsite de oarecare afectare (Patria-mumă a Omului, imperiul Soarelui); cu aceste corective — pe de o parte, pornind de la ideea că legenda Pacifidei poate fi reflexul unor întâmplări autentice şi pe de altă parte, rezistând ispitei de a omite datele strict ştiinţifice în favoarea unor supoziţii abuzive — vom constata:

1. Churchward este un autor izolat numai în ceea ce priveşte descrierea Ţării Mu, nu şi a existenţei, în trecut, a unui continent (sau chiar a mai multora) în bazinul Oceanului Pacific; în consecinţă, ipoteza sa nu se cuvine a fi scoasă ab initio din discuţie, ca nedemnă de atenţia omului de ştiinţă; pe

de altă parte, acceptarea ei necritică este tot atât de puţin indicată, având în vedere fantezia şi tendinţele utopice ale autorului.

2. Câteva legende cuprinse în tradiţia unor populaţii din insulele Pacificu-lui menţionează existenţa unui teritoriu vast, care s-ar fi scufundat în apele oceanului din diferite pricini, cel mai adesea ca urmare a mâniei zeilor; respectivele populaţii ar fi urmaşii locuitorilor continentului scufundat, veniţi în insule cu o flotilă de luntre sub comanda unui mare şef sau zeu.

3. Descrierea catastrofei seismice care a dus la scufundarea Ţării Mu este exagerată, dar nu neverosimilă — dovadă uriaşa erupţie din 1883 a vulcanului din insula Krakatoa, resimţită pe întreaga suprafaţă a Terrei. Este adevărat că în centrul Pacificului activitatea seismică este astăzi mai slabă, ceea ce nu înseamnă că nu putea fi foarte intensă în trecut — chiar într-un trecut cuprins în antropogen.

4. Indiciile geologice despre un pământ scufundat în adâncurile Oceanului Pacific nu sunt convingătoare; dar relieful şi structura fundului oceanului sunt încă insuficient cercetate — asemenea cercetări se desfăşoară actualmente în cadrul unei colaborări pe plan internaţional şi cu mijloacele ştiinţei moderne.

5. Pacifida, ca teritoriu locuit şi arie a unei civilizaţii, pune şi probleme de ordin istoric; or, vestigiile arheologice sunt aproape inexistente, poate şi datorită faptului că explorările în adâncul straturilor de pe fundul oceanului sunt deocamdată foarte dificile cu mijloacele de care dispune ştiinţa în stadiul actual.

6. Oricum, este aproape cert că nu poate fi vorba de palate şi temple somptuoase, cum crede Churchward, ci mai degrabă de unelte şi arme de silex şi os, (eventual de obsidian, fiind vorba de o regiune vulcanică) corespunzătoa-re stadiului de dezvoltare a societăţii din epoca respectivă; această constatare reiese în mod logic din studiul legilor generale ale dezvoltării societăţii, a forţelor motrice ale dezvoltării istorice, chiar dacă pornim de la premisa că, cronologia stabilită de Churchward (16.000 sau 25.000 ani!) este exagerată.

7. Este foarte ciudat că o asemenea civilizaţie mai mult sau mai puţin dezvoltată n-a avut contact cu cele apropiate care să-i înregistreze amintirea; unii cercetători au crezut că găsesc circa o sută de semne comune între cele 500 semne ale scrierii din Insula Paştelui şi cele 450 semne descoperite pe amuletele şi sigiliile din Valea Indusului (Mohendjo Daro) — datând din mileniul III î.e.n. — afirmaţie care s-a dovedit nefondată; J. Churchward evocă doar vagi şi necontrolabile mărturii indiene şi tibetane, depunând o insistenţă suspectă în legătură cu descifrarea unor scrieri necunoscute — poate este de bună-credinţă în convingerea lui că a reuşit să interpreteze texte hieratice din mănăstirile budiste şi lamaserii, sau poate că a căzut victimă unor şarlatanii.

8. Prezentarea civilizaţiei de pe Pacifida ca pe un leagăn al tuturor civilizaţiilor, a limbii din Ţara Mu ca pe o limbă universală din care derivă toate celelalte, a scrierii ca aflându-se la originea scrierilor ş.a.m.d., nu se întemeiază pe argumente ştiinţifice; J. Churchward, folosind datele precare moştenite din tradiţia unor populaţii, le-a amplificat cu elemente fabuloase izvorâte din propria-i fantezie, fără valoare istorică şi fără aparenţă de verosimil — deşi nu lipsite de farmec, de o anumită atracţie.

9. Admiţând existenţa — într-un trecut incert, dar în orice caz în antropogen — a unui continent în bazinul de astăzi al Pacificului, „tainele” insulelor care preocupă numeroşi cercetători lunt mai lesne de explicat: originea celor mai vechi locuitori din Insula Paştelui, Noua Zeelandă, Hawaii

şi din alte părţi; originea „tăbliţelor vorbitoare” cu scriere rongo-rongo din Insula Paştelui, o scriere cum nu se mai găseşte nicăieri în altă parte; înfăţişarea caracteristică, stând mărturie pentru o artă evoluată, a statuilor celor mai vechi din Insula Paştelui şi din câteva insule ale Arhipelagului Societăţii; faptul că anumite drumuri foarte vechi care străbat insulele se opresc brusc la ţărm, în locuri pustii, dând impresia că în trecut se prelungeau pe platoul continental care încă nu era submers; existenţa unor cuvinte de origine necunoscută, în familia de limbi malaezo-polineziană, desemnând anumite construcţii sau folosite de preoţi în exorcisme şi activitatea sacerdotală.

Este limpede că toate acestea şi încă multe alte probleme, legate de dezvoltarea materială şi spirituală a populaţiilor polineziene şi de chestiunea atât de controversată a migraţiilor, ar trebui reconsiderate într-o lumină nouă dacă ipoteza Pacifidei (sau Pacifidelor) s-ar dovedi întemeiată. Ca şi în cazul Atlantidei, unii oameni de ştiinţă ignoră pur şi simplu problema — atitudine comodă şi deloc ştiinţifică; alţii, ce-i drept mai puţin numeroşi, cad în extrema cealaltă şi, neputând rezista ispitei, acceptă necritic datele insuficient verifica-te, ceea ce este cel puţin tot atât de dăunător.

Probabil că va mai trece multă vreme până ce problemele legate de Pacifida — misterioasa Ţară Mu — vor fi elucidate; dacă este adevărat că pe planeta noastră nu mai există „pete albe”, nu este mai puţin adevărat că fundul Oceanului Pacific este insuficient cercetat, peşterile din Insula Paştelui mai ascund destule taine, interiorul unor insule din arhipelagurile Samoa sau Fiji este năpădit de vegetaţia luxuriantă a tropicelor. O expediţie până la „Buricul Pământului” costă enorm — din când în când, câte un om de ştiinţă reuşeşte să adune suma necesară şi vine aici, în Insula Paştelui, unul dintre locurile cele mai izolate de pe planeta noastră, unde stă câteva săptămâni sau câteva luni, apoi se întoarce şi scrie o carte care, de obicei, este un mare succes de librărie; aşa au făcut Alfred Métraux în 1935, Thor Heyerdahl în 1956, Francis Mazière în 1963 şi alţii — singurul care a stat aici vreme mai îndelungată publicând şi o lucrare interesantă (Sébastian Englert: *La Tierra de Hotu Matu’a*, San Francisco, 1948), nu era om de ştiinţă, ci preot.

Dar poate că nu este departe vremea când o expediţie ştiinţifică prevăzută cu întreg arsenalul arheologiei moderne (inclusiv fondurile trebuitoare) va poposi aici şi va întreprinde cercetări sistematice, un an, doi ani, sau zece ani; şi atunci poate că Insula celor o mie de enigme ni se va spovedi, iar taina Ţării Mu nu va mai fi o taină.

Până atunci, consemnând ademenitoarea ipoteză a lui J. Churchward, vom constata că este o ipoteză care explică totul, fără să dovedească nimic.

Continente dispărute:

TREI IPOTEZE MODERNE ÎN LEGĂTURĂ CU ATLANTIDA

„Critias: Ascultă, dar, Socrate, o legendă, deşi foarte ciudată, însă întru totul adevărată, precum a spus odinioară Solon, cel mai înţelept dintre cei şapte înţelepţi.”

Platon în ***Dialogul Timeu****, circa 400 î.e. n.*

„Dacă dăm la o parte unele teorii nu întotdeauna naive, iar uneori de-a dreptul false, atunci trebuie să recunoaştem că în ideea lui Platon exista multe elemente pozitive. Ea a determinat pe mulţi oameni de ştiinţă să facă cercetări seriose, care au îmbogăţit oceanografia, geologia, antropologia, etnografia...”

Henri Lhote în **Frescele din Tassili**, *1958.*

„După apariţia a sute de studii despre enigma Atlantidei merită ca, pornind de la ultimele cuceriri ale ştiinţei, să facem încă o dată încercarea să situăm geografic şi să descriem pe atlanţi şi cultura lor. Deoarece nu ne mai putem îndoi că a existat o Atlantida. Şi Troia ar fi încă şi astăzi o «Atlantidă», dacă n-ar fi fost dezgropată.”

*Ivar Lissner în **Die Rätsel der grossen**, Kulturen, 1974.*

„Se poate spune că, astăzi, atlantologia trece prin perioada de tranziţie a dezvoltării sale, caracterizată prin formarea ei ca ştiinţă şi prin îndepărtarea de fantastic şi de născocirile pseudoştiinţifice.”

*N.F. Jirov în **Atlantida**, 1964.*

IPOTEZĂ: Presupunere cu caracter provizoriu, formulată pe baza datelor experimentale existente la un moment dat, pe baza intuiţiei, impresiei, etc.

Dicţionarul explicativ al limbii române, 1975.

- **PLATON: DIALOGURILE *TIMEU* ŞI *CRITIAS*.**
- **ÎNŢELEPTUL SOLON A VIZITAT EGIPTUL?**
- **K. J. FROST ŞI J. V. LUCE: IPOTEZA MINOICĂ.**
- **„INSULELE FERICITE”: ENIGMA ORIGINII GUANŞILOR.**
- **ÎN LEGĂTURĂ CU MIGRAŢIILE CRO-MAGNONILOR DE ACUM 12.000 ANI.**
- **SCHULTEN ŞI I. LISSNER: IPOTEZA TARTESIANĂ.**
- **ÎN CĂUTAREA ÎNFLORITOAREI METROPOLE DE PE MALUL ATLANTICULUI.**

S-au scurs 2.300 ani de când filosoful grec Platon (427—347 î.e.n.) a relatat, în două dintre *Dialogurile* sale — *Timeu* (*Timaios*) şi *Critias* — povestea Atlantidei, continentul dispărut. De atunci şi până astăzi (şi mai ales în ultimele două veacuri) au apărut, conform unor evaluări sumare,

peste 20.000 lucrări ştiinţifice şi beletristice, articole mai ample şi eseuri în legătură cu Atlantida, printre care, circa 2.000 sunt consacrate în întregime acestei probleme. Pe bună dreptate remarca profesorul Radu Vulpe (în „Prefaţă la ediţia română” a *Atlantidei* lui N.F. Jirov): „S-a scris atât de variat despre Atlantida, încât însăşi preocuparea despre existenţa ei ocupă un loc în istoria universală a culturii. În ciuda eşecurilor la care au dus până acum cercetările referitoare la dovezile materiale peremptorii ale acestui continent, curiozitatea generală în jurul ştirilor transmise de Platon, se menţine cu tenacitate. Subiectul rămâne mereu pasionant. Lumea doreşte să cunoască datele problemei şi să aplaude, atunci când e cazul, măcar iscusinţa încercărilor de a o rezolva, dacă însăşi soluţia definitivă nu-i va putea fi oferită curând sau, poate, niciodată”.

În vremurile mai noi, nume de prestigiu au venit să se adauge celor numeroase care socotesc relatarea despre Atlantida ca fiind reflexul unor întâmplări reale — aşa sunt profesorii Richard Hennig şi Adolf Schulten, care văd în Atlantida lui Platon „fapte pozitive”, profesorul Albert Rivaud de la Sorbona, unul dintre cei mai buni cunoscători ai operei lui Platon, în care vede „nu numai cunoştinţe foarte vechi, dar şi rezultatele celor mai noi cercetări din timpul vieţii lui Platon”, profesorul J.V. Luce de la Oxford, Ivar Lissner, H.H. Borchardt, René Malaise, Sprague de Camp şi mulţi alţii. Unii dintre ei s-au exprimat cu prudenţă, alţii au îmbrăţişat cu căldură ideea existenţei, în trecut, a unui continent astăzi dispărut — în sfârşit, alţii au emis chiar ipoteze noi sau au adus argumente noi în sprijinul unor ipoteze mai vechi în legătură cu diferite aspecte legate de situarea Atlantidei în spaţiu şi timp.

Problemele în legătură cu Atlantida se rezumă, în linii mari, la două aspecte esenţiale; mai întâi: este, oare, relatarea despre Atlantida reflexul unor întâmplări autentice — prin urmare susceptibile a fi istoriceşte verificate — sau a constituit pentru Platon un simplu pretext pentru a-şi expune, cu incontestabilul său dar de povestitor şi pasiunea sa pentru raţionamentul dialectic, propriile idei, în scopuri retorice şi educative? În al doilea rând: dacă Atlantida a existat, unde era situată, cine erau locuitorii ei şi care era nivelul de dezvoltare materială şi spirituală a societăţii atlantice?

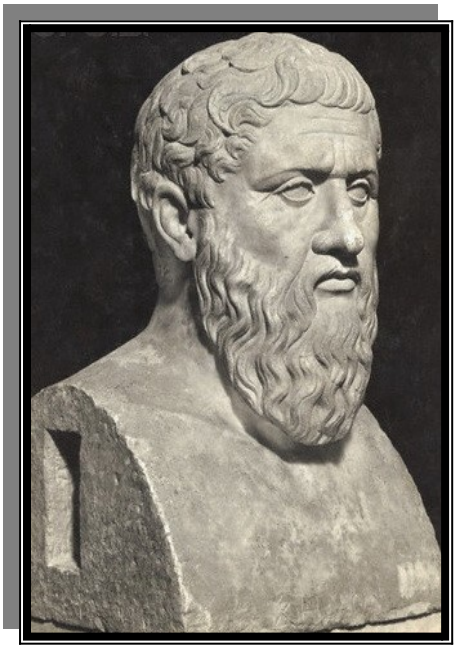

În ceea ce priveşte primul dintre aceste aspecte, adversarii existenţei Atlantidei remarcă pe bună dreptate că, dacă s-au scris 20.000 lucrări despre continentul platonic dispărut, aceasta nu înseamnă nicidecum că s-a demonstrat şi existenţa lui. În legătură cu al doilea aspect, partizanii entuziaşti ai Atlantidei pretind că dovezile materiale peremptorii ale existenţei ei vor apărea mai devreme sau mai târziu ca urmare a activităţii depuse în cercetarea arheologică modernă.

Analizarea mărturiilor ştiinţifice, pledând pentru una sau cealaltă dintre ipotezele ce încearcă localizarea Atlantidei, presupune cunoaşterea însăşi a sursei legendei. Platon ne spune că Solon — legislator al Atenei şi unul dintre cei şapte înţelepţi ai Greciei Antice — a aflat-o de la un preot egiptean. În *Dialogul Timeu*, ea este astfel prezentată (în versiunea românească, îngrijită de prof. Maria Marinescu-Himu, a aceleiaşi *Atlantida* de F.M. Jirov):

„Uimitoare sunt descrierile — păstrate aici — ale numeroaselor şi măreţelor fapte săvârşite de cetatea voastră, dar una îndeosebi este mai presus de toate ca măreţie şi vitejie. Scrierile spun că, odinioară, cetatea voastră a înfrânt o mare putere ce se îndrepta cutezător dinspre Marea Atlantică asupra întregii Europe şi asupra Asiei deopotrivă. Atunci această mare era navigabilă, pentru că în faţa gurii ei, pe care voi o numiţi, în felul vostru, Coloanele lui Hercule, se găsea o insulă. Această insulă era mai mare decât Libya şi Asia la un loc şi de la ea se deschidea navigatorilor accesul spre alte insule, iar de la acele insule, spre întreg continentul opus, cu care era mărginită acea adevărată mare. Căci, în partea interioară a gurii despre care vorbim, marea apare (numai) ca un golf, ceva asemănător cu o intrare îngustă, iar aceea (ce este în partea exterioară) se poate numi adevărata mare, după cum pământul ce o înconjoară se poate numi, pe bună dreptate, un continent adevărat şi întreg. Pe această insulă Atlantida, s-a alcătuit un mare şi puternic stat de regi, a căror putere se întindea asupra întregii insule, asupra multor alte insule şi asupra unor părţi ale continentului. Afară de asta, ei stăpâneau şi în partea de aici Libya până în Egipt şi Europa până în Tyrrhenia. Statul întreg, concentrându-şi toate eforturile, şi-a pus în gând să subjuge dintr-o singură lovitură şi ţara voastră şi pe a noastră, şi toată întinderea de pământ de dincoace de gură.

Atunci, Solon, oştile cetăţii voastre s-au impus tuturor prin eroismul şi energia lor. Întrecându-i pe toţi în curaj şi în iscusinţa procedeelor de luptă, cetatea voastră a luptat când în fruntea elenilor, când a ţinut piept de una singură, din nevoie, şi a înfruntat mari primejdii atunci când alţii dădeau înapoi. Dar, în cele din urmă, biruindu-i pe duşmanii care atacau, a ridicat un trofeu, împiedicându-i să subjuge pe cei ce nu fuseseră încă subjugaţi şi cucerind, fără doar şi poate, libertatea pentru noi toţi, care trăim îndeobşte dincoace de Coloanele lui Hercule. După aceea însă, când s-au petrecut îngrozitoare cutremure de pământ şi potopuri, într-o singură zi şi o noapte de urgie, întreaga voastră oaste a fost înghiţită de pământ şi însăşi insula Atlantida a dispărut, scufundându-se în mare. De aceea şi marea de acolo este acum nenavigabilă şi nu poate fi cercetată: navigaţia este împiedicată de o mare cantitate de noroi pietrificat, pe care insula scufundată l-a lăsat în urma sa.”

Din fragmentul de mai sus, care ne dă esenţialul asupra istoriei Atlantidei, nu trebuie să tragem concluzia că acest imperiu insular se întindea pe jumătate din planeta noastră — Asia reprezintă în textul lui Platon numai teritoriul asiatic cunoscut de vechii greci, prin urmare Asia Mică

şi ţărmul oriental al Mediteranei, Libya este teritoriul continentului african situat la apus de Egipt şi cunoscut la acea vreme, iar Tyrrhenia, pe care mai târziu romanii o vor numi Etruria, este partea apuseană a Italiei centrale. Oricum, pentru noi, cei de astăzi, este foarte greu să evaluăm întinderea Atlantidei după textul lui Platon.

Cu totul altfel stau lucrurile în privinţa cronologiei: Platon situează distrugerea Atlantidei între 8.000—9.000 ani înaintea epocii lui Solon (circa 640—558 î.e.n.) — un calcul foarte simplu ne va duce la concluzia că uriaşa catastrofă care a provocat scufundarea Atlantidei a avut loc acum 10.600—11.600 ani.

Totuşi, unii autori mai noi admit în general că, în textul lui Platon s-au strecurat unele deformări şi exagerări, atât în privinţa vastelor dimensiuni ale Atlantidei, cât şi a marii vechimi a evenimentelor (agresiunea împotriva Atenei — deformări şi exagerări introduse probabil de însuşi Platon într-o tradiţie istorică foarte veche, alterată atunci când a cules-o şi pe care a omis s-o corecteze.

Aceasta este părerea lui J.V. Luce, care — în ciuda faptului că Platon plasează continentul dispărut dincolo de Coloanele lui Hercule (Gibraltar), în Marea Atlantică — crede că, prin Atlantida, preoţii egipteni din Sais desemnau Creta veche. Ipoteza minoică (cum o numeşte autorul ei), deşi incredibilă la prima vedere, se întemeiază pe câteva argumente solide şi a câştigat adepţi în zilele noastre, printre care, pe neobositul cercetător Jacques-Yves Cousteau, care a părăsit vremelnic domeniul oceanografiei propriu-zise pentru a se dedica (în 1976—1977) arheologiei submarine în regiunea Cretei.

J.V. Luce, în documentata sa lucrare (*The end of Atlantis*, Londra, 1969; în cele ce urmează vom folosi ediţia franceză: *L'Atlantide redécouverte*, trad. de André Ravaute, libr. Jules Tallandier, Paris), se dovedeşte a fi unul dintre autorii convinşi de existenţa unui fond real al legendei; el porneşte de la două premise: mai întâi, tradiţia unui mare „imperiu", posedând o cultură relativ dezvoltată, stat puternic care, la un moment dat, a ameninţat autonomia Greciei şi îndeosebi a Atenei; apoi, producerea unei catastrofe naturale de proporţii uriaşe, care a dus la dispariţia respectivului stat antic.

Se cuvine precizat de la bun început că denumirea de „imperiu" folosită de autor este improprie, după cum improprie este şi denumirea de „imperiul soarelui" dată de J. Churchward legendarei Pacifide; N.F. Jirov foloseşte în mod curent expresia „regatul principal al Atlantidei" spre a-l deosebi de celelalte, subordonate; poate că mai adecvat ar fi denumirea „confederaţie de cetăţi" — în cadrul căreia rolul conducător l-ar fi avut capitala Atlantidei, numită de unii autori Poseidonia. Dar să ne întoarcem la J.V. Luce şi la interesanta sa ipoteză: aşadar, dacă Platon n-a inventat tradiţia aceasta şi dacă, ne spune el însuşi, i-a fost transmisă prin intermediari de strămoşul său Solon — pe care-l numeşte „cel mai înţelept dintre cei şapte înţelepţi" — şi dacă Solon, la rândul lui, o aflase de la preoţii egipteni, se impun, iarăşi, două fapte care, judecate prin prisma celor admise mai sus, sunt de necontestat. Profesorul Luce le formulează astfel: 1. Documentele egiptene (în piatră şi papirus) care ne-au parvenit au o vechime care urcă departe în epoca de bronz şi relatează evenimente de care vechii greci nu aveau cunoştinţă, nici măcar vreo idee vagă; 2. Solon a vizitat într-adevăr Egiptul. Mai ales această din urmă chestiune prezintă o importanţă esenţială, de vreme ce toţi adversarii existenţei Atlantidei folosesc ca argument hotărâtor în demonstraţiile lor faptul că nicăieri nu este menţionată o vizită pe care Solon ar fi făcut-o în Egipt.

Autorul *Atlantidei redescoperite* crede a fi găsit dovada unei vizite în Egipt în însăşi opera poetică a lui Solon - vizită pe care o datează în jurul anului 590 î.e.n. La această dată, Solon dusese la bun sfârşit seria de reforme politice şi economice care vor aduce schimbări atât de profunde în viaţa Atenei şi hotărâse „să se retragă pentru o vreme din activitatea publică pentru a îngădui acestor măsuri să prindă viaţă în lipsa lui”. Pe atunci, grecii erau bine primiţi în Egipt, faraonul Amosis fiind cunoscut pentru atitudinea sa filohelenică. După cum ne informează Herodot, grecii aveau chiar o agenţie comercială la Naucratis, port înfiinţat cu 40 ani în urmă de neguţătorii din Milet şi locuit de numeroşi greci. Or, Naucratis se afla la numai 16 km de Sais, capitala administrativă a Egiptului începând din timpul domniei lui Psammetic I (663—609 î.e.n.), călătorie pe care Solon o putea lesne efectua, ne asigură Platon.

Pe vremea aceea, preoţii egipteni studiau cu sârg istoria ţării lor: pe lângă temple funcţionau aşa-zisele „case ale cărţilor”, adevărate arhive de papirusuri; pare firesc ca un erudit ca Solon să caute tovărăşia preoţilor deţinători ai tainelor ştiinţei, iar barierele de limbă se pare că erau lesne de înlăturat, căci faraonul precedent, Psammetic I, întemeiase o şcoală de interpreţi care veneau în întâmpinarea politicii sale prohelene. E firesc, deci, să ni-l imaginăm pe Solon consultând, după cum ne spune Platon, pe preoţii zeiţei Neith, deţinători ai documentelor şi informaţiilor transmise prin tradiţie.

Acolo, la Sais, un preot bătrân a pronunţat memorabilele cuvinte: „O, Solon, Solon! Voi, elenii, aţi fost întotdeauna copii şi nu există un elen bătrân.” Auzind asta, Solon a întrebat: „Cum aşa? Ce vrei să spui?” „Sunteţi toţi tineri cu sufletul”, a răspuns el, „pentru că nu aveţi în suflet nici o părere veche care să se sprijine pe o legendă veche şi nici un fel de cunoştinţe încărunţite de vreme...”.

Acel bătrân preot face apoi o interesantă şi judicioasă comparaţie între civilizaţia egipteană şi cea greacă — el îi explică lui Solon că analele egiptene urcă într-un trecut depărtat, despre care grecii n-au decât informaţii vagi şi lipsite de continuitate, informaţii acumulate prin intermediul unor mituri poetice. El arată în continuare că, în trecut, civilizaţia greacă suferise întreru-peri pricinuite de catastrofe, perioade de secetă şi potopuri; pierzând „noţiunea scrierii”, grecii nu posedau arhive şi anale care să-i informeze asupra istoriei lor şi n-au moştenit noţiunile ştiinţelor antice — ei n-au decât miturile, cum este cel al lui Deucalion salvându-se de potop sau cel al încercării dezastruoase făcute de Faeton de a conduce carul de foc al Soarelui, mituri întemeiate pe evenimente catastrofice reale, de care Egiptul era însă relativ apărat, datorită regularităţii apelor Nilului. De aceea, analele egiptene erau mult mai vechi şi nu prezentau lacune.

Abia după această comparaţie între tradiţiile egiptene şi greceşti, bătrânul preot îi relatează istoria Atlantidei şi a conflictului ei cu Atena, istorie pe care Solon şi-o notează cu intenţia de a compune mai târziu un poem epic cu această temă. Poemul n-a fost niciodată scris — poate din pricină că, înapoiat la Atena, treburile politice ale cetăţii nu i-au dat lui Solon răgazul necesar. Totuşi, el a repetat ceea ce i se relatase la Sais unui strămoş al lui Platon şi povestea (însoţită, poate, de un manuscris al lui Solon) a fost transmisă în familie până ce Platon s-a hotărât s-o dezvăluie, mai întâi în *Dialogul Timeu*, apoi în *Dialogul Critias* — acesta din urmă neterminat, întrerupt brusc la mijlocul unei fraze.

Un argument în favoarea autenticităţii evenimentelor relatate îl constituie afirmaţia pe care Platon o pune în gura lui Socrate: după ce Critias

îşi sfârşeşte relatarea, Socrate remarcă (nu fără oarecare ironie, ce-i drept) că povestea „are avantajul foarte mare de a corespunde unei realităţi şi nu unei iluzii”. E un comentariu care diferă de cele care însoţesc alte relatări din dialogurile platonice.

Nu ne vom ocupa aici de predilecţia lui Platon pentru culoarea locală egipteană, după cum nu ne ocupăm nici de concepţia lui despre stat — pe care unii cercetători o caracterizau pe bună dreptate ca o „idealizare atenian㠔 a sistemului de caste egiptean” — dar nu putem să nu remarcăm că acelaşi interlocutor (Socrate), care se îndoieşte de veracitatea altor mituri egiptene, pare s-o admită pe cea a mitului Atlantidei. De altfel, Platon proiectase o trilogie *Timeu — Critias — Hermocrate*, important proiect filosofic, în cadrul căruia istoria Atlantidei era destinată, fără nici o îndoială, să joace un rol important, iar nu să ţină loc de simplu divertisment.

Pe de altă parte, Platon ne dă o „genealogie” amănunţită în legătură cu informaţiile sale despre Atlantida: bătrânul preot care avea acces la „casa cărţilor” de pe lângă templul închinat zeiţei Neith i-a relatat povestea lui Solon, care i-a relatat-o lui Dropides, care i-a relatat-o lui Critias cel Bătrân; acesta, pe când era pe cale să împlinească nouăzeci de ani, i-o relată lui Critias cel Tânăr, vărul lui Platon, de la care a aflat-o filosoful nostru — aşadar, o transmitere pe cale orală cuprinzând un interval de 167 ani. Dar poate că nu era o cale orală, căci se menţionează un document, manuscris al lui Solon, în care acesta ar fi transcris în greceşte principalele nume — document pe care Critias cel Tânăr pretindea că-l deţine de la bunicul său.

Un text relativ târziu poate fi pus în legătură cu acest document — Strabon, citându-l pe istoricul şi filosoful stoic Posidonios (circa 135—50 î.e.n.), arată că Platon ar fi afirmat: „Este posibil ca povestea (Atlantidei - n.n.) să nu fie o simplă invenţie”. Or, Strabon şi Posidonios sunt autori foarte exigenţi în afirmaţiile lor şi nu este deloc exclus să fi avut acces la unele materiale biografice privitoare la Platon, care astăzi nu ne mai sunt accesibile.

Din cele de mai sus se desprind câteva concluzii: Solon a vizitat realmente Egiptul, transmiterea orală a mitului este posibilă conform cronologiei date de Platon, nu este exclus să fi existat şi un document manuscris al lui Solon şi, în sfârşit, Platon însuşi pare să fi crezut în fondul de adevăr al legendei, în jurul căruia a brodat un mare număr de detalii remarcabile.

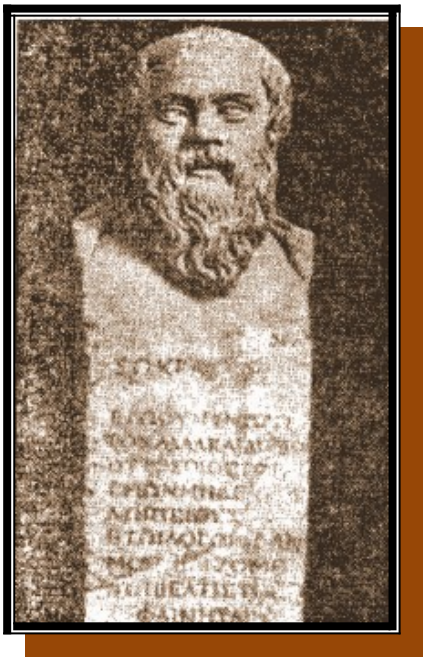

Socrate

Se cuvine precizat că, aşa-zisa ipoteză minoică a Atlantidei este destul de veche — J.V. Luce a preluat-o de la K.J. Frost şi a dezvoltat-o, lărgindu-i sfera argumentelor privite prin prisma descoperirilor arheologice moderne şi stârnind interesul (justificat, după cum vom vedea) câtorva avizaţi cercetători din zilele noastre. Dar cine este K.J. Frost?

În 1909, la 19 februarie, în ziarul londonez *Times* a apărut un documentat articol intitulat *Continentul dispărut*, în care se argumenta, pentru prima oară, ipoteza minoică a Atlantidei; articolul nu era semnat. În urma scrisorilor primite, care stăteau mărturie pentru interesul stârnit de articol, redacţia i-a cerut autorului un material mai amănunţit, care a apărut mai târziu sub titlul: *Dialogul Critias şi Creta minoică* Cu acest prilej s-a aflat că autorul este un anume K.J. Frost şi că face parte din corpul didactic al lui Queen's Univesity din Belfast (Irlanda de Nord). Nu mult după aceea a murit, căzut în primul război mondial.

„Săpăturile arheologice recente efectuate în Creta”, scria K.J. Frost, în articolul din 1909, „au creat necesitatea de a se reconsidera întreaga istorie a Mediteranei de dinaintea perioadei clasice. Cu toate că numeroase probleme rămân încă în suspensie, este în afară de orice îndoială că, în Egiptul din vremea dinastiei a XVIII-a, în epoca în care Theba se afla la apogeul gloriei, Creta era centrul unui vast imperiu care, prin relaţiile lui comerciale şi influenţa lui, se întindea din nordul Adriaticei până la Tell el-Amarna şi din Sicilia până în Siria. Întreg comerţul maritim între Europa, Asia şi Africa era în mâinile cretanilor şi, se pare că, prin legenda lui Tezeu, dominaţia minoică cuprindea insulele greceşti şi regiunile de coastă ale Aticei [...]. Civilizaţia minoică, prin excelenţă mediteraneană, se deosebeşte categoric de toate celelalte civilizaţii care s-au răspândit în Egipt şi în Orient. De asemenea, din multe puncte de vedere ea este de un modernism izbitor. Palatele cu mai multe etaje, o anumită ceramică, înseşi rochiile femeilor cretane dau impresia că ar aparţine mai degrabă lumii noastre moderne decât antichităţii. Pe de altă parte, numărul monumentelor şi extraordinara lor bogăţie depăşesc cu mult posibilităţile limitate ale Cretei şi fără îndoială

că trebuie puse, în cea mai mare parte, pe seama acelei forţe maritime pe care vechile legende le atribuie domniei lui Minos.

În consecinţă, atunci când puterea minoică se afla la apogeu, Creta trebuie să fi apărut în ochii celorlalte popoare ca o naţiune mare, iar prestigiul ei era fără îndoială mărit de misterul care înconjura ţările asupra cărora ea îşi întindea dominaţia (ţări pe care şi egiptenii le situau departe spre apus) şi de deplina stăpânire a acelui element care era marea — element de spaimă pentru lumea antică. De asemenea, zvonuri ciudate circulau în ţările Orientului Apropiat cu privire la palatele de dimensiuni neobişnuite, întreceri sportive şi dansuri bizare şi, înainte de toate, cu privire la luptele de tauri. Regatul minoienilor a fost de altfel, în antichitate, un stat puternic unit prin aceeaşi mare care-l izola de celelalte naţiuni, aşa fel încât părea că, constituie un continent aparte cu caracteristici proprii."

Mai departe, după ce descrie declinul subit (totuşi temporar) al puterii cretane, pe care-l atribuie căderii Cnossosului sub dominaţia unor năvălitori dinafară (sec. XVI î.e.n.), Frost continuă;

„Cnossos şi oraşele aliate au fost lovite în calitatea lor de putere maritimă şi comercială, chiar în momentul în care păreau mai puternice şi mai puţin expuse primejdiei. Ai impresia că întreg regatul ar fi fost înghiţit de valurile mării, că povestea Atlantidei ar fi adevărată. Paralela nu este gratuită. Dacă există o legătură între informaţiile pe care le posedăm privitor la Atlantida şi la istoria Cretei, pare aproape sigur că găsim aici un ecou al civilizaţiei minoice [...]. Descrierea Atlantidei, aşa cum este dată în *Timeu* şi *Critias*, oferă trăsături atât de tipic minoice, încât nici măcar Platon n-ar fi putut inventa asemenea amănunte, necunoscute în vremea lui [...]. Într-adevăr, este de asemenea semnificativ că imperiul (Atlantidei — n.n.) nu este descris ca o unică putere omogenă de tipul Republicii lui Platon sau al altor state fictive de acelaşi fel, ba, dimpotrivă, acest imperiu este alcătuit dintr-o îmbinare de elemente diferite dominate de o cetate".

Concluziile de ordin general ale lui lui Frost par a găsi sprijin într-o sumedenie de amănunte:

„Portul mare, de exemplu, cu traficul său maritim şi neguţătorii sosiţi în număr mare din toate părţile, sălile de baie perfecţionate, stadionul, jertfa solemnă a unui taur sunt amănunte caracteristice (dacă nu exclusiv) minoice; dar atunci când ni se arată că taurul este vânat «în templul lui Poseidon, fără alte arme decât frânghiile şi prăjinile», este în afară de orice îndoială că ne aflăm în faţa unei descrieri a arenelor din Cnossos, a însuşi acelui ritual care impresiona mai mult ca orice altceva pe vizitatorii străini şi care a dat naştere legendei Minotaurului. Cuvintele lui Platon descriu cu exactitate scenele reproduse pe vestitele cupe de la Vaphio, care reprezintă desigur capturarea unor tauri sălbatici destinaţi luptelor cu tauri practicate de minoeni. Iar aceste lupte, după cum ştim din vestigiile păstrate chiar în palat, se deosebeau de toate celelalte manifestaţii de acest gen printr-un punct esenţial pe care Platon îl scoate în relief: în cadrul lor nu se foloseau armele."

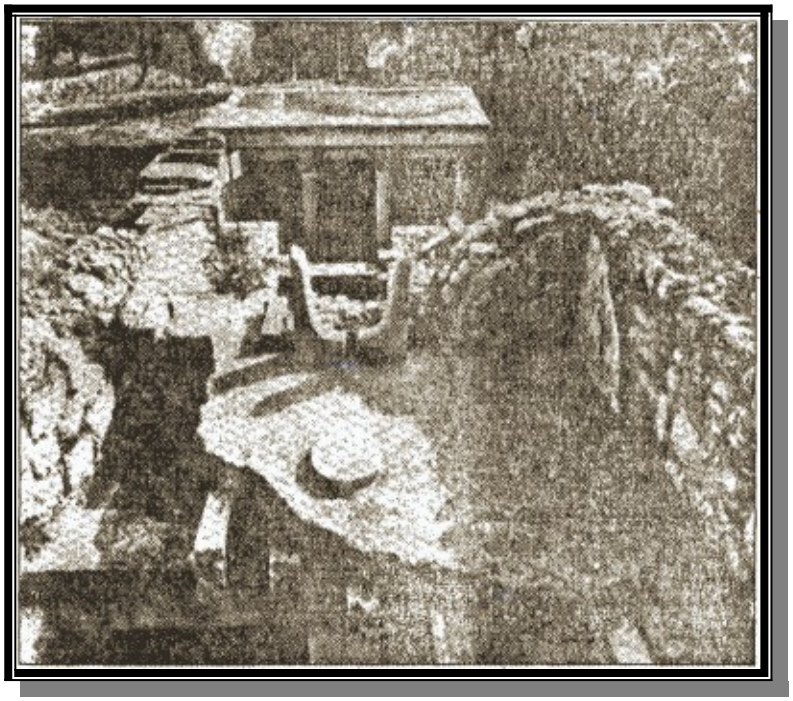

Mormânt din incinta templului din Cnossos

Este probabil că Frost greşeşte când atribuie naşterea legendei Minotaurului (de care ne vom ocupa în alt capitol al lucrării de faţă), jocurilor practicate în arenele din Cnossos; problema trebuie pusă mai degrabă invers: legenda Minotaurului (foarte veche, încadrată într-un ciclu de legende care începe cu cea a răpirii Europei de către Zeus transformat în taur) se află probabil la originea jocurilor minoice care aveau un caracter sacru. Frost are însă incontestabil dreptate când scoate în evidenţă asemănarea izbitoare dintre jocurile practicate în arenele din Atlantida şi în cele din Creta minoică. Pe vremea lui Platon, amintirea luptelor cu tauri din Cnossos se pierduse în Grecia şi unii cercetători găsesc în aceasta încă un argument în favoarea originii egiptene a legendei despre continentul dispărut.

Până în primii ani ai veacului nostru, nici unul dintre cei ce s-au ocupat de problema Atlantidei n-a pus-o în legătură cu Creta minoică — existenţa lui Minos şi a regatului său erau socotite de domeniul legendei şi abia după cercetările întreprinse de sir Arthur Evans la Cnossos civilizaţia cretană premicenianã a fost pusă într-o lumină nouă, plină de strălucire, confirmând unele tradiţii perpetuate de mythosul grec. După cum arată J.V. Luce (în op. cit.), studiile lui Frost pun la dispoziţie premisele indispensabile ale unei reconsiderări, pe baze noi, a legendei Atlantidei, baze care până la sfârşitul veacului trecut nu existau. Frost „a scos în evidenţă că legenda căpăta o semnificaţie istorică corespunzătoare în măsura în care acceptăm conţinutul ei din punct de vedere egiptean”.

În vechile inscripţii egiptene abundau laudele adresate zeilor şi faraonilor, în schimb indicaţiile de interes istoric şi geografic erau sumare — în general, egiptenii din perioadele mai vechi nu cunoşteau decât foarte vag celelalte ţări, nu erau mari călători şi nici abili marinari, orizontul lor geografic era restrâns; universul lor se mărginea la sud cu Nubia şi ţara Punt (Eritreea?), la răsărit cu Eufratul, la apus cu deşertul Libiei; relaţiile lor comerciale erau orientate cu osebire către nord — cunoşteau Ciprul, coasta sudică a Asiei Mici şi Creta, iar începând cu prima jumătate a secolului XV î.e.n. au început să cunoască şi Grecia micenianã.

Frescă din Creta (circa 1600 î.e.n.)

Într-un document egiptean din al treilea mileniu î.e.n. se menţionează pentru prima oară numele „Keftiu”, precum şi nişte „insule aflate în mijlocul Mării Verzi (Mediterana — n.n.)”. Identificarea ţării Keftiu cu Creta a fost multă vreme obiect de controversă, dar este astăzi aproape unanim acceptată; de altfel, în akkadiană găsim corespondentul *kap-ta-ra* cu semnificaţia „pământul (ţara) de dincolo de marea superioară”.

Neguţătorii minoeni au pătruns în Egipt înaintea celor micenieni; în cursul deceniului 1460—1450 î.e.n., la curtea egipteană au sosit ştiri despre o schimbare importantă în statutul politic al cetăţii Cnossos: erau probabil ecourile pătrunderii miceniene în Creta. Dar, după cum reiese din documentele care au ajuns până la noi, la curtea faraonilor şi în bibliotecile templelor nu se făcea o distincţie limpede între diferitele „popoare ale mării”, care fie că făcuse-ră comerţ, fie că se luptaseră cu strămoşii egiptenilor; de aceea (după părerea lui J.V. Luce) „putem presupune că informatorii lui Solon i-au zugrăvit acestuia o imagine heteroclită despre relaţiile egipto-egeene, o imagine alcătuită după documente de acelaşi gen ca acelea care ni s-au păstrat, dar presărată cu amănunte provenind din anale pe care nu le mai posedăm”.

Mai târziu, documentele înregistrează Keftiu ca pe o ţară tributară Egiptului, iar într-un papirus este utilizată expresia „tot atât de departe ca (ţara) Keftiu”. Pe la mijlocul celei de a XVIII-a dinastii (circa 1555—1335 î.e.n.), Keftiu dispare din textele egiptene; să fie oare o coincidenţă faptul că data corespunde (cu oarecare aproximaţie, bineînţeles), cu cea a catastrofei de pe insula Thera (de care ne vom ocupa mai departe)? Şi totuşi, Keftiu îşi avea importanţa sa până şi în cultura egipteană, de vreme ce (după cum rezultă dintr-un document aflat la British Museum), unul dintre exerciţiile şcolarilor era „Cum se scriu numele din Keftiu” — cu alte cuvinte, ucenicii preoţilor egipteni învăţau să transcrie numele proprii minoice (care figurau, prin urmare, în arhivele de pe malul Nilului), socotite a avea acelaşi sens sau

aceeaşi pronunţie. Cum Platon ne spune că Solon a tradus, la rândul său, numele egiptene a căror semnificaţie credea că a sesizat-o, înseamnă că înţeleptul legislator al Atenei „s-a dedat aceluiaşi exerciţiu ca şi şcolarii egipteni cu nouă sute de ani înaintea lui” (J.V. Luce), numai că în sens invers...

Interesant este faptul că, la vremea ei, ipoteza lui Frost — expusă într-un ziar de mare tiraj, iar apoi într-o revistă ştiinţifică, *Journal of Hellenic Studies* (1913) — a stârnit doar un interes moderat printre specialişti şi a fost destul de repede dată uitării; în 1951, un erudit german ajungea, într-o bine argumenta-tă lucrare, la o concluzie asemănătoare, probabil fără să cunoască ipoteza lui Frost care-l devansase cu peste patru decenii.

J.V. Luce a preluat, aşadar, ipoteza lui Frost şi a dezvoltat-o în concordan-ţă cu rezultatele cercetărilor arheologice moderne. Argumentaţia lui — logică, în consecinţă verosimilă — este însă complicată (şi neconcludentă) în chestiunea raportului semantic dintre denumirile Atlantis şi Keftiu; el îşi pune, firește, întrebarea dacă aceste două denumiri au aceeşi semnificaţie:

Ca şi alţii înaintea lui, cercetătorul englez, pune rădăcina „keft” în legătură cu „caput” şi „capitul” — de altfel, în *Vechiul Testament* „caphtor” desemnează capitelul unei coloane. Vechii egipteni considerau probabil Creta — insula depărtată şi muntoasă — ca pe una dintre „cele patru coloane ale cerului” aflate în marginile lumii (cunoscute de ei) şi poate că preoţii egipteni posedau documentele privind cultul coloanelor sacre destul de răspândit în Creta minoică. Primind aceste informaţii, Solon le-a pus, desigur, în legătură cu mitul lui Atlas care, după cum ne spune Homer, avea o fiică pe o insulă izolată din apus şi păzea „coloanele care susţin cerul”. După părerea lui J. V. Luce, Solon a tradus Keftiu prin Atlantis, adică „insula lui Atlas”, iar pe locuitori i-a numit „descendenţii lui Atlas”, căci „numele ar fi sunat bine în poemul epic pe care avea de gând să-l compună şi «insula lui Atlas», pierdută într-un occident îndepărtat, se potrivea perfect pentru crearea atmosferei de mister cerută de tema sa”.

Este, desigur, o opinie — ca multe altele — discutabilă, dar nu de respins apriori. Interesant este şi faptul că la autorii antici târzii (pe care Luce nu-i menţionează) Creta capătă câteva nume greu de explicat; Pliniu cel Bătrân (în *Istoria naturală*) aminteşte de Etiopia, numită şi Aetheria, precum şi Atlantia; textul lui Pliniu sună astfel: *Universa vero gens Aethiopia appelata est deinde Atlantia*, *mox a Vulcani filio Aetheria*... („Cu adevărat este numită de toţi Etiopia, apoi Atlantia şi în urmă, de la fiul lui Vulcan, Aetheria...”). Se cuvine precizat că în unele topografii antice, în afară de Etiopia răsăriteană figura şi una apuseană, de care pomenesc, în afară de Pliniu, autori de prestigiu ca sicilianul Diodor (în *Biblioteca istorică*), Virgiliu (în *Eneida*), Eustaţiu — iar însuşi Homer (în *Iliada*) ne spune că zeii din Olimp s-au dus la un ospăţ în îndepărtata Etiopie, dincolo de ocean (chiar în perioada medievală timpurie, Atlanticul mai figurează, pe unele hărţi, cu numele de Oceanul Etiopic). Cât priveşte numele Aetheria (sau Aeria), etimologia este nesigură: specialiştii ezită între *aeraria* = mină de cupru şi *aethereus* = aerian, ceresc.

În sfarşiţ, se cuvine menţionat că Luce a avut la dispoziţie un argument de cea mai mare importanţă de care Frost nu a dispus. Acesta din urmă remarcase, ce-i drept, caracterul subit al distrugerii marilor construcţii ale regatului minoic, dar este evaziv în privinţa cauzelor acestor prăbuşiri. De fapt, există două perioade de construcţii monumentale în Creta, dintre care, prima, cea a „marilor palate” din Cnossos, Phaistos şi Mallia, se situează

aproximativ între 2000—1700 î.e.n. În jurul anului 1600 î.e.n., construcţiile au reînceput, pentru ca, între 1525 şi 1520 î.e.n., să fie brusc distruse, ca urmare a unei cauze nelămurite încă: noile palate şi clădiri ale aristocraţiei s-au prăbuşit pe neaşteptate, în mod violent — distrugere atribuită unor cuceritori străini care ar fi invadat insula.

Lucrurile aveau să apară într-o lumină nouă, în 1939, când eminentul arheolog grec S. Marinatos (într-un studiu apărut în revista *Antiquity*) va arăta că a descoprit la Amnisos gropi pline cu piatră ponce şi fragmente de roci vulcanice deplasate sub acţiunea puternică a unei mase de apă. Arheologul grec a tras de aici concluzia că distrugerea subită şi părăsirea simultană a numeroase palate minoice nu trebuie atribuită unor invadatori străini — părere aproape unanim acceptată până atunci — ci unei catastrofe naturale de o violenţă şi putere distructivă fără precedent în lumea egeică. Autorul studiului sugera că sursa cataclismului trebuie căutată în insula vulcanică Thera, aflată la numai 120 km nord de Cnossos.

Revista a publicat studiul respectiv însoţit de o notă în care redacţia susţinea că ipoteza va trebui sprijinită şi prin alte probe, pe care numai o expediţie arheologică le va putea produce. A intervenit însă cel de-al doilea război mondial şi cercetările au trebuit să fie abandonate în Creta ocupată de trupele germane. După război, specialişti ai Institutului de seismologie din Atena (A. Galanopoulos), şi Institutul geologic Lamont al Universităţii Columbia din S.U.A (D. Nincovich şi B.C. Heezen), precum şi diferite expediţii arheologice au verificat la faţa locului ipoteza Marinatos; cercetările au arătat că o erupţie vulcanică de o putere neobişnuită s-a produs într-adevăr pe insula Thera-Santorin către mijlocul mileniului II î.e.n., distrugând orice viaţă pe insulă şi acoperind povârnişurile munţilor Elias cu un strat de piatră ponce care, pe alocuri, atinge o grosime de 60 metri! Erupţia a fost atât de puternică, încât conul vulcanului s-a prăbuşit şi marea a pătruns în crater. După părerea lui S. Marinatos, erupţia de pe Thera a fost de patru ori mai puternică decât cea de pe Krakatoa, iar valurile stârnite de ea au provocat adevărate ravagii pe ţărmurile Cretei, la care s-au adăugat, probabil, puternice seisme.

În 1976, o echipă de scafandri de pe nava de cercetări oceanografice „Calypso” a întreprins, sub conducerea comandantului Jacques-Yves Cousteau, filmări în jurul insulei Thera, în vederea unei pelicule intitulate „În căutarea Atlantidei”.

În cele şapte decenii care s-au scurs între studiul profesorului Frost şi cercetările comandantului Cousteau, câţiva eminenţi oameni de ştiinţă s-au declarat în favoarea ipotezei minoice sau, în orice caz, n-au înlăturat-o ca posibilitate. Cercetările în legătură cu uriaşa erupţie vulcanică de pe Thera răstoarnă însă cronologia lui Platon: dacă insula Atlantis a fost într-adevăr Creta, atunci nu s-au scurs unsprezece sau douăsprezece milenii de la nimicirea ei, ci numai circa trei milenii şi jumătate. În acea vreme — după cum povesteşte vechea legendă cretană — Taurul Mării a fost trimis de zei să-l pedepsească pe Minos şi să-i distrugă regatul; sau — în versiunea lui Platon: ,,...S-au petrecut îngrozitoare cutremure de pământ şi potopuri, într-o singură zi şi o noapte de urgie [...] şi însăşi insula Atlantida a dispărut, scufundându-se în mare”.

Adversarii ipotezei minoice sunt numeroşi prin însuşi faptul că majoritatea atlantologilor înclină să acorde încredere lui Platon atât în privinţa cronologiei, cât şi a situării geografice a marii insule dispărute — filosoful atic vorbeşte de Marea Atlantică „navigabilă, pentru că în faţa gurii ei, pe care voi o numiţi, în felul vostru, Coloanele lui Hercule, se afla o insulă”

de la care „se deschidea navigatorilor accesul spre alte insule, iar de la acele insule spre întreg continentul opus...” Acest text a stârnit aprige controverse între cercetători, iar un atlantolog entuziast ca N.F. Jirov conchide că „tonul afirma-tiv şi chiar voit afirmativ al povestirii arată, cu toată certitudinea, că Platon ştia de existenţa Americii ca despre un fapt bine stabilit...” şi, după ce constată că „sursele informaţiei sale rămân deocamdată necunoscute pentru noi”, Jirov continuă într-o notă uşor polemică: „Este surprinzător că, în ciuda unor indicaţii atât de clare, mulţi dintre criticii lui Platon n-au vrut câtuşi de puţin să vadă, în această ştire, cea mai veche dintre indicaţiile cunoscute nouă cu privire la existenţa Americii! Este vorba, probabil, de principiu şi nu de fapte!” (op. cit).

Pictură rupestra din Hoggar reprezentând două dansatoare; *de remarcat asemănarea cu unele picturi rupestre din sud-vestul Europei*

Poate că se acordă, în general, o importanţă exagerată chestiunii (contro-versate) a unor informaţii pe care Platon le-ar fi avut despre America; este însă cert că, dacă admitem existenţa Atlantidei în faţa Coloanelor lui Hercule (Gibraltar), trebuie în mod implicit să admitem şi posibilitatea, ba chiar probabilitatea, existenţei unor contacte foarte vechi între apusul Europei (şi Africii) şi America — contacte considerabil uşurate de prezenţa marii insule, astăzi acoperită, total sau parţial, de apele oceanului. Cu alte cuvinte, nu Columb cu caravelele sale spaniole (în 1492), nici Leif Erikson cu normanzii lui (în jurul anului 1000), sau Brandan cu călugării săi irlandezi (circa 550) au stabilit primele contacte directe dintre Europa şi America — aceste contacte fuseseră stabilite cu multe milenii înainte de către galerele de război şi comerţ ale atlantizilor! Evident că această afirmaţie aparent fantastică nu este corolarul celei anterioare: existenţa Atlantidei în limitele indicate de Platon.

În faţa coastei de sud-vest a Europei şi a coastei de nord-vest a Africii se află astăzi cinci grupuri de insule — denumite uneori colectiv Macaronezia — şi anume: Azorele, Madeira, Canarele, Selvagen (nelocuite) şi Insulele Capului Verde. Sunt oare aceste insule, sau măcar o parte dintre ele,

„rămăşiţe” ale vechii Atlantide scufundate? Atlantologii se feresc, în general, să dea un răspuns categoric la această întrebare. Flora acestor insule este strâns legată de cea continentală, deşi caracteristică o pentru climă mai blândă şi cu unele particularităţi care o deosebesc de cea continentală. Tot aşa, fauna are şi ea un caracter continental (de deşert), în general diferă de cea a Americii tropicale, deşi excepţiile nu lipsesc: L. Germain (în *L'Atlantide,* Paris, 1955) arată că 15 specii de moluşte marine se întâlnesc numai lângă ţărmurile Portugaliei, în apropiere de Antile şi în America Centrală — şi nicăieri în altă parte.

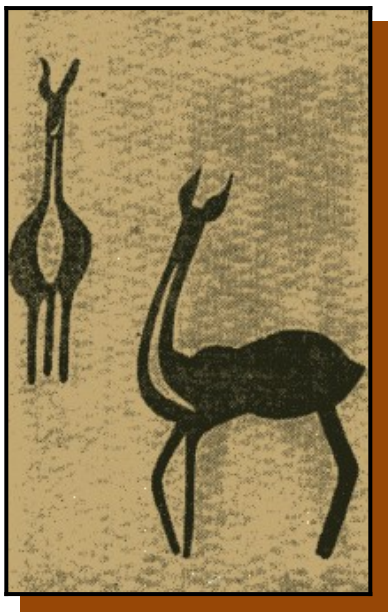

Pictură rupestră din Africa de sud-vest reprezentând antilope (*după M. Alpatov*)

Dintre cele cinci grupuri, Insulele Canare prezintă pentru tema noastră un interes deosebit din două motive: mai întâi, fiindcă datele geologice şi paleogeografice arată că ele fac parte dintr-un bloc continental care s-a fragmentat şi s-a scufundat într-un trecut nu prea îndepărtat, foarte probabil în antropogen; în al doilea rând fiindcă sunt singurele insule din răsăritul Atlanticului unde europenii au descoperit o populaţie autohtonă — guanşii — a cărei origine, în orice caz, foarte veche, nu este nici astăzi lămurită.

În problema aborigenilor din Canare prezintă interes studiul lui N.F. Jirov (în *Atlantida* lui, un capitol — redactat cu colaborarea paleontologului italian Alfo Baiocco — este consacrat guanşilor), precum şi studiul lui Attilio Gaudio (*Originea misterioasă a guanşilor*, în revista *Orizonturi*, nr. 81 şi 82 din 1958) întemeiat pe cercetări mai vechi ale lui R. Verneau şi pe colaborarea cu profesorul André Basset. Deşi cuprinzătoare în lumina datelor ce le posedăm, trebuie de la bun început precizat că, nici unul dintre aceste studii (şi nici altele, mai vechi sau mai recente) nu ajunge la nici o concluzie certă privind originea celor mai vechi canarieni — ceea ce este firesc, având în vedere complexitatea problemei şi sărăcia informaţiilor susceptibile a arunca oarecare lumină în elucidarea ei.

Canarele sunt cunoscute din vremuri foarte vechi: în mitologia greacă sunt numite Insulele Blajinilor — aici se aflau Câmpiile Elisee, unde domnea o primăvară veşnică şi favoriţii lui Zeus trăiau o viaţă veşnică; mai târziu, au fost numite Insulele Morţilor şi Insulele Fericiţilor (Fortunatae la romani).

Numele modern nu vine — cum s-ar putea crede — de la păsările frumos cântătoare de culoare galben-verzuie, care, acolo, trăiesc în libertate iar la noi numai în colivii, ci de la numele spaniol Islas Canaris, adică „Insulele Câinilor”...

Cât priveşte sărăcia de infomaţii de care vorbeam mai sus, ea se datorează, în primul rând, faptului că în insule n-a mai rămas în viaţă nici un aborigen; de fapt, au dispărut (exterminaţi de spanioli) încă de pe la mijlocul secolului XVI, aşadar la un veac şi jumătate după ce (în 1402) Jean de Béthencourt — cavaler normand şi aventurier — a debarcat în Canare şi a pus bazele cuceririi lor, care se va desfăşura cu o brutalitate amintind de conchistă. Astăzi, Canarele (mai ales insulele Gran Canaria şi Tenerife), cu clima lor dulce, sunt o regiune turistică foarte frecventată, iar podgoriile lor se bucură de o bine-meritată faimă în rândul amatorilor de vinuri dulci.

Termenul „guanşi” utilizat pentru locuitorii din Canare nu este adecvat; de origine mai nouă (probabil berberă), avea înţelesul de „originar din” sau „fiul lui” şi nu reprezenta numele unui popor.

Dispariţia aborigenilor îngreunează cercetările asupra originii canarienilor prin faptul că le transferă din domeniile antropologiei şi etnologiei în cele înrudite (dar mai recente, cu metode de investigaţie mai puţin încercate), ale paleoantropologiei şi paleontologiei. Încă din 1887, R. Verneau, participant la o expediţie ştiinţifică în Canare, era de părere că populaţia autohtonă a insulelor nu era omogenă — analizând craniile găsite în sepulcre şi peşteri a ajuns la concluzia că au existat patru grupuri etnice diferite; între care, cel mai vechi era foarte asemănător cu oamenii cro-magnon, care au populat în paleoliticul superior Europa şi nordul Africii.

Cro-magnonii, iviţi în Europa în urmă cu circa 30.000 ani, întâlniţi în nordul Africii cam acum 12.000 ani, când Sahara semăna mai degrabă cu actuala savană sudaneză decât cu deşertul torid de astăzi, au adus cu ei cultura paleolitică magdaleniană — topoare, vârfuri de lance, răzătoare de piatră şi de os — iar arta rupestră, aşa cum este reprezentată în peşterile din Lascaux (Franţa) şi Altamira (Spania), o regăsim în diferite regiuni ale Africii şi cu osebire în masivul Tassili din Sahara algeriană.

Cro-magnonii din Canare (Jirov îi numeşte „guanşii propriu-zişi”) erau dolicocefali, înalţi (1,80 m şi peste), cu faţa lată, bărbie ascuţită, orbite mari, sprâncene pronunţate, unii erau blonzi, chiar roşcovani, cu ochi albaştri — oameni frumoşi după concepţiile noastre de astăzi, cărora le plăceau muzica şi dansul; locuitorii mai noi ai Canarilor au moştenit câte ceva din aceste însuşiri: în Spania veacului trecut, femeile din Gran Canaria treceau drept excepţional de frumoase şi talentate dansatoare.

Celelalte trei grupuri, mai recente, sunt de talie mai scundă, cu faţa ovală, nasul subţire, părul de culoare închisă; unul dintre ele, mai numeros, pare a fi un amestec de grupuri etnice apropiate, de origine mediteraneană. Attilio Gaudio menţionează asemănări izbitoare cu culturile neolitice de la lacul Moeris din Egiptul de Jos (topoarele de piatră, ceramica), cu cele de la sud de lacul Tiberiada (vârfuri de săgeţi), cu cele ibero-maure (moara de mână, râşniţa); în legătură cu ceramica din Gran Canaria (din care muzeul de la Las Palmas posedă o cuprinzătoare colecţie), Gaudio merge chiar mai departe: „Printre obiectele din bogata gamă de exemplare lăsată de olarii din Gran Canaria, vasele mari, lucioase şi cu o siluetă elegantă şi rafinată, izbesc chiar şi ochiul unui profan. Nici o altă olărie din arhipelag nu le egalează, iar asemănarea lor cu oalele din Cipru e evidentă. Trebuie deci să ne deplăsăm cercetările comparate din Orientul Mijlociu în ţinuturile Mării Egee, pentru a

găsi locul de origine al ceramicii din Canare, dintre care, cea mai evoluată este cea din Gran Canaria”.

S-a discutat, de asemenea, mult despre acele pintaderas — un soi de ştampile pentru tatuaj, din lut ars sau lemn, gravate cu desene geometrice foarte asemănătoare celor de pe vasele de ceramică; asemenea ştampile s-au găsit în trei depozite neolotice din Gran Canaria, dar pintaderas similare se utilizau, pe de o parte la populaţiile neolitice din Europa (Italia) şi Africa de Nord (în Atlasul marocan până aproape de zilele noastre), pe de altă parte, potrivit lui R. Verneau, de către populaţiile vechi mexicane şi columbiene.

Bust de lemn al unei fete guanşe;
trăsăturile amintesc de berberii nord-africani (*după I. Lissner*)

Dar, după cum remarcă Gaudio, „...unde mai stăruie îndoiala în privinţa unor posibile relaţii între două popoare sau a eventualelor origini comune, ne adresăm limbii şi religiei pentru probe concludente”. El socoteşte că: „În domeniul moravurilor şi al cultelor, analogia dintre civilizaţia din Canare şi vechile civilizaţii mediteraneene este şi mai pronunţată”; şi, mai departe: „Principalele elemente de comparaţie între preoţimea din Canare şi cea a vechilor civilizaţii-mame, se evidenţiază o dată mai mult, cu osebire în Palestina şi Caldeea”. După ce analizează etimologic câţiva termeni de cult din Canare în comparaţie cu alţii asemănători din Babilon şi Caldeea şi după ce relevă, asemănări rituale (capul de berbec legat de gâtul preotului, împodobirea cu pene de păsări, arderea ramurilor de palmier în locurile de cult, unele rituri funerare ş.a.) cu cele ale popoarelor nord-africane, Attilio Gaudio ajunge la o concluzie de-a dreptul senzaţională. Dar, să-i dăm cuvântul:

„În timp ce clasa cranii şi schelete guanşe, Verneau a recunoscut şi prezenţa (în proporţie de aproape o treime) a tipului semit din Siria şi Palestina [...]. Or, epoca neolitică înainta plecând din Orientul Mijlociu şi din valea Nilului. Ce popor neolitic din Orientul Mijlociu a putut deci să înfăptuiască această lungă migraţie până în insulele Canare? Istoria vechiului Orient nu ne lasă defel posibilitatea ezitării: nu poate fi vorba decât de locuitorii din Canaan, mai precis, de filisteni.

Regii cuşiţi din dinastia lui Nemrod i-au forţat pe vechii locuitori ai Canaanului, ce făceau parte dintre popoarele guvernate de ei, să-şi

părăsească patria adoptivă şi să-şi caute un refugiu în altă parte. Istoricii arabi, în care avem încredere, desemnează pe aceşti primi canaaniţi sub numele de amalikas.”

Mai departe, Gaudio îl citează pe istoricul bizantin Procopius din Cesareea, care povesteşte că, locuitorii din Canaan, izgoniţi din căminele lor de către Josua, s-au refugiat în oraşele maritime ale Feniciei şi că, numeroase familii au părăsit ţărmurile Iudeei, unele stabilindu-se pe coastele Africii de Nord. „Există la Tanger”, afirmă Procopius, „ două coloane de piatră, alături de o mare fântână, unde se poate citi o inscripţie cu caractere feniciene care sună astfel: «Noi suntem cei care am fugit din faţa lui Josua, tâlharul»”; După părerea lui Gaudio, această mărturie (conţinută în lucrarea *De bello* v*andalico* a lui Procopius, care a fost secretarul lui Belizarie şi care, şi-a scris lucrarea în secolul VI) este de netăgăduit, mai ales fiindcă este vorba de un monument aşezat într-o piaţă publică şi bine cunoscut de toată lumea. Tot aşa, Sfântul Augustin spune în scrisoarea sa către romani că, pe vremea sa, când un locuitor din ţinuturile Hipponului sau Cartaginei era întrebat care îi era originea, acesta răspundea invariabil „Sunt din Canaan”.

Lăsând la o parte chestiunea originii canaanite a vechilor culturi mezo-americane (pe care Gaudio o enunţă ca pe o ipoteza de lucru, fără s-o argumenteze), vom reţine faptul ca textele citate (Procopius, Sf. Augustin ş.a.) nu rezolvă problema originii celor mai vechi locuitori ai Canarelor, ci (eventual), numai pe cea a unor migraţii relativ târzii. De altfel, însuşi Gaudio remarcă în ultima parte a studiului său că: „Locurile ocupate de către semiţi în Gran Canaria au fost [...] perfect identificate. Ei trăiau în zona meridională a insulei, care este partea ei cea mai pustie şi mai ingrată, precum şi pe întregul teritoriu al micii peninsule Isleta, la extremitatea de nord-est a insulei Gran Canaria. Faptul acesta ne face să presupunem că au sosit acolo când arhipelagul era deja locuit de o populaţie temeinic aşezată...” Or, tocmai aceasta este chestiu-nea esenţială în determinarea unei posibile legături între Atlantida lui Platon şi Insulele Canare: stabilirea originii acestei populaţii care era „temeinic aşezată” şi avea, „după cum am văzut, caracteristici antropologice şi etnografice foarte asemănătoare cu cei care, în urmă cu 30.000 — 20.000 ani au pictat peşterile din Franţa şi Spania.

Ca în multe alte cazuri similare, acolo unde etnologii şi antropologii n-au ajuns la rezultate concludente, au intervenit filologii; într-adevăr, oare limba şi scrierea guanşilor nu ne pot oferi indicaţii în privinţa originii celor mai vechi canarieni?

Limba aborigenilor din Canare s-a pierdut (în insule se vorbeşte astăzi numai spaniola), dar s-a păstrat un număr de cuvinte şi expresii în texte mai vechi ale cronicarilor care însoţeau diferite expediţii, ale preoţilor şi funcţiona-rilor coloniali spanioli — noţiuni, fără îndoială, interesante, dar care nu oferă posibilitatea de a se determina structura gramaticală a limbii guanşilor. În general, se admite că este o limbă de origine libiano-berberă foarte veche, însă, şansele de a o descifra sunt ca şi inexistente — profesorul André Basset spune că „a voi să descifrezi inscripţiile libiene cu ajutorul berberei din zilele noastre ar echivala cu încercarea de a interpreta o inscripţie latină cu ajutorul francezei vorbite în cartierele pariziene mărginaşe...”

Insulele Atlanticului de est pe o hartă catalană din 1375

Inscripţiile nu lipsesc în Canare — ele se află cu precădere pe stânci şi pot fi împărţite în trei tipuri, cel mai vechi dintre ele fiind constituit din petroglife foarte asemănătoare cu cele ce se găsesc în numeroase regiuni ale Europei şi care provin, probabil, de la populaţia preistorică; în jurul acestor petroglife s-au dus şi se duc discuţii, dar cei mai numeroşi cercetători sunt de părere că nu ne aflăm în faţa unei scrieri propriu-zise, ci a unor semne cu valoare de simbol folosite în scopuri magice şi religioase.

Un al doilea tip de scriere este constituit din hieroglife; răspândite mai ales în insulele apusene (Palma, Hierro), hieroglifele seamănă cu una dintre scrierile cretane vechi, dar felul dezordonat în care sunt aşternute i-a dus pe unii specialişti la concluzia că este vorba, de fapt, de o simplă copiere a unor texte al căror conţinut a ramas necunoscut copiştilor. Al treilea tip de scriere, întâlnit în insulele răsăritene, foloseşte în parte semne ale scrierii paleo-numidiene şi în parte semne neidentificate. Caracterele paleonumidiene (câteva inscripţii sunt alcătuite în întregime din aceste caractere) sunt adaptate, probabil, din alfabetul cartaginez — ceea ce creează posibilitatea unei datări, fie ea chiar aproximativă, ştiut fiind că în veacurile IV - III î.e.n. flota cartagineză făcea escale în Insulele Fortunatae, în drumurile ei către contoarele comerciale de pe coastele Africii.

Până acum, nici una dintre inscripţiile descoperite în Canare n-a fost descifrată. Dar şi aici (ca în Insula Paştelui şi în alte locuri) sunt încă multe obiective arheologice necercetate sau insuficient cercetate şi nu este exclus ca viitorul să ne aducă unele surprize.

Aşadar, nici etnografia şi nici epigrafia nu sunt în măsură să rezolve mulţumitor problema originii celor mai vechi locuitori ai Canarelor, deşi ipotezele nu lipsesc în această privinţă — cea mai bine argumentată dintre ele fiind, după cum am văzut, originea comună a vechilor guanşi cu cro-magnonii, făuritori ai unor unelte de piatră şi de os şi pictori ai peşterilor din Lascaux, Altamira şi din alte locuri. Dar, cum în lipsa unor certitudini, vastul orizont al ipotezelor rămâne larg deschis, de ce n-am analiza şi posibilitatea originii atlantide a aborigenilor canarieni? Este o ipoteză ca oricare alta (nu mult mai îndrăzneaţă decât cea canaanită pentru migraţiile mai târzii,

susţinută cu fervoare de Attilio Gaudio şi alţii), o ipoteză care nu contrazice cu nimic pe cea magdaleniană, ba chiar se împleteşte cu ea: dacă în urmă cu 30.000 sau 20.000 ani, sud-vestul Europei era populat cu cro-magnoni din paleoliticul superior, este probabil ca aceeaşi oameni să fi populat şi marea insulă Atlantis, aşadar şi Canarele, dacă acestea din urmă sunt o rămăşiţă a vechiului continent dispărut...

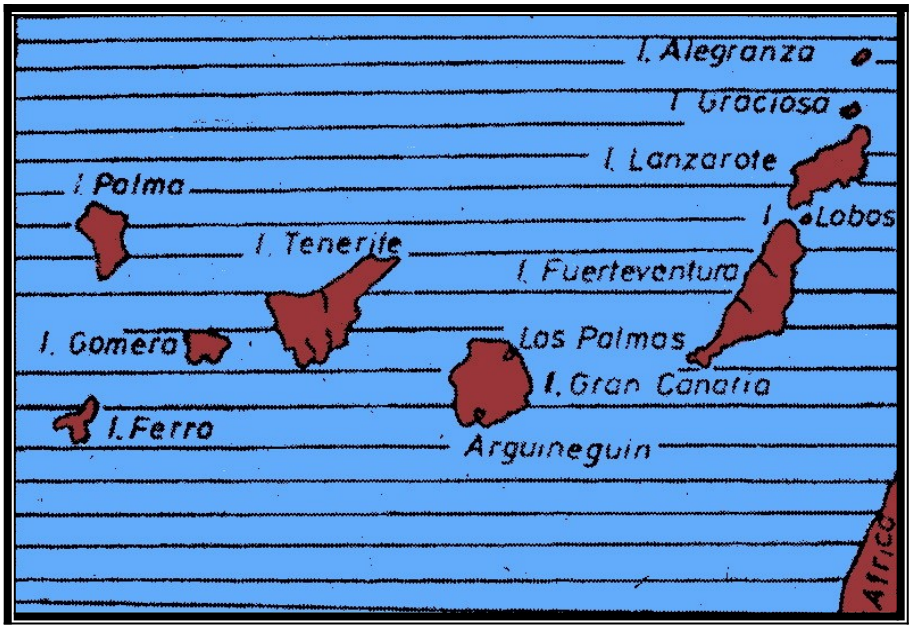

Arhipelagul Canarelor

Câteva date certe pledează în favoarea acestei ipoteze, altele trebuie, firește, reconsiderate, privite într-o lumină nouă. Cercetările au arătat că, în urmă cu aproximativ 12.000 ani, s-a produs o migraţie a populaţiilor din sud-vestul Europei către nordul Africii — pictorii peşterilor din Spania şi Franţa au trecut peste Strâmtoarea Gibraltar (care, pe vremea aceea, probabil că avea mai puţin de 15 kilometri cât măsoară astăzi), s-au răspândit către răsărit şi către sud, au continuat să-şi făurească unelte de piatră şi au pictat stâncile din Tassili. Data probabilă a acestor migraţii corespunde cu data aproximativă la care au avut loc (conform cronologiei lui Platon) cutremurele catastrofale din Marea Atlantică şi scufundarea (poate că numai parţială) a marii insule care forma regatul principal al Atlantidei. Această coincidenţă de date ne duce, firesc, la presupunerea că, măcar o parte dintre locuitorii din sud-vestul Europei — şi, în primul rând cei ai regiunilor învecinate cu marea, unde cutremurele au fost mai puternic resimţite şi valurile (tsunami-urile) provocate de seism au făcut ravagii — îngroziţi de proporţiile uriaşe ale cataclismului şi temători că s-ar putea repeta, să fi căutat refugiu în ţinuturi mai adăpostite. Este încă o posibilă explicaţie a cauzelor migraţiilor dinspre Europa spre Africa, survenite în urmă cu circa douăsprezece milenii — explicaţie care ţine seama de existenţa şi dispariţia catastrofală a mult discutatei Atlantide.

Dacă pornim de la premisa că Arhipelagul Canarelor este o rămăşiţă a Atlantidei — a unui teritoriu mărginaş al vechilor atlantizi — este logic să presupunem că şi o parte a locuitorilor lui a emigrat după puternicele seisme de acum douăsprezece milenii. Şi atunci problema se poate pune invers: nu cro-magnionii africani (veniţi, mai înainte, din Europa) au populat primii Canarele, ci o parte dintre cro-magnionii canarieni (atlantizi?) au trecut în

Africa, în căutarea unor regiuni mai adăpostite — aşadar, scheletele şi craniile studiate de R. Verneau (şi de alţii) şi identificate foarte precis, nu aparţin unor imigranţi, ci unei populaţii aborigene, ceea ce, poate constitui o rezolvare, lipsită de complicaţii, a originii „misterioase" a celor mai vechi guanşi; rezolvare care, pe de o parte, nu exclude imigraţiile şi influenţele ulterioare (canaanită, cipriotă, cretană, cartagineză, numidiană, arabă etc.), dar, pe de altă parte, presupune, iarăşi, existenţa Atlantidei platonice şi a Canarelor ca rămăşiţă a ei.

Ipoteza poate constitui şi o explicaţie a izolării totale a insulelor una faţă de cealaltă, precum şi a aversiunii canarienilor faţă de ocean. Gaudio remarcă foarte judicios că: „lipsa cunoştinţelor maritime este uimitoare la vechii locuitori ai Canarelor, dacă ne gândim că insulele sunt atât de apropiate unele de altele încât le putem zări cu ochiul liber. Cum putem explica faptul că, timp de veacuri, nici un locuitor al vreuneia dintre numeroasele insule nu a avut vreodată ideea, fie chiar din curiozitate, să încerce prin vreun mijloc oarecare, să străbată braţul de mare, chiar şi cu o luntre scobită într-un trunchi de copac?". Iar explicaţia pe care o găseşte, pare într-adevăr logică: „Singurul indiciu acceptabil şi care ar putea servi drept bază a unui studiu asupra acestui subiect, este acela al credinţelor vechilor locuitori ai insulelor, ce aveau drept obiect marea, astfel încât, în cultul canarian, ceremoniile mării ocupau un loc pe primul plan. Apa oceanului ar fi putut exercita asupra psihologiei indigenilor o influenţă mistică şi supranaturală, care ar fi făcut ca ea să fie considerată drept un element inviolabil şi de neînfruntat. Guanşii din insula Tenerife, de pildă, urau apa atât de mult, încât nici unul dintre ei nu ştia să înoate."

În sprijinul celor de mai sus vine şi un episod tragic din timpul ocupării Canarelor: în cursul sângeroasei bătălii de la Acentejo, un grup de războinici guanşi urmărea câţiva spanioli care reuşiseră să se refugieze pe o stâncă la mică distanţă de ţărm; încercând să treacă peste îngustul braţ de mare pentru a ajunge la spanioli, guanşii se înecară cu toţii. „O altă soluţie a acestei enigme", continuă Gaudio, „ar fi aceea că primii locuitori ai arhipelagului au ajuns aici purtaţi de o furtună îngrozitoare, care le-a pus în primejdie viaţa timp de mai multe zile. Pierduţi pe oceanul dezlănţuit, pradă tuturor spaimelor şi, cuprinşi de ameninţarea morţii, vor fi făcut, poate, jurământ, în faţa divinităţilor tritoniene, de a nu mai viola niciodată valurile teribilului ocean."

În aparenţă, această teamă superstiţioasă faţă de mare a guanşilor constituie un argument puternic împotriva ipotezei atlantide a originii lor: Atlantida era o talasocraţie, un imperiu al mării aflat sub egida lui Poseidon şi a divinităţilor oceanului — locuitorii ei erau cei mai abili navigatori ai vremii. Aici intervine însă, din nou, îngrozitorul cataclism, în care, uriaşele valuri ale oceanului au pustiit regiuni întinse, înecând cea mai mare parte a continentului, împreună cu locuitorii lui. Este firesc ca supravieţuitorii să manifeste o „groază sfântă" faţă de mare, în care vedeau instrumentul răzbunării lui Poseidon, şi, poate că, Gaudio (care crede totuşi în realitatea istorică a Atlantidei) are dreptate când spune că „vor fi făcut un jurământ, în faţa divinităţilor tritoniene, de a nu mai înfrunta vreodată valurile teribilului ocean şi că acest angajament solemn s-a transmis prin tradiţie generaţiilor succesive, până când a devenit un principiu de nezdruncinat al credinţei insulare". Această teamă faţă de mare, atât de neobişnuită la o populaţie insulară, a avut repercusiuni asupra economiei şi alimentaţiei canarienilor: ei nu se îndeletni-ceau cu pescuitul, ci cu cultivarea pământului şi cu creşterea vitelor (oi, capre, porci), iar câinii îngrăşaţi erau un fel de mâncare foarte

apreciată — de unde şi numele dat de spanioli („Insulele Câinilor”), care, nu are nici o legătură cu cana de azucar („trestie de zahăr”), aceasta din urmă fiind adusă de arabi relativ târziu în sudul Spaniei, de unde a ajuns apoi şi în Canare.

O întâmplare ciudată, până astăzi nelămurită din lipsa unor dovezi materiale sau a unor texte demne de încredere, s-a produs în anul 1341, în timp ce o navă portugheză se afla în Gran Canaria. Portughezii au găsit aici, într-un loc situat între stânci, statuia unui bărbat gol, cu excepţia unui soi de şorţ de frunze de palmier; pe umeri, acest bărbat — pe care navigatorii lusitani l-au luat drept Hercule — purta un glob. Se pare că statuia a fost dusă la Lisabona, unde s-a pierdut în împrejurări rămase nelămurite. Dar poate că nu era vorba de Hercule — nişte simpli marinari din veacul XIV se puteau înşela în interpretarea figurilor mitologiei — ci, de acelaşi Atlas la care se pare că face aluzie şi anticul Solon (prin intermediul lui Platon), iar globul de pe umărul lui, era bolta cerească: aşa este foarte adesea reprezentat Atlas, fiul lui Iapet şi fratele lui Prometeu, în arta statuară de inspiraţie mitologică; evident că în acest caz este vorba de Atlas, întâiul născut al lui Poseidon şi rege în Atlantida.

Unul dintre argumentele adversarilor ipotezei originii atlantidice a vechilor guanşi este faptul că, pe nici una dintre cele treisprezece insule ale arhipelagu-lui nu s-au găsit urme ale unor construcţii monumentale (palate, temple) de felul celor descrise de Platon — construcţii care, în cadrul altor ipoteze (minoică, tartesiană ş.a.), au fost descoperite şi studiate de arheologi. Dar, nici partizanii respectivei ipoteze nu rămân datori cu răspunsul, anume: mai întâi, că Insulele Canare erau o regiune mărginaşă a Atlantidei, iar construcţiile monumentale se ridicau, fireşte, în regatul central şi cu osebire în marile centre,apoi că, spre deosebire de Cnossos în Creta şi Tartessos în Spania, unde au lucrat ani în şir expediţii arheologice organizate, cercetările din Canare au fost sporadice şi n-au mers „în adânc” (nici la propriu şi nici la figurat); şi, oricum, nu se ştie ce ne va aduce, în această privinţă, viitorul. Este citat, nu o dată, amiralul cartaginez Hannon, care, a întreprins (în jurul anului 480 î.e.n.) o călătorie în lungul coastelor apusene ale Africii; Hannon pretinde că n-a întâlnit oameni în Canare (populaţia s-a ascuns, probabil, în peşteri la sosirea galerelor cartagineze), dar, a descoperit ruine ale unor clădiri impunătoare; nu este exclus ca în cele două milenii şi jumătate care s-au scurs de atunci, ruinele respective să fi fost acoperite de pulberea adusă de vânturi, sau, măturate de valurile stârnite de furtuni, ori să se fi prăbuşit pur şi simplu, aşa cum se întâmplă uneori cu ruinele...

Problema originii guanşilor este încă departe de a-şi fi găsit rezolvarea: este greu acceptabilă ipoteza (totuşi, destul de răspândită astăzi) că o populaţie atât de înspăimântată şi, totodată, ostilă faţă de tot ce are legătură cu marea, să fi venit de pe continentul african tocmai pe calea mării — între coasta Africii şi insula cea mai apropiată sunt peste 80 km. Dacă excludem această ipoteză, ne rămâne posibilitatea de a alege între două soluţii: sau migraţia s-a produs când Insulele Canare mai aveau o legătură terestră cu continentul — ceea ce, nu exclude, ba chiar vine în sprijinul uriaşului cataclism relatat în textele platonice — sau n-a fost nici un fel de migraţie şi cei mai vechi canarieni sunt urmaşii atlantizilor, având caractere specifice asemănătoare cu ale populaţiilor din regiunile continentale înconjurătoare, cro-magnonii din paleoliticul superior, cu care erau contemporani şi înrudiţi.

În încercarea de a localiza, cu ajutorul textului lui Platon, aşezarea geografică a continentului dispărut, numeroşi atlantologi se referă la unica

indicaţie mai precisă, conţinută în capitolul 114 al *Dialogului Critias* şi care (în vers. cit.) sună astfel: „...celui mare, devenit rege (Poseidon), i-a dat un nume de la care şi-a primit denumirea şi întreaga insulă şi marea, numită Atlantică, căci numele întâiului fiu, devenit rege atunci, era Atlas. Celuilalt geamăn i-a revenit, prin tragere la sorţi, partea de la marginea insulei, în preajma Coloanelor lui Hercule, adică acea parte a ţării care astăzi se numeşte Gadeira şi care în greceşte se numea Eumelos, iar în limba băştinaşă Gadeiros. Acest nume a fost dat ulterior acestui întreg ţinut.”

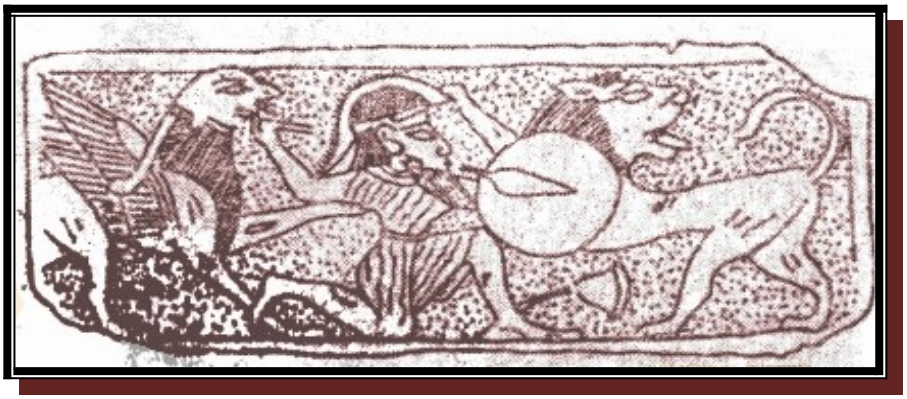

Fildeş fenician găsit la Carmona, în apropiere de Sevilla
(*după S. Moscati*)

În Gadeira, sau Gadir sau Gades, vom recunoaşte oraşul Cadiz de astăzi (în golful atlantic cu acelaşi nume, în Andaluzia spaniolă), întemeiat de fenicieni în jurul anului 1100 î.e.n. În apropierea Gadirului se afla şi mai vechiul Tartessos care, până astăzi, n-a putut fi localizat; din păcate, informaţiile noastre sunt ample şi precise, mai ales în privinţa cauzelor şi felului în care a dispărut înfloritorul Tartessos şi mai vagi în legătură cu dezvoltarea şi cultura lui.

După toate probabilităţile, Tartessosul era situat undeva lângă gura Guadalquivirului, nu departe de actualul Sanlucar de Barrameda — orăşel celebru pentru vinul său licoros-amărui cunoscut sub numele de manzanilla şi pentru faptul că, de aici a pornit Columb în a treia sa călătorie peste Atlantic (1498—1500), călătorie care avea să aibă pentru el urmări atât de nefericite. Era de la sine înţeles că Tartessos, aflat nu departe de Gadirul fenician — cu care întreţinea, de altfel, legături comerciale — a ajuns, la un moment dat, să stânjenească monopolul cartaginez al comerţului de dincolo de strâmtoare. Drept urmare, flota cartagineză — instrument al unui expansionism eminamente comercial, dar nu lipsit de brutalitate — ajutată de armata coloniei feniciene Gades, a împlinit profeţia biblicului Isaia, care preconiza distrugerea necredinciosului oraş Tarşiş: înfloritorul Tartessos a fost învins şi atât de bine şters de pe suprafaţa pământului, încât arheologii n-au izbutit nici până astăzi să-i găsească urmele.

Pentru a analiza valabilitatea argumentelor în favoarea unei identificări Tartessos-Atlantis trebuie, în lipsa unor date arheologice, să ne adresăm textelor antice. Toate izvoarele localizează Tartessosul în Baetica (Andaluzia de astăzi), în apropierea unor bogate mine de cupru, regiune socotită în antichita-tea clasică printre cele mai bogate din lume. Naturalistul Pliniu cel Bătrân elogiază Baetica pentru rodnicia ei, iar istoricul şi călătorul Poseidonis — într-un text păstrat prin intermediul lui Strabon — arată că fluviul Baetis (astăzi: Guadalquivir) era navigabil cale de 1.200 stadii (216 km) în amonte,

până după Cordoba, printre păduri de măslini şi că, Baetica (pe care o numeşte Turdetania) exporta ceară, miere şi răşină; navele ei sunt construite dintr-un lemn special care se găseşte numai aici, de asemenea, pescuitul tonului, stridiilor, scoicilor şi melcilor se practică intens.

Melcii de purpură erau una dintre marile bogăţii în economia antică. Mai întâi fenicienii, apoi cartaginezii, furnizori de purpură — materie colorantă roşie-violacee — extrasă din anumite specii de moluşte (*Murex brandaris* ş.a.) printr-un procedeu complicat care o făcea foarte scumpă. Purpura de Tir era renumită în toată lumea antică — pe ea se întemeia, în bună parte, economia feniciană şi dacă (în sec. VI î.e.n.). Amiralul cartaginez Himilcon, sfidând credinţele mitologice despre ceţuri veşnice, furtuni înspăimântătoare şi fioroşi monştri marini, a pornit în Atlantic, spre miazănoapte, în căutarea cositorului din Insulele Casiteride; nu este mai puţin adevărat că, un alt vestit navigator cartaginez, Hannon, s-a îndreptat către mările calde ale sudului în căutarea substanţelor colorante vegetale şi a „sângelui de şopârlă", despre care se spunea că ar simplifica şi ieftini fabricarea purpurei. Preţioasa purpură era încă o însemnată bogăţie a ţărmurilor Turdetaniei, şi, probabil că a fost şi una dintre cauzele care au determinat nimicirea atât de brutală a Tartessosului de către cartaginezi.

În nici o altă parte a lumii nu se găseau asemenea cantităţi uriaşe de metale, ne spune Poseidonios, care descrie şi procedeele de extragere a aurului, argintului, cuprului şi cositorului — şi avem toate motivele să-l credem, deoarece, nici până astăzi minele din munţii Andaluziei (Sierra Morena) nu sunt complet epuizate. Strabon numeşte Tartessosul „Ţara Argintului" şi povesteşte că fenicienii ar fi obţinut acolo o ancoră de argint în schimbul uneia de plumb. În unele lucrări de specialitate, Tartessos (şi valea Baetis) este socotit cel mai vechi centru metalurgic al Apusului, iar unii cercetători nu exclud posibilitatea ca aici să se fi fabricat pentru prima oară bronzul prin alierea cuprului (aramei) cu anumite cantităţi de cositor (staniu). Situat undeva la vărsarea Baetisului în Atlantic, Tartessosul era cel mai important port antic pentru exportul metalelor, aşa cum astăzi, de pildă, Sao Paulo este principalul port pentru exportul cafelei.

Conform tradiţiei, Tartessosul a fost întemeiat de navigatori lidieni, originari din Tursa, cu câteva decenii înainte ca fenicienii să-şi stabilească un contor comercial la Gades. Lidia antică, aşezată către mijlocul coastei apusene a Asiei Mici, la Marea Egee, era o ţară foarte bogată, datorită îndeosebi râului aurifer Pactol — până astăzi se foloseşte expresia „bogat ca un Cresus", acesta fiind numele ultimului rege al Lidiei, învins (în 546 î.e.n.) de perşii conduşi de Cirus. Amplasamentul oraşului lidian Tursa (sau Tyrsa) — uneori confundat cu Tirul fenician — n-a fost identificat, în ciuda investigaţiilor arheologice frecvente în regiune. După părerea unor cercetători contemporani (printre care Adolf Schulten şi Ivar Lissner), Tyrsenienii sau Ţyrrhenienii — aşadar lidienii din Tursa — sunt identici cu cei care, mai târziu, romanii îi vor numi etrusci: tartesienii ar fi, aşadar, de origine etruscă, respectiv lidiană. În sprijinul acestei afirmaţii, A. Schulten aduce argumente din domeniul toponimiei — denumiri comune în Turdetania şi Etruria — a căror origine se găseşte în Asia Mică, precum şi numele lui Arganthonion, rege al Tartessosului, (despre care Herodot ne spune că a murit la vârsta de 120 ani), nume desprins dintr-o rădăcină etruscă.

Trebuie spus că, deşi reprezintă opinia unor avizaţi cercetători contempo-rani, originea etruscă a tartesienilor este numai probabilă, nu şi sigură — după cum nici originea lidiană a etruscilor nu este pe deplin dovedită. Mărturii de netăgăduit vor fi obţinute, poate, după descifrarea

limbii etrusce (câteva succese s-au şi obţinut în această direcţie) sau prin identificarea şi dezvelirea ruinelor vechii Tursa, situate undeva pe coasta Asiei Mici, în preajma anticelor Milet sau Halicarnas, unde se află astăzi modeste aşezări de pescari şi pescuitori de bureţi.

„Undeva la gura Guadalquivirului, sub mlaştini, mai doarme şi astăzi cel mai bogat oraş al Europei antice" spune Ivar Lissner (în *Die Rätsel der grossen Kulturen*, Walter Verlag, 3 Auf., Olten und Freiburg, 1974 — „Enigmele marilor culturi"). Este probabil că descoperirea ruinelor acestui oraş — care într-o bună zi va trebui să se înfăptuiască, deoarece misiuni arheologice din diferite ţări, şi îndeosebi din Spania, cercetează cu râvnă regiunea — va aduce lumină în chestiunile controversate ale descendenţei lidiano-etrusco-tartesiane, şi, poate că, va lămuri şi unele chestiuni legate de ipoteza tartesiană a Atlantidei.

Această ipoteză s-a născut la începutul veacului nostru în Germania şi a rămas multă vreme un fel de monopol al oamenilor de ştiinţă germani, până aproape de zilele noastre când a găsit audienţă în rândurile arheologilor spanioli (care, în raport cu situarea Tartessosului, sunt la ei acasă...). Părintele ipotezei este Adolf Schulten, profesor la Universităţile din Erlangen (în Bavaria) şi Göttingen, care, a consacrat cincizeci de ani cercetărilor istorice şi arheologi-ce în Spania, unde, a făcut numeroase descoperiri. Vreme de patru ani a săpat şi în regiunea gurii Guadalquivirului, unde bănuia că se află ruinele Tartessosului, dar nu le-a găsit, ceea ce nu l-a împiedicat ca în studiul său despre Tartessos să emită respectiva ipoteză, sprijinită de argumente solide, pe care apoi şi-au însuşit-o O. Jessen, E. Meyer (care a întreprins şi el săpături în Andaluzia, în 1948), R. Hennig (cu unele reţineri) şi, mai recent, Ivar Lissner; acesta din urmă nu are nici un fel de reţineri şi afirmă despre Schulten (în op. cit.) că „...presupunerea lui, că Tartessos a fost oraşul legendar Atlantis, este una dintre cele mai îndrăzneţe descoperiri ale arheologiei şi istoriei antice."

Poate că Schulten are oarecare dreptate când remarcă: „Este greu de înţeles că Atlantida a fost căutată pretutindeni, chiar şi în Spitzbergen şi în America, dar numai în Tartessos nu. Aceasta este foarte nelogic, pentru că, aceia care, în general, atribuiau realitate mitului, ar fi trebuit să caute Atlantida nu în locuri necunoscute, ci în locuri cunoscute". Dar să vedem care sunt argumentele în favoarea ipotezei tartesiene, aşa cum sunt expuse de adepţii ei mai noi, în lumina descoperirilor arheologice recente - argumente care au ca punct de plecare tot textele antice.

În legătură cu aspectul regiunii, Strabon (în *Geografia* lui) şi Pausanias (în însemnările sale de călătorie) relatează că, între 500 şi 100 î.e.n, Guadal-quivirul nu mai avea decât două braţe dintre cele trei pe care le avusese mai înainte — şi care treceau printr-un lac numit de cei vechi, Lacus Ligustinus — astfel încât, la gura râului se formau insule, sau, poate că, numai o singură insulă mai mare. Lacul s-a transformat încetul cu încetul într-o mlaştină — prin partea locului i se spune astăzi *marisma* — iar braţul nordic al Guadalquivirului s-a împotmolit din pricina aluviunilor nisipoase. Dacă insula de la gura râului era într-adevăr Atlantis, atunci unele afirmaţii ale textului platonic capătă sens: acele „potopuri" care sugerează inundaţii, dispariţia insulei care s-a scufundat (sub aluviuni?), navigaţia „împiedicată de o mare cantitate de noroi pietrificat" ş.a. Cum Guadalquivirul are acum un singur braţ între regiunea mlăştinoasă şi mare, nu mai poate fi vorba de o insulă.

În afară de aceasta, nu este neapărat necesar ca insula să se fi aflat aproape de ţărmul mării: formată de braţele Guadalquivirului navigabil, era situată, potrivit ipotezei lui Schulten, la câţiva kilometri în interior; de altfel,

şi despre capitala atlantizilor ni se spune că era situată pe un canal de legătură (sau estuar), la 50 stadii (circa 9 km). În *Critias* se arată că oraşul principal al atlantizilor era înconjurat de trei inele de apă — care ar putea fi cele trei braţe ale Guadalquivirului, anticul Baetis (probabil amenajate prin îndiguiri şi canalizări) care înconjurau insula şi oraşul Tartessos.

Bogăţia Atlantidei, ne spune Platon, era atât de mare încât n-a mai fost vreun regat care înainte sau după pieirea ei să fi atins asemenea stare înfloritoare. Or, Tartessos era printre cele mai bogate oraşe ale Europei apusene, iar metalele care se extrăgeau în regiune corespund aproximativ cu cele menţionate în *Critias*. Părerea unor cercetători (între alţii chiar A. Schulten) că în Turdetania cositorul era un metal rar este contrazisă de alţii (printre, care I. Lissner); şi apoi, Tartessos era, după toate probabilităţile, şi un port de tranzit — prin intermediul lui se comercializa mare parte a cositorului adus din Insulele Casiteride (denumire prin care, conform unei păreri astăzi aproape unanim acceptată, era desemnat sudul Angliei, probabil regiunea Cornwall, unde se află până în zilele noastre importante mine de cositor). De altfel, intensa activitate portuară, menţionată atât în textele platonice despre Atlantida, cât şi în cele istorice şi geografice despre Tartessos, este încă un argument în favoarea ipotezei tartesiene.

Printre cercetători a suscitat vii discuţii metalul pe care Platon îl denumeşte orichalc, frecvent, tradus prin „aramă de munte”; socotit al doilea ca preţ după aur, orichalcul era utilizat în capitala Atlantidei la împodobirea lăcaşelor de cult. Grecii desemnau prin termenul *chalcos* metalele în general şi îndeosebi aliajele de aramă; orichalcul este pomenit de Horner şi de Hesiod, iar mai târziu, Pliniu l-a preluat sub forma latinizată aurichalc (aur-aramă). S-au emis tot felul de păreri, unele de-a dreptul năstruşnice cu privire la compoziţia orichalcului — că ar fi bronz cu fosfor, bronz cu aluminiu, bronz cu beriliu, ba chiar că nici n-ar fi un aliaj metalic, ci... chihlimbar (electrumul vechilor greci). N.F. Jirov (în op, cit.) arată pe bună dreptate că, realizarea de aliaje speciale era inaccesibilă metalurgiştilor din antichitate, care nu puteau obţine temperaturi foarte înalte şi foloseau procesele cu carbon, singurul reductor puternic cunoscut atunci. Cât despre chihlimbar, este greu de imaginat că atlantizii aveau la dispoziţie asemenea cantităţi uriaşe ale acestei răşini preţioase (aduse în condiţii grele din regiunile nordice), încât să căptuşească porţiuni mari ale cupolelor şi să îmbrace cu ea coloanele templelor. Dacă pornim de la presupunerea că orichalcul Atlantidei era un aliaj de aramă cu un metal redus de carbon la temperaturi nu prea înalte, totul pledează pentru — orichalcul ar fi, deci, alamă sau tombac, în favoarea cărora vine şi culoarea (gălbuie sau galben-roşiatică), precum şi faptul că aceste aliaje sunt maleabile, ductile, uşor de prelucrat. Este adevărat că în antichitatea timpurie aliajele cupru-zinc sunt foarte rare, dar nu necunoscute: într-un mormânt egiptean datând de la limita dintre mileniile IV şi III s-a descoperit o brăţară socotită a fi cel mai vechi obiect de alamă.

Cel mai important lăcaş de cult al atlantizilor era templul lui Poseidon, edificiu monumental ridicat pe malul mării. În templu se afla o coloană de orichalc în care erau gravate legile date de Poseidon, precum şi cronicile atlantizilor. Pe de altă parte, Strabon relatează despre inscripţii tartesiene în versuri şi proză, de asemenea, despre legi cu o vechime de 6.000 ani. Săpăturile arheologice întreprinse de Schulten pe malul oceanului au dus, deocamdată, numai la descoperirea ruinelor unei aşezări romane târzii — dar sub temelia uneia dintre casele romane s-a găsit un inel cu o inscripţie grecească datată (probabil) din veacul VII sau VI î.e.n, aşadar din perioada

de înflorire a Tartessosului. Din păcate, în această regiune, unde dunele nisipoase alternează cu locurile mlăştinoase, pânzele de ape freatice se află uneori la numai 1,50 metri adâncime, ceea ce creează uriaşe dificultăţi arheologilor. Cercetătorii sunt convinşi că — având în vedere că de la distrugerea Tartessosului s-au scurs două milenii şi jumătate (oraşul a înflorit vreme de şase veacuri, între 1100 şi 500 î.e.n.), el trebuie căutat sub un strat de 6-7 metri, poate chiar mai mult, în regiunea cuprinsă între Sanlucar de Barrameda şi Cadiz; din pricina apelor subterane aflate atât de aproape de suprafaţă şi a locurilor mlăştinoase, sunt necesare amenajări speciale şi instalarea unor pompe, ceea ce face ca aceste cercetări să fie legate de cheltuieli foarte mari.

„Doamna din Elche” (sec. V î.e.n.) cu bijuterii şi podoabe reprezentând arta tartessiană târzie (după I. Lissner)

Unii atlantologi sunt împotriva unei identificări Atlantis-Tartessos, sau mai bine zis, sunt pentru o identificare... parţială; astfel, N.F. Jirov, referindu-se la cercetările lui A. Schulten din 1923—1926 şi ale lui E. Meyer din 1948, remarcă: „Toate aceste insuccese în căutarea Tartessosului pe teritoriul Spaniei nu ni se par întâmplătoare [...]. Tartessosul trebuie identificat nu cu Atlantida în întregul ei, ci numai cu regatul celui de-al doilea fiu al lui Poseidon, Eumelos, în compunerea căruia intra, probabil, şi regiunea Spaniei învecinată cu Gadeira (Gades). Acest regat s-a scufundat cel mai târziu şi, probabil, a existat încă în secolul VI î.e.n, ce-i drept sub forma unei rămăşiţe neînsemnate — mica insulă Tartessos”. Cu alte cuvinte, capitala Atlantidei cu construcţiile ei monumentale (palatul regal, templele lui Clito şi al lui Poseidon, hipodromul ş.a.) nu trebuie confundată cu Tartessos, care era (probabil) unul dintre oraşele regatului lui Eumelos; aşa cum s-a spus şi despre Insulele Canare — Turdetania ar fi fost, deci, un teritoriu mărginaş al Atlantidei. După părerea atlantologului sovietic, Tartessos-ul „a fost căutat acolo unde n-a fost niciodată”, de vreme ce s-a scufundat. Este un punct de vedere care găseşte sprijin în unele antecedente istorice: oraşul antic

Sibaris, de pildă, renumit pentru viaţa de petreceri şi huzur a locuitorilor săi, este şi el „înmormântat” pe ţărmul Lucaniei italice, acoperit de aluviunile vechiului Crathis.

Istorici şi arheologi spanioli continuă în zilele noastre cercetările începute în urmă cu decenii de germani. În ultimii ani, muzeele arheologice de la Cadiz, Sevilla şi Cordoba s-au îmbogăţit cu numeroase piese descoperite de săpăturile întreprinse aici: ceramică de origine cartagineză şi grecească, statuete şi sculpturi în fildeş, precum şi bijuterii, între care, aşa-zisul „tezaur de la Carambolo”, compus din 21 piese de aur, stă mărturie pentru stadiul avansat al artei orfevrilor tartesieni. Cercetările din ultimele două-trei decenii par să ducă la concluzia că Tartessos n-a fost un simplu oraş, ci, centrul unui regat puternic care, la un moment dat, cuprindea teritoriile provinciilor actuale Andaluzia, Granada şi Murcia, locuite de populaţia relativ numeroasă a vechilor iberi, pe care patricienii din Tartessos îi numeau turdetani.

Unul dintre cei mai buni cunoscători ai culturii tartesiene, profesorul Antonio Blanco Freijeiro din Madrid, arată: „Izvoarele scrise menţionează că, asupra neguţătorilor străini porniţi în călătorii îndelungate până în Peninsula Iberică, o atracţie dintre cele mai puternice o exercitau bogăţiile oraşului Tartessos, centru al întregului sud iberic [...]. Tartessos era nucleul unei regiuni bogate în mine, vite şi culturi agricole. Cât de mare era puterea de atracţie a Tartessos-ului reiese chiar din amplasamentul coloniilor feniciene pe ţărmurile Andaluziei şi din încercarea grecilor de a se stabili tot acolo, la Mainake, Malaga de astăzi. Descoperirile arheologice din ultimii ani — cana de la Valdegamas, bronzul de la Carriazo şi altele — ne pun în faţa unei probleme captivante, al cărei răspuns ar putea să confirme imaginea pe care autorii antici ne-o dau despre Tartessos. Căci ei văd în tartesieni şi în turdetani, ca urmaşi ai acestora, un popor cu o cultură veche şi remarcabilă, cultură care se manifestă în literatura lor, în viaţa civică şi în organizarea lor socială.”

În fond, nu este chiar atât de important dacă Tartessos a fost capitala regatului principal al Atlantidei sau numai un oraş din ţara mărginaşă a regatului Eumelos — punte de legătură între Atlantida şi apusul Europei.

Cercetările arheologice care se întreprind în sud-vestul Peninsulei Iberice n-au dus, ce-i drept, la descoperirea Tartessos-ului, dar au confirmat existenţa lui, prefigurată documentar în texte mai mult sau mai puţin legendare (*Biblia*, Homer), dar şi în cele ale unor autori antici de prestigiu (Hesiod, Strabon, Pliniu, Pausanias). Aceste cercetări continuă în zilele noastre; vor confirma ele, oare, ipoteza tartesiană, îmbrăţişată cu atâta căldură de câţiva valoroşi oameni de ştiinţă contemporani?

Creta, Canarele, Tartessos — trei dintre cele peste douăzeci de ipoteze emise în legătură cu localizarea Atlantidei — s-au menţinut cu tenacitate până în zilele noastre poate şi datorită faptului că au preluat câte ceva din prestigiul oamenilor de ştiinţă care le-au enunţat şi argumentat. Şi ele pornesc, firesc, de la premisa că Atlantida a existat, că relatarea din *Timeu* şi *Critias* este ecoul îndepărtat al unor întâmplări reale.

S-a scurs aproape un veac de când un ziarist american, I. Donelly (în *Atlantis*, *the Antedeluvian Word*, New York, 1882) a încercat să demonstreze existenţa Atlantidei; multă vreme, acest amator dotat cu oarecare cultură şi cu multă imaginaţie, a fost pe nedrept dat uitării — poate că trebuie privit ca primul atlantolog modern (lucrarea sa, revăzută şi completată de E. Sykes, a apărut la Londra şi New York în 1949) şi în acelaşi timp printre primii care au fundamentat mult disputata ipoteză a originii comune a vechilor culturi

americane avansate (maya, inca ş.a.) şi culturile mediteraneene. Printre altele, Donelly arată că: la multe popoare există legende despre un potop, o catastrofă de proporţii planetare, care poate că-şi trage originile din scufundarea Atlantidei; între culturile situate de o parte şi cealaltă a Atlanticului există anumite analogii care par să arate că Atlantida este ţara lor de origine — de pildă egiptenii îşi înmormântau morţii cu faţă spre apus, iar incaşii cu faţa spre răsărit, la mijloc aflându-se Atlantida; Quetzalcoatl, zeul maiaşilor şi aztecilor, este reprezentat cu barbă (amerindienii sunt mai degrabă spâni), el a venit din răsărit, aducând cu el cultura şi a plecat tot spre răsărit, făgăduind că se va întoarce; atât în lumea mediteraneană cât şi în America trăiau popoare care împărţeau anul în 360+5 zile şi ecliptica în douăsprezece zodii patronate de animale; analogii se constată şi în privinţa veşmintelor, sculpturii în piatră şi arhitecturii monumentale, de asemenea, în anumite obiceiuri — de plidă, în familiile domnitoare din vechiul Egipt şi la incaşii din Peru se practicau căsătoriile între frate şi soră pentru păstratea purităţii sângelui regal de origine divină.

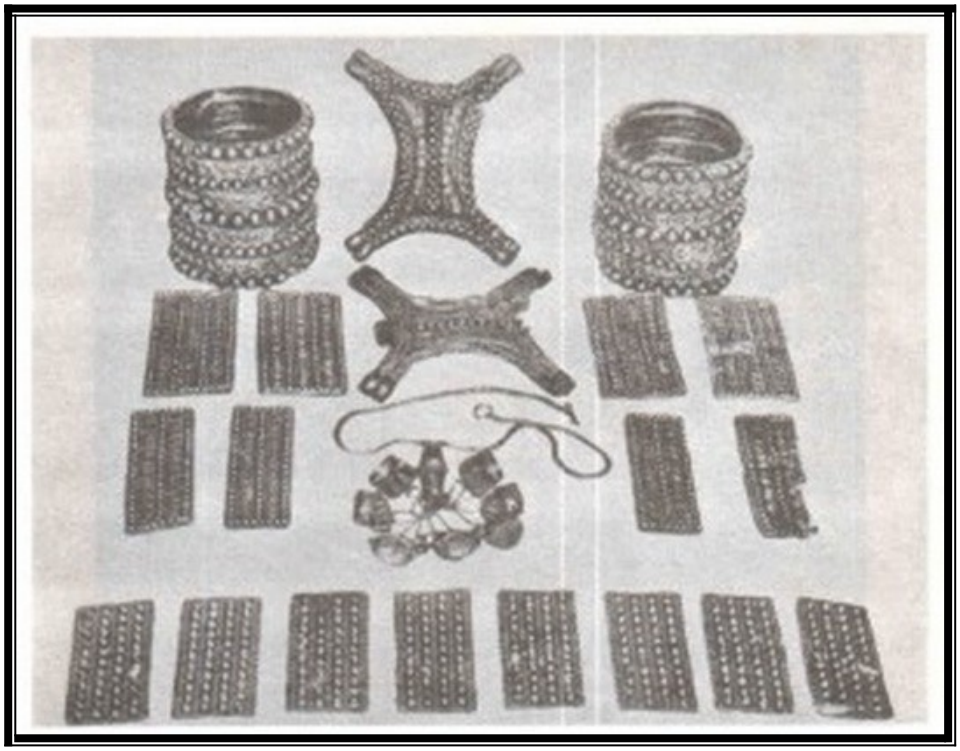

Tezaurul de la El Carambolo - 21 piese reprezentative pentru arta orfevrilor din Tartessos (*după I. Lissner*)

Peste trei veacuri s-au scurs de când eruditul iezuit Athanasius Kircher căuta Atlantida în Marea Sargasselor şi aproape un veac de când ziaristul I. Donelly a fundamentat, probabil fără să-şi dea seama, atlantologia — disciplină căreia unii îi mai contestă dreptul la existenţă, dar care, totuşi există, de vreme ce, în domeniul acesta s-au scris peste două mii de lucrări, apar patru periodice (la Paris, Londra, Genova şi în Insulele Azore) şi s-au constituit mai multe societăţi naţionale şi internaţionale specializate.

E adevărat că uneori atlantologia a fost folosită în scopuri care n-au nimic comun cu ştiinţa — s-a vorbit despre misterioase cărţi sfinte, despre vechi documente şi inscripţii criptografice tibetane, indiene sau egiptene, în discuţii au intervenit teosofi şi ocultişti, s-a vânturat şi ideea unei legende ezoterice a Atlantidei şi, în legătură cu cultura atlantizilor, s-a vorbit de

„Vârsta de aur a omenirii”; toate aceste aberaţii (pe care Jirov le califică pe bună dreptate ca „gunoi pseudoştiinţific”) n-au nici o legătură cu atlantologia şi cu problemele pe care şi le propune ea spre rezolvare.

Pe de altă parte, mitul Atlantidei a inspirat câţiva scriitori de seamă — printre care, Jules Verne, Pierre Benoit, A. Conan Doyle, Alexei Tolstoi — a inspirat poeţi, dramaturgi, scenarişti de film şi de televiziune. Dar, înainte de orice, trebuie să ţinem seama de faptul că legenda Atlantidei a stârnit un interes larg printre oamenii de ştiinţă, a determinat cercetări serioase în domenii variate ca istoria, arheologia, geologia, oceanografia, antropologia, etnografia — cercetări care au dus la rezultate valoroase; astfel că, parafrazând vorba de duh a unui rege al Franţei, am putea spune: „Dacă Atlantida n-a existat, merita să fie inventată”...

ENIGMELE CULTURILOR MEGALITICE

„Avebury şi Stonehenge constituie cele mai uimitoare construcţii preistorice nu numai din Insulele Britanice, dar din întreaga lume. Ambele pot fi pe drept cuvânt comparate cu nişte catedrale.”

V. Gordon Childe în ***Prehistoric Communities of the British Isles****, 1949.*

„Nu ştim de ce oamenii au simţit nevoia să ridice asemenea construcţii colosale, fiind vorba de populaţii foarte primitive, nomazi trăind din vânătoare şi cules şi necunoscând încă folosinţa metalelor; nu ştim de ce aceste construcţii îmbrăcau forme geometrice foarte simple [...] nu ştim nici de ce unele dintre aceste construcţii par a fi fost concepute în funcţie de date astronomice precise...”

Denis Roche în ***Carnac****, 1962.*

„Dacă păşeşti pe un dâmb acoperit cu iarbă sau cu tufe şi copaci, şi dacă simţi că această proeminenţă a fost cândva ridicată în mod artificial, atunci opreşte-te. Sub dâmb, poate că un om a amenajat, în vremurile preistorice, un mormânt uriaş.”

Ivar Lissner, în ***Die Rätsel der grossen Kulturen****, 1974.*

CROMLEH: Monument megalitic cu caracter sacru, din epoca bronzului, alcătuit din mai multe pietre verticale dispuse în cerc, la distanţe egale, în jurul unei pietre mai mari (din fr. *cromlech*).

Dicţionarul explicativ al limbii Române, 1975.

DOLMEN: Monument funerar megalitic, format dintr-o lespede mare de piatră aşezată orizontal pe altele dispuse vertical (din fr. *dolmen*).

Idem.

MENHIR: Monument megalitic (funerar sau de cult, întâlnit mai ales „în provincia Bretagne sau în sudul Angliei), construit dintr-un bloc înalt de piatră necioplită, aşezat vertical, izolat sau în grup (din fr. *menhir*).

Ibidem.

- **STONEHENGE: TEMPLU AL SOARELUI SAU OBSERVATOR ASTRONOMIC?**
- **MISTERIOASELE SEMNE DE PE MEGALITELE DIN MORBIHAN.**
- **MALTA, LEAGĂN AL CONSTRUCŢIILOR MEGALITICE DIN EUROPA?**
- **HIPERBOREENII ŞI POPULAŢIILE PRECELTICE.**

Nimeni n-a reuşit încă să întocmescă o statistică a monumentelor megalitice din Europa; o cifră ceva mai precisă — circa 200 aliniamente în cercuri, de obicei concentrice — pare să existe pentru Insulele Britanice; în apusul şi nordul Europei, ele sunt apreciate la 40.000 până la 50.000: uriaşe blocuri de piatră necioplită, înfipte parţial în sol, fie izolat, fie sub formă de trilite (dolmene) sau dispuse după o geometrie a cărei semnificaţie ne scapă. Au fost ridicate, probabil, între anii 3000 şi 1500 î.e.n. în ţările scandinave şi insulele britanice, în nord-vestul Germaniei, în Bretania, Spania, Portugalia şi până în insulele din apusul Mediteranei — uriaş arc de monolite, trilite, lungi alei de piatră şi cercuri mai mult sau mai puţin regulate, monumente ale unei (sau unor?) culturi enigmatice, înfruntând *Timpul* cu trăinicia şi durabilitatea pietrei.

În greceşte, *megas* înseamnă mare, iar *lithos* este piatra: aşadar, pietre mari. Trilitele — două pietre înfipte vertical în sol, acoperite de o placă orizontală — marchează de obicei un mormânt şi se mai numesc dolmene,

termen de origine celtă (bretonă): *taol* este masă, iar *men* înseamnă piatră, fiindcă, într-adevăr, ele seamănă cu nişte imense mese de piatră. Menhirul este tot de origine celtă (*hir* = lung), iar cromlehul, prin care sunt desemnate aliniamentele circulare, provine din velşă (*crom* = oval şi *llech* = piatră).

Nu este o simplă întâmplare că termeni ca dolmen, cromleh şi menhir sunt printre cele care s-au păstrat din limba celţilor — o ramură a familiei limbilor indoeuropene, astăzi reprezentată mai ales în irlandeză, gaelica scoţiană, velşă şi bretonă. În mileniul I î.e.n, triburile de celţi populau mai ales teritoriile de azi ale Franţei, Marii Britanii, Irlandei, Belgiei, nordul Spaniei şi Italiei. Este firesc ca denumirile acestea să fie de origine celtă, de vreme ce, respectivele monumente megalitice se află pe teritoriile locuite odinioară de celţi. Ceea ce nu înseamnă că celţii sunt constructorii lor: câţiva dintre cercetătorii mai noi au emis ipoteza că sunt mult mai vechi, că populaţiile celte le-au preluat că atare, dându-le aceeaşi destinaţie: locuri de sepultură şi lăcaşe de cult.

Oamenii de ştiinţă au căutat o explicaţie a faptului că imensa majoritate a monumentelor megalitice se găsesc în regiunile de litoral sau, în orice caz, nu prea departe, în interiorul acestor regiuni. Să fi fost ele, oare, închinate unor divinităţi ale mării? Sau poate că explicaţia este mai simplă: regiunile de litoral au avut întotdeauna un avans în ce priveşte evoluţia faţă de cele din interior — marile culturi s-au dezvoltat în Mesopotamia udată de Tigru şi Eufrat şi mărginită de Golful Persic (Regiunea Golfului, cum i se spune din ce în ce mai frecvent astăzi), pe coastele Asiei Mici, în regiunea Mării Egee şi a Mediteranei în general. „Marea şi navigaţia au fost cei mai mari pedagogi ai umanităţii. Mările au promovat capacitatea de creaţie a oamenilor, i-au făcut inventivi şi le-au stimulat inteligenţa prin schimbul de idei cu popoare depărtate” (I. Lissner în op. cit.).

Cine sunt, prin urmare, constructorii ciudatelor monumente? Căror scop serveau ele? Putem, oare, vorbi despre o „cultură megalitică”?

Monumentele megalitice i-au preocupat pe oamenii de ştiinţă încă din Evul Mediu.

În secolul XII, Geraldus Cambrensis (Cambria este numele medieval al Ţării Galilor) scria: „Odinioară, se găsea în Irlanda o imensă îngrămădire de pietre, numită Dansul Uriaşilor, deoarece nişte uriaşi ar fi adus aceste blocuri de piatră din regiunile cele mai depărtate ale Africii, apoi le-au aşezat pe câmpia de la Killarney, nu departe de Castel Naas, şi toată lumea admira atât greutatea enormă a acestor blocuri, cât şi aranjamentul lor armonios. Conform unei tradiţii engleze, regele Aurelius Ambrosius ar fi pus ca aceste pietre să fie transportate din Irlanda în Marea Britanie cu ajutorul vrăjitorului Merlin.”

Se pare că această tradiţie s-a păstrat vreme de veacuri — de ea pomenesc mai mulţi autori, de la cronicarul Geoffrey of Monmouth (circa 1100—1154) şi până la Olaus Magnus, eruditul învăţat din Uppsala, care (în *Historia de gentibus septentrionalibus*, 1555) vorbeşte şi el de *chorea gigantum* — Dansul Uriaşilor. În 1575, Camden emite ipoteza că Stonehenge este un monument funerar; în 1620 Inigo Jones, arhitectul preferat al regelui Iacob I, publică o lucrare conţinând gravuri admirabile şi planşe în care reconstituia monumen-tul de la Stonehenge, demonstrând că era un templu roman; în 1665 John Aubrey îl contrazice, afirmând că era un sanctuar druidic. Primul care a remarcat că intrarea complexului megalitic de la Stonehenge este orientată după soare a fost Stukeley (în 1724), care, de aici, trăgea concluzia că este o construcţie ridicată de preoţi egipteni refugiaţi în Anglia. Abia în secolul XIX, James Fergusson redactează primul

studiu ştiinţific fundamentat despre monumentele megalitice europene, iar la sfârşitul secolului (în 1895) Barclay este în măsură să întocmească o amplă bibliografie în legătură cu această temă.

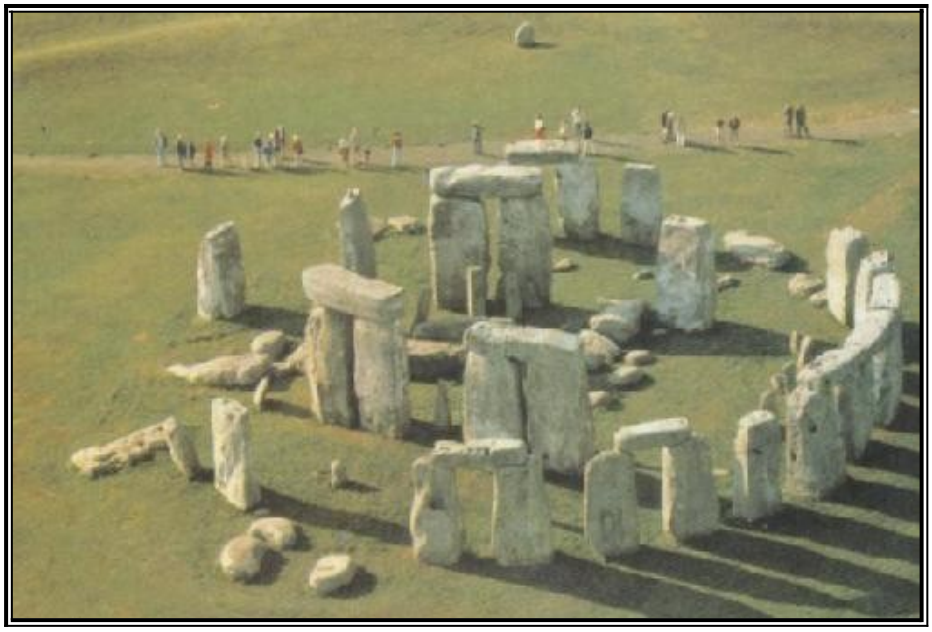

Ansamblul megalitic de la Stonehenge - fotografie luată din avion

În Franţa, aceste preocupări sunt mai sporadice; monumentele megalitice din Bretania au trezit, în vremurile mai noi, interesul a doi ofiţeri — amiralul Reveillère şi comandantul Devoir — care au întreprins aici cercetări şi au redactat studii documentare, citate de toţi cercetătorii din zilele noastre.

Nici unul dintre cercetătorii care s-au ocupat de aceste construcţii megalitice n-a pus la îndoială caracterul lor de cult. Importanţa pe care constructorii o acordau sanctuarului de la Stonehenge, de pildă, reiese şi din faptul că, dacă mare parte din blocurile de gresie au fost extrase din carierele învecinate, altele provin de la mari depărtări — din munţii Prescellys (Presly), aflaţi la 300 kilometri distanţă. Ipoteza lui Gowland, că aceste blocuri foarte grele ar fi fost cărate aici de gheţari, nu pare să fie confirmată de structura reliefului; specialiştii înclină să creadă că au fost aduse pe calea apei — prin metode asemănătoare celor folosite la transportarea pietrelor pentru Marea Piramidă de la Giseh, dar nu este exclusă nici provenienţa de la cariere învecinate, astăzi dispărute.

Deşi, după cum vedem, ipotezele nu lipsesc, chestiunea transportului megalitelor este departe de a fi găsit explicaţie cât de cât mulţumitoare. La Bagneux, lângă Saumur, există o piatră de mormânt lungă de 18,6 metri şi lată aproximativ de 5 m — oare cum a fost ea transportată de oamenii de acum patru milenii? Semnificativă, în această privinţă, este o întâmplare (relatată şi de I. Lissner în documentata lucrare din care am mai citat) din anul 1840: la construcţia unui pod, inginerii au hotărât să folosească unul dintre marile megalite din regiunea Saumur; pentru a transporta uriaşa piatră până pe malul râului, au trebuit să fie folosiţi 36 boi şi numeroşi tăvălugi din trunchiuri de stejar — fiecare dintre trunchiuri cu diametrul de un metru. Ne închipuim ce dificultăţi ridica un asemenea transport în urmă cu 3.500—4.000 ani, când animalele de povară erau rare, tăierea copacilor şi

confecţionarea frânghiilor se făceau cu mijloace primitive, iar distanţele de parcurs erau de multe ori enorme.

Tot aşa trebuie să avem în vedere că megalitul de la Saumur — care, după ce vreme de milenii a străjuit un mormânt, a fost folosit de oamenii practici ai secolului XIX să le înlesnească trecerea peste un râu — nu era nici pe departe cel mai greu; o piatră din dolmenul Mount-Browne (Irlanda) cântăreşte circa 100 tone, iar la Locmariaquer (pe malul Golfului Morbihan) celebrul menhir Mané er H'rolk (în celta-bretonă: „Piatra Zânelor”) măsura, înainte de se prăbuşi sfarâmându-se în patru fragmente, peste 20 metri şi cântărea 347 tone. Pentru transportarea unui volum de piatră egal cu cel al menhirului de la Locmariaquer ar fi astăzi necesare cinci dintre cele mai moderne vagoane de cale ferată.

Dintre complexele megalitice aflate în Insulele Britanice, două — cele de la Stonehenge şi Avebury — se detaşează net prin dimensiunile lor impresionante, ingeniozitatea concepţiei şi execuţia care a cerut un volum uriaş de muncă.

Pentru Stonehenge, metodele moderne de datare au stabilit, o vechime de 3.500—4.000 ani; datarea a fost posibilă datorită faptului că, în 1950 s-au găsit în mormintele de aici, resturi provenite din incinerări, care, cercetate prin metoda radio-carbonului, au dat o vechime situată între 2123 şi 1573 î.e.n.; cercetările arheologice par să confirme această datare (totuşi aproximativă): s-a stabilit că blocurile au fost prelucrate cu unelte de piatră, asemenea unelte fiind, de altfel, găsite şi în numeroase morminte descoperite în împrejurimi şi contemporane cu sanctuarul (arheologii britanici numesc perioada aceasta „Secondary Neolitic Culture”).

Trilite din ansamblul de la Stonehenge.

Timpul n-a cruţat complexul megalitic de la Stonehenge; mărturii scrise arată că una dintre cele mai mari pietre s-a prăbuşit din poziţia ei verticală cu puţin înainte de 1574, alta în 1620, un trilit s-a răsturnat la 3 ianuarie 1797 şi altul la 31 decembrie 1900; blocul cel mai mare, cunoscut sub numele de „long stone”, a căzut la 2 noiembrie 1911. De fapt, data prăbuşirii nu are cine ştie ce importanţă, iar cauza este mereu aceeaşi: Timpul;

măcinate de intemperii vreme de milenii, plăcile orizontale ale dolmenelor, de pildă, se dezechilibrează şi nici măcar nu este nevoie de vânt prea puternic ca să le răstoarne.

Avebury (menţionat prima oară într-o chartă a regelui Athelstan din anul 939), aflat la numai 22 kilometri de Stonehenge, are, de asemenea, dimensiuni impresionante. La origine era alcătuit din 650 blocuri de piatră dispuse în cercuri (*stone circles*) sau în aliniamente (*stone avenues*), dar multe dintre blocuri au fost ulterior deplasate, în parte din pricina zelului exagerat al unor călugări din evul mediu timpuriu, în parte pentru a fi utilizate la alte construcţii; de altfel, satul Avebury se ridică în mijlocul cercului de megalite înalte de 4 m, ceea ce, fără îndoială că e în avantajul aspectului pitoresc al aşezării, dar îngreunează mult cercetările arheologilor.

Asupra scopului complicatei construcţii de la Stonehenge părerile specialiştilor diferă. Ipoteza emisă de James Fergusson în 1872, că ar fi un lăcaş consacrat cultului soarelui, a prevalat multă vreme, iar cercetările din 1880 ale lui sir W.M. Flinders Petrie (care, mai târziu, îşi va cuceri incontestabile merite în domeniul egiptologiei) au dus la aceeaşi concluzie. În favoarea ei pare să pledeze însuşi planul construcţiei: la mijloc se află aşa-zisa Piatră a Altarului, în jurul căreia sunt pietre înalte de 2—2,5 metri dispuse în formă de potcoavă; o altă potcoavă, exterioară, este formată din 5 trilite mari, încercuite de 30 de pietre înalte de 4,5 metri şi acoperite cu o cunună de pietre plate. Ansamblul este înconjurat de un zid de pământ perfect circular, al cărui diametru măsoară 110 metri. Un drum destul de larg duce către acest ansamblu, Piatra Altarului aflându-se la capătul axei medii a acestui drum. Or, în mileniul II î.e.n. această axă medie era îndreptată, în ziua solstiţiului de vară (21 iunie), exact către punctul din care răsărea soarele!

Ipoteza după care Stonehenge ar fi fost un sanctuar dedicat cultului soarelui a găsit, după Fergusson şi Flinders Petrie, numeroşi adepţi; chiar în zilele noastre, autori ca Fernand Niel (în *Stonehenge*, *temple mystérieux de la préhistoire*, Ed. Robert Laffont, Paris, 1974) n-au exclus-o, deşi, alţi cercetători înclină către o ipoteză mai nouă (având adepţi mai cu seamă printre astronomi). Referindu-se la orientarea axei medii, I. Lissner este de părere: „Chiar dacă ar fi aşa, este totuşi greşit ca din aceasta să tragem pur şi simplu concluzia că Stonehenge a fost un «templu al soarelui». Cele mai multe sanctuare şi cele mai vechi morminte, de asemenea, toate catedralele noastre, privesc către est, acolo de unde răsare soarele...”.

Majoritatea monumentelor megalitice serveau şi ca loc de sepultură. La cele mai recente, piatra terminală prezintă o cavitate rotundă sau ovală; în accepţia constructorilor, ea era menită să primească sufletul celui înmormântat — poate că aici se depuneau şi hrana şi băutura destinate decedatului. Acelaşi Ivar Lissner este de părere că, scobiturile care s-au păstrat până astăzi în casele vechi din regiunea cursului superior al Rhonului, constituie o perpetuare a acestei tradiţii străvechi, deşi populaţia din partea locului nu-i mai cunoaşte semnificaţia.

Cultul morţilor era, oare, legat de cel al soarelui? Nici această ipoteză nu poate fi categoric exclusă. Poate că, la început, locul de sepultură servea numai pentru oficierea riturilor legate de cultul morţilor, apoi, monumentele înmulţindu-se şi extinzându-se după un plan anume, ansambul respectiv a devenit sanctuarul unui trib sau chiar al mai multor triburi. Fiincă este limpede că marile ansambluri ca Stonehenge sau Avebury — construite după planuri complicate, a căror semnificaţie nu este prea lămurită — nu puteau fi numai morminte, deşi probabil că au avut iniţial această destinaţie împletită firesc cu cea legată de comemorarea morţilor; Avebury, de pildă, are

(potrivit lui J. Fergusson) „o suprafaţă de cinci ori cât cea a bisericii Sf. Petru din Roma” şi poate cuprinde „250.000 persoane aşezate sau o jumătate de milion stând în picioare”...

În sfârşit, o a treia ipoteză (susţinută de Norman Lockyer încă din 1906) afirmă că unele ansambluri megalitice şi îndeosebi Stonehenge, au fost observatoare astronomice. Această ipoteză explică şi legătura cu vechiul cult al soarelui — până în zilele noastre, la 21 iunie, ziua solstiţiului de vară, la Stonehenge se desfăşoară o sărbătoare populară tradiţională. „Conform unui vechi obicei”, scrie Lockyer, „populaţia din Salisbury şi din localităţile înconjurătoare se adună aici în ziua solstiţiului de vară pentru a asista la răsăritul soarelui”.

Ipoteza lui Lockyer pare să fie confirmată de faptul că orientarea generală a monumentului în direcţia răsăritului soarelui (la 21 iunie) — aşadar, linia care ar trece exact prin vârful acelei ciudate *heel stone* — ţinând seama de precesia datei respective, corespunde anului 1850 î.e.n. Or, după cum am văzut, măsurătorile cu carbon 14 au dat o vechime cuprinzând o aproximaţie înlăuntrul căreia se situează — cam la jumătate — şi anul 1850 î.e.n. când, în ziua solstiţiului de vară, linia imaginată de Lockyer este riguros orientată către punctul din care răsare soarele. Cu toate acestea, câţiva oameni de ştiinţă din zilele noastre nu se declară satisfăcuţi de explicaţiile date de Lockyer orientării monumentului de la Stonehenge — între alţii, cercetătorul englez Richard J.C. Atkinson, care le califică drept „ipoteze mai mult decât improbabile”...

Vedem, aşadar, că, în ciuda numeroaselor ipoteze şi explicaţii — date de arheologi şi istorici, arhitecţi şi astronomi — construcţiile megalitice îşi păstrează tainele peste milenii, până în zilele noastre. De aceea, pare justificată remarca unui autor contemporan ca Denis Roche (în *Carnac*, Ed. Tchou, Paris): „Interpretarea marilor construcţii rectilinii sau circulare ale megalitelor este cât se poate de îndoielnică. A spune despre aliniamente sau cromlehuri că fac parte dintr-un ansamblu cultural sau magic nu explică nimic, decât, doar faptul neîndoielnic că nu ne stă în putinţă să concepem o «manifestare arhitecturală de neînţeles» altfel decât sub un unghi religios. Dar de ce, oare, când este vorba de vremuri preistorice, orice fapt indescifrabil îl atribuim unei practici religioase sau para-religioase, de parcă ne-am grăbi să ne convingem singuri de cvasipermanenţa terorilor care bântuiau sufletele strămoşilor noştri depărtaţi? Dar această problemă de ordin foarte general îşi pierde — minune înfăptuită de aceste pietre! — orice interes în faţa aliniamentelor. Aici devine manifestă stupiditatea oricărei încercări de interpretare subiectivă, dacă ne vom da osteneala să luăm în consideraţie faptul că nu ştim absolut nimic precis despre aliniamente şi nici despre cromlehuri...”.

Se cuvine precizat că Denis Roche se referă mai ales la monumentele megalitice din Bretania (Carnac, Ménec ş.a.) — cele din Insulele Britanice ocupă un spaţiu modest în lucrarea lui; or, tocmai uriaşul complex megalitic de la Stonehenge, situaţ în câmpia din apropiere de Salisbury, a constituit obiect de studiu pentru marea majoritate a cercetătorilor preocupaţi de această proble-mă. Ipoteza lui Lockyer, în ciuda adversarilor ei, se menţine cu tenacitate, sprijinită, între alţii, de Kierkebusch şi, până la un punct, de Hennig care pledează pentru un templu dedicat, probabil, zeului solar Borvon. Alţii, ca Schuchhardt, preferă termenul „sanctuar” celui de „templu” şi atrag atenţia asupra faptului că pe o rază de circa trei kilometri în jurul Stonehenge-ului s-au găsit numeroase morminte şi mărturii ale unui cult al morţilor. Potrivit aceluiaşi Schuchhardt, pista circulară servea pentru curse

de care — de aseme-nea, o manifestare ce ţine de cultul morţilor; „*Iliada* nu ne informează, oare, că Ahile a organizat curse pentru a celebra memoria lui Patrocle?” arată Richard Hennig în sprijinul acestei ipoteze. „N-ar fi nimic extraordinar ca şi la Stonehenge lucrurile să se fi petrecut la fel”. Este o ipoteză interesantă, dar care, în argumentare se izbeşte de unele dificultăţi de ordin istoric: în urmă cu 3.500—4.000 ani, atelajele erau, în Insulele Britanice, dacă nu inexistente, în orice caz, extrem de rare.

„Cea mai mare enigmă a monumentelor megalitice o constituie ciudatele semne gravate” este de părere Ivar Lissner (în op. cit.) referindu-se la descoperirile unor cercetători francezi în regiunea Morbihan, pe coasta sudică a Bretaniei. Este vorba de Marthe şi Saint-Just Péquart, de asemenea de, Zacharie Le Rouzic, care au lucrat vreme de patru decenii în Morbihan descoperind o seamă de semne gravate în dolmene şi pietre de mormânt — semne asupra cărora nu mai există astăzi nici o îndoială că sunt contemporane cu înseşi construcţiile megalitice.

Desene pe unul dintre megalitele dolmenului de la Locmariaquer: *topoare*, *nave şi diferite semne al căror sens nu este lămurit*

Descoperirea acestor semne gravate n-a fost deloc o treabă uşoară — ea este relativ recentă, deşi menţiunile scrise despre respectivele monumente au, cum am văzut, o vechime de câteva veacuri. Cum se face atunci că nici unul dintre autorii mai vechi nu pomeneşte de aceste semne? Explicaţia reiese din următoarea întâmplare:

Câţiva cercetători au descoperit câteva semne pe una dintre pietrele dolmenului Kerham. În anul următor au revenit, înarmaţi cu aparatura necesară luării de fotografii. Dar semnele dispăruseră! Cum era, oare, posibil, ca nişte semne care rezistaseră vreme de aproape patru mii de ani, să dispară în cursul unui singur an? Unul dintre cercetători, nemulţumit de explicaţiile care mai de care mai fantastice avansate de colegii lui, a rămas

să privească ore în şir monolitul cu pricina; şi iată că, la un moment dat, când soarele se afla într-o anumită poziţie, semnele apărură brusc, devenind din ce în ce mai clare. Explicaţia era, deci, dintre cele mai simple: semnele nu erau vizibile decât în anumite condiţii de lumină.

Cazul dolmenului Kerham nu este nicidecum izolat. Un alt dolmen, celebrul „Table des Marchands”, situat în apropiere de Locmariaquer, cunoscut şi descris încă din 1814, are gravat un soare; unii oameni de ştiinţă au menţionat şi reprodus această gravură încercând s-o explice, alţii i-au negat pur şi simplu existenţa, atribuindu-o imaginaţiei fertile a celor dintâi. Şi totuşi, „soarele” de pe „Masa negustorilor” exista, dar era vizibil numai între orele 16 şi 17!

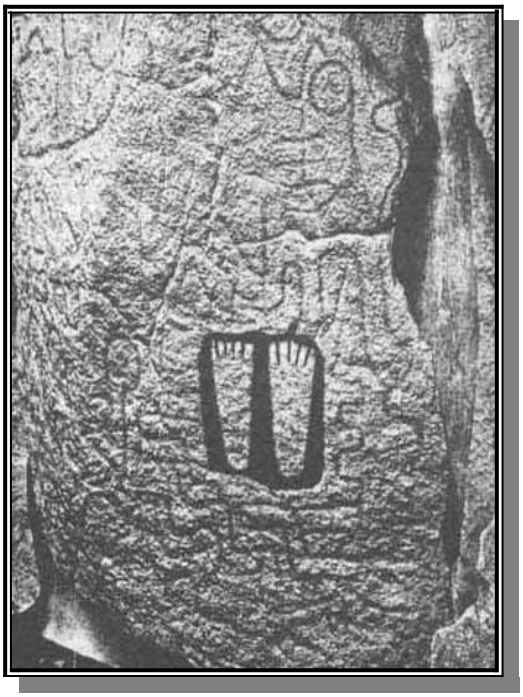

Piatră din dolmenul de la Petit Mont (Morbihan),
având, în dreapta, amprentele a doua tălpi de om

Nu este mai puţin adevărat că multe semne gravate pe dolmene şi menhire au dispărut de-a lungul vremii — proces care continuă şi în zilele noastre. Vina o poartă vânturile, frecvente în regiunile de coastă bretone, furtunile şi ploaia, apoi diferenţele de temperatură, aerul sărat al mării, muşchiul de piatră şi lichenii, eroziunea, care, vreme de patru milenii au întreprins asupra pietrelor o acţiune distrugătoare lentă şi continuă. Ceva mai bine s-au păstrat semnele care, în decursul vremii au fost acoperite de pământ sau nisip, astfel că nu devin vizibile decât după înlăturarea unui strat de la baza megalitului respectiv, acolo unde este înfipt în sol; acesta este cazul menhirului de la Manio, la baza căruia, un cercetător cu iniţiativă a descoperit semne clare reprezentând linii şerpuite a căror semnificaţie nu se cunoaşte.

Semnele reprezintă atât forme geometrice, mai mult sau mai puţin regulate, cât şi obiecte. Pe o piatră de dolmen, dezvelită în 1863—1864 la Mané Lud, lângă Locmariaquer, de către René Galles, sunt reprezentate în stânga topoare de piatră, iar în dreapta nave. Pe dolmenul de la Petit Mont, lângă Arzon (studiat încă din 1865), Zacharie Le Rouzic a descoperit o imagine unică: tălpile picioarelor unui om. În general, oamenii nu sunt

reprezentaţi în imaginile de pe dolmenele şi menhirele din Morbihan, ceea ce le deosebeşte fundamental de desenele rupestre din sudul Franţei şi nord-vestul Spaniei datând din perioada magdaleniană; în acea perioadă „...omul trebuia să execute picturile murale şi sculpturile într-un fel naturalist, pentru ca imaginea şi animalul reprezentat să devină identice. Numai astfel, credea el, influenţând imaginea sau sculptura, căpăta putere şi asupra animalului reprezentat. Dimpotrivă, semnele gravate pe monumentele megalitice au fost executate de către oameni care, în tendinţa lor de a criptografia reprezentările, au găsit mijloace eficace de simplificare. Aici nu mai este vorba de artă, ci ideile sunt exprimate prin simboluri, prin desene emblematice. Cum aceste simboluri au fost în cel mai înalt grad schematizate, ele constituie pentru noi o mare enigmă. În cele mai multe cazuri, sensul ideogramelor scapă complet înţelegerii noastre” (I. Lissner).

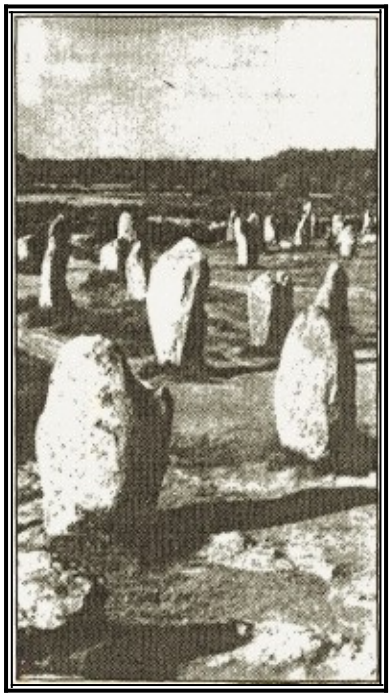

Aliniament de menhire din Morbihan

Printre animalele reprezentate pe monumentele megalitice sunt şerpii, bovinele şi insectele. Vietăţile marine, îndeosebi cefalopodele (calmari, sepii) sunt destul de frecvent reprezentate pe aşa-zisele „alei acoperite” situate în regiunile de litoral, dar niciodată pe dolmene, nici măcar pe cele aflate în ime-diata apropiere a mării. De ce n-au gravat oamenii epocii megalitice cefalopode în pietrele dolmenelor? — iată încă una dintre întrebările care nu şi-au găsit încă răspunsul.

O altă întrebare: semnele gravate în monumentele megalitice reprezintă o scriere? Mai precis: sunt ele risipite la întâmplare sau reprezintă un anumit limbaj figurativ? Chestiune controversată, care, pe unii cercetători i-a dus la ipoteze de-a dreptul fantastice: Letourneur, de pildă, pretinde că ne aflăm nu numai în prezenţa unei scrieri, ci, a unei scrieri alfabetice prezentând asemănări cu scrierile feniciană, etruscă şi coptă; ipoteză într-adevăr fantastică deoarece, având în vedere vechimea semnelor gravate în megalitele din Morbihan, acceptarea ei ar duce, după toate probabilităţile, la deplasarea origi-nii scrierilor alfabetice din spaţiul asiro-egeean în extremitatea apuseană a Europei. Ipoteza hazardată a lui Letourneur (emisă

în 1893) a fost respinsă de compatrioţii săi M. şi S.J. Péquart şi Z. Le Rouzic (în 1927), cu argumente fondate pe logică şi o acurată informaţie ştiinţifică.

În linii generale, cercetătorii din zilele noastre admit concluziile la care au ajuns, cu peste o jumătate de veac în urmă, cercetătorii monumentelor din Morbihan: semnele gravate de oamenii acelei culturi megalitice au semnificaţii rituale şi de cult. Ele nu sunt gravate la întâmplare, ceea ce reiese din faptul că, unele semne se repetă cu insistenţă; de asemenea, că anumite semne figurează (sau nu figurează) pe anumite tipuri de monumente. O ordine a înşiruirii semnelor n-a putut fi stabilită, aşa cum n-a putut fi stabilită nici o ordine în planurile de construcţie a monumentelor luate în ansamblu: există mari diferenţe între planurile construcţiilor de la Stonehenge şi ale celor de la Avebury de pildă, deşi sunt situate în apropiere — tot aşa cum există diferenţe sensibile între aliniamentele de la Carnac şi cele din alte părţi ale Bretaniei.

Semnificaţia de cult a semnelor de pe megalitele din Morbihan, admisă de majoritatea cercetătorilor contemporani, are un caracter foarte general prin însuşi faptul că nu ştim cine sunt gravorii acestor semne. Cărei populaţii aparţineau, cărui cult se dedau?

Este încă una dintre problemele pe care enigmaticele megalite le pun cercetătorilor din zilele noastre.

Orientarea în raport cu soarele a unor monumente megalitice, precum şi prezenţa soarelui printre semnele gravate, constituie o indicaţie destul de vagă: cultul soarelui era răspândit în perioada preistorică pe arii extrem de vaste şi îmbrăca forme dintre cele mai variate; competentul cercetător care este Martin P. Nilsson, arată că, însuşi grecul Phoebus-Apollo este originar din Asia Mică, din panteonul hitit — la rândul lor, hitiţii l-au preluat de la babilonieni, tributari ai unor culturi şi mai vechi în care heliolatria juca un rol de seamă.

Oamenii de ştiinţă şi-au pus în mod firesc întrebarea dacă şi în cazul monumentelor megalitice se poate stabili un asemenea lanţ de influenţe, prin urmare, dacă există un loc de origine, o regiune anume de la care a pornit utilizarea imenselor monolite şi trilite — sub diverse forme, în scopuri magice şi de cult — şi care apoi s-a răspândit pe o arie de-a dreptul uriaşă. Câţiva cercetători de prestigiu au opinat pentru insula Malta, aducând în sprijinul acestei păreri trei argumente: mai întâi, monumentele megalitice malteze sunt printre cele mai vechi; apoi, apropierea de ţărmul mării a majorităţii monumentelor pare să indice, la origine, o populaţie de navigatori; în sfârşit, deoarece există pricini întemeiate să presupunem (împreună cu cercetătorul englez G.E. Daniel, între alţii) că oamenii culturii megalitice nu aparţineau grupului de limbi indo-europene, ci unuia sau mai multor grupuri meditera-neene.

Prezenţa omului pe insulele malteze (pluralul este mai corect deoarece, în afară de Malta, grupul cuprinde şi insulele Gozo, Comino şi Filfla) este atestată cu mai mult de 100.000 ani în urmă: în „Peştera întunericului”, situată în apropiere de capitala La Valletta, s-au descoperit urme de oameni (poate neandertalieni) împreună cu fosile ale aşa-zisului rinocer pitic, astăzi dispărut. Probabil că aceşti oameni au trăit uriaşa catastrofă telurică a prăbuşirii istmului care lega uscatul european de cel african — arhipelagul maltez fiind o rămăşiţă a acestui istm.

Cercetările arheologice în Malta sunt destul de recente — ele încep, de fapt, odată cu veacul nostru, când un grup de arheologi cercetează ruinele de la Tarxien şi descoperă, în apropiere, aşa-zisul hypogeum: imense catacombe cu săli funerare săpate în stâncă. Mai târziu, în 1915, sir

Themistocles Zammit începe cercetări asupra construcţiilor megalitice din insulă, ajungând la concluzii (expuse în *Prehistoric Malta*, Londra, 1930) care, în linii generale, sunt acceptate până astăzi.

Construcţiile megalitice din Malta — de la simple monolite înfipte în sol şi până la ample ansambluri, cum sunt cele de la Hal-Saflieni sau Tarxien — sunt, într-adevăr, foarte vechi; ele încep cu circa 4.000 ani î.e.n. şi vădesc o continuitate de circa două milenii. Ciudat este — cum remarcă I. Lissner — faptul că, absolut toate megalitele sunt prelucrate numai cu unelte de piatră. Cuprul a fost folosit în Orientul antic, probabil, încă din jurul anului 4.000 î.e.n. şi cunoscut în Sicilia şi în nordul Africii scurtă vreme după 3.000 î.e.n, aşadar, populaţia Maltei, oricare ar fi fost originea ei, putea să fi preluat uneltele de metal, cu atât mai mult cu cât, avem motive temeinice să presupunem că, pe lângă creşterea caprelor şi ovinelor, navigaţia ocupa un loc însemnat în economia arhipelagului. Şi totuşi, nici măcar construcţiile megalitice relativ târzii nu prezintă vreo urmă a folosirii cuprului sau — ceea ce i-a dus pe unii cercetători la concluzia că, la origine trebuie să se fi aflat un soi de tabu: piatra destinată lăcaşelor de cult nu trebuia atinsă de metal.

T. Zammit presupune că hypogeumul de la Hal-Saflieni şi templele de la Tarxien ar fi servit, între altele, ca oracole; în acest caz ne aflăm, probabil, în faţa celor mai vechi dintre oracolele cunoscute. Abia mai târziu hypogeumul a devenit un uriaş loc de sepultură — s-au descoperit aici circa 7.000 schelete de oameni, de asemenea, numeroase fragmente de ceramică provenite de la statuete şi vase. Sculptorii maltezi de acum patru sau cinci milenii întreceau prin măiestrie şi concepţie pe contemporanii lor din apusul Mediteranei, mai ales în domeniul plasticii figurative.

De altfel, constructorii ansamblurilor megalitice din insulele malteze par şi ei să se fi aflat pe o treaptă superioară în comparaţie cu cei de pe ambele maluri ale Mării Mânecii — ceea ce ar constitui încă un argument în favoarea plasării aici a locului de origine al monumentelor, care, apoi s-ar fi răspândit treptat mai ales către vest şi nord-vest. În insula Gozo, de pildă, se află ruinele a două mari temple ale căror pietre — unele înalte de 5—8 metri — au fost transportate cale de mulţi kilometri. Aceste construcţii, ca şi cele de la Hagiar Kim şi din alte locuri, ne duc la presupunerea că, în insulele malteze existau, în urmă cu cinci sau chiar şase milenii, comunităţi temeinic organizate, care depuneau în comun o muncă ingenioasă şi îndelungată; la ridicat foloseau trunchiuri de copaci în chip de pârghii, iar la transportat, tăvălugi de lemn şi bile de piatră. Asemenea sfere de piatră s-au găsit în numeroase ruine megalitice malteze — până astăzi se văd, imprimate adânc în solul calcaros, urmele „roţilor de care” cum le spuneau localnicii, şi care nu sunt altceva decât urmele acelor pietre sferice menite să uşureze transportul imenselor megalite. Nu este exclus ca bilele de piatră să se afle la originea roţii în forma ei primitivă, deşi cercetătorii mai noi înclină să creadă că roata a apărut pentru prima oară, fie în atelierele olarilor, fie ca un dispozitiv anexă al plugului.

Aversiunea faţă de metale, pe care par s-o fi nutrit creatorii uriaşelor construcţii de piatră din Malta — şi pe care n-o întâlnim nici la Stonehenge şi nici la Carnac — este încă una dintre enigmele acestei culturi megalitice; aşa cum arătam, vechii maltezi erau navigatori — s-au găsit în insulă obiecte confecţionate din jadeit, nefrit, obsidian, materiale care nu se găsesc aici şi au fost aduse de departe, de asemenea din fildeş, şi el importat, de vreme ce în perioadele marilor construcţii megalitice elefantul dispăruse de mult din regiune. Abia mai târziu, când fenicienii pun stăpânire pe insulă (circa 1600

î.e.n.), vor apărea uneltele de metal, care, se vor înmulţi, mai ales după trecerea ei (în 736 î.e.n.) în stăpânirea grecilor.

Toate acestea nu ne îngăduie să tragem vreo concluzie în privinţa originii vechilor locuitori ai insulelor malteze; nu ne-au rămas documente scrise, nu ne-au rămas portrete sau sculpturi, iar analizarea celor câtorva mii de oase şi cranii n-a dus la rezultate concludente. Cercetătorii mai noi (între care L.B. Brea şi J.D. Evans) sunt de părere că maltezii au venit din Sicilia — cum pare să indice o oarecare asemănare în modul de prelucrare a ceramicii, dar şi această ipoteză este discutabilă. După cum, în stadiul actual al cercetărilor, ipoteza conform căreia Malta ar fi leagănul tuturor culturilor megalitice europene este şi ea discutabilă. Căci, pentru a reveni la I. Lissner, „Numai pietrele cunosc taina”…

Spre deosebire de mulţi dintre predecesorii lui (şi de alţii care au abordat problema după el), Richard Hennig nu vorbeşte de o „cultură megalitică”, ci de „culturi megalitice”, făcând unele consideraţii de ordin istoric cât se poate de interesante; bun cunoscător al textelor antice, el porneşte de la un pasaj în care Diodor citează o lucrare pierdută a lui Hecateu din Abdera: „În faţa ţării celţilor există, la mică depărtare înspre miazănoapte, o insulă cel puţin tot atât de mare ca Sicilia. Locuitorii ei se numesc hiperboreeni deoarece nu sunt supuşi asprimii vântului de nord […] Pe această insulă se află o pădure sacră de toată frumuseţea, dedicată soarelui, precum şi un templu ciudat de formă circulară […] La fiecare nouăsprezece ani, când soarele şi luna îşi regăsesc poziţia unul în raport cu cealaltă, Apollo soseşte în insulă […] Regii acestei insule, în sarcina cărora cade şi paza pădurii sacre, descind din Boreu şi pentru această pricină se numesc boreazi”.

Este limpede că Hecateu se referă aici la Marea Britanie — fapt remarcat de Nielsson (în op. cit) încă de acum o sută de ani, iar templul de formă circulară este, probabil, ampla construcţie megalitică de la Stonehenge. De aici, Hennig trage concluzia că, sanctuarul din câmpia de la Salisbury era într-adevăr dedicat lui Borvon, zeul celt al soarelui, loc de pelerinaj, în anumite zile ale anului, pentru toţi celţii, inclusiv pentru cei din regiunea care, mai târziu, se va numi Galia şi care, treceau Marea Mânecii cu prilejul marilor sărbători.

În jurul numelui „hiperboreeni” s-au purtat numeroase discuţii; tot Hennig ne propune o explicaţie plauzibilă: când neguţătorii din Massalia (astăzi: Marsilia) urcau pe Valea Ronului, apoi către ţărmurile Atlanticului — pentru a face comerţ cu celţii şi, mai ales, pentru a-şi procura cositorul din Insulele Casiteride — ei observau că mistralul, vânt foarte păgubitor şi care, pentru ei, bătea în nord, îşi diminua puterea pe măsură ce se apropiau de Marea Mânecii. Mai mult: pe coasta sudică a Angliei vântul nu bătea deloc — în regiunea Insulei Wight şi împrejurimile oraşului Bournemouth clima este până astăzi renumită pentru clemenţa ei, cu ierni blânde şi veri nu prea călduroase. Aşa s-a născut numele hiperboreeni pentru locuitorii acestor regiuni cu climă dulce, nume care în traducere literală înseamnă „dincolo de vântul de nord”.

Cât priveşte vizita pe care Apollo o făcea hiperboreenilor la fiecare 19 ani, Reuter o pune în legătură cu ciclul lunar (care durează, într-adevăr, 19 ani) şi cu jurnalul de călătorie al lui Pytheas din Massalia, care conţine unele observaţii cu caracter astronomic ce l-ar fi inspirat pe Diodor, respectiv pe Hecateu.

Un alt text antic pe care Hennig îl citează în sprijinul ipotezei sale este o descriere — ce-i drept, mai degrabă poetică — a lui Elian Sofistul, în legătură

cu un „templu” situat, de asemenea, în regiunile boreale: „Lebedele se învârtesc în jurul acestui templu”, ne spune Elian, „şi-l curăţă într-o oarecare măsură cu aripile lor. Apoi se lasă din zbor în curtea templului, care este mare şi frumoasă. Când pelerinii îşi intonează imnurile obişnuite, iar cântăreţii din ţitere fac să răsune instrumentele, apar adevăraţi nori de lebede, şi aceste păsări, aşezându-se în jurul sanctuarului, acompaniază cu cântecul lor imnurile sacre. Ele seamănă cu nişte înaripaţi copii de cor, care celebrează astfel divinitatea cu cântecele lor în tot cursul zilei”.

Celor convinşi că lebăda este o pasăre mută (se spune că ea nu „cântă” decât în clipa morţii — legendă care a inspirat câţiva poeţi şi compozitori renumiţi), Hennig le arată că există o lebădă cântătoare (pe numele ei ştiinţific *Cygnus musicus*) caracteristică faunei Insulelor Britanice şi ţărilor europene din regiunea Atlanticului de Nord, deosebită de lebăda obişnuită (*Cygnus olor*) din sudul Europei, care este, într-adevăr, o pasăre mută; de aici concluzia că templul respectiv se va fi aflat în Anglia şi că este vorba de ansambul megalitic de la Stonehenge. De altfel, se ştie că grecii helenizau în mod obişnuit numele străine, iar Elian era grec: de la Borvon, zeul celt al soarelui, şi până la Boreu, zeul grec al vântului de nord, nu este o cale chiar atât de lungă...

Se cuvine menţionat faptul că, ipoteza lui Richard Hennig nu-i aparţine întru totul — înaintea lui, savanţi ca Wernsdorf, Welcker, Sieglin, Schuchhardt, Nilsson (şi alţii) au enunţat-o sub diverse forme, în studii asupra vechiului folclor germanic sau asupra relaţiilor comerciale din antichitate dintre ţările nordice şi cele mediteraneene. Wernsdorf, de pildă, nu exclude posibilitatea ca relatările privitoare la hiperboreeni, la cultul soarelui şi lebedele cântătoare să-şi aibă originea în vechi tradiţii istorice ale ciclului celtic, anterioare lucrării lui Hecateu, care s-a inspirat din ele. De altfel, încă din jurul anului 600 î.e.n. — adică, scurt timp după întemeierea Marsiliei şi câteva veacuri înainte de periplul lui Pytheas — poetul Alceu cântă într-un poem (din care s-a păstrat un fragment) pe Apollo călătorind către sanctuarul său din Delfi, cu carul la care sunt înhămate lebede: „Când s-a născut Apollo, Zeus îi dădu lira şi-l trimise la Delfi într-un car tras de lebede. Delfienii intonară imnul sfânt, iar corul fecioarelor, strâns în jurul trepiedului, îl imploră pe zeu să se întoarcă, în sfârşit, din ţara hiperboreenilor”.

Tot aşa, originea nordică a legendei pare să fie atestată şi de alte amănunte; textele arată, de exemplu, că hiperboreenii, după ce îşi trăiau din plin viaţa, la bătrâneţe se aruncau din vârful unei stânci în mare — obicei pe care-l întâlnim şi în vechile tradiţii germanice.

În schimb, Welcker pune relatările despre hiperboreeni în legătură cu relaţiile comerciale din antichitatea europeană — apropiindu-se astfel şi mai mult de ipoteza lui Hennig — şi anume, de importurile masive de chihlimbar pe care ţările orientului antic, şi mai târziu, imperiul roman, le făceau din regiunile nordice. Ce-i drept, Hennig socoteşte că, în acest caz, nu-i vorba de chihlimbar, care se găseşte mai frecvent pe malul răsăritean al Balticei, ci, de cositorul adus pe vremea aceea din Insulele Britanice, care, încă din jurul anului 2000 î.e.n, erau un important furnizor de cositor în comerţul mediteraneean. De aceeaşi părere este, după cum am văzut, Nilsson, care identifică insula citată de Hecateu cu actuala Anglie. În acelaşi timp, Hennig nu este de acord că relatările despre popoarele „de dincolo de vântul de nord” au fost aduse de navigatorii argieni şi corintieni — el arată că, povestirile despre hiperboreeni sunt, toate, posterioare călătoriilor întreprinse de neguţătorii

din Massalia prin teritoriul de astăzi al Franţei, până la minele de cositor din Anglia — de unde concluzia că, aceste relatări sunt de origine massaliotă.